लो- घेकर दामोदरकुण्ड गाउँपालिका
गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय
मुस्ताङ, गण्डकी प्रदेश, नेपाल

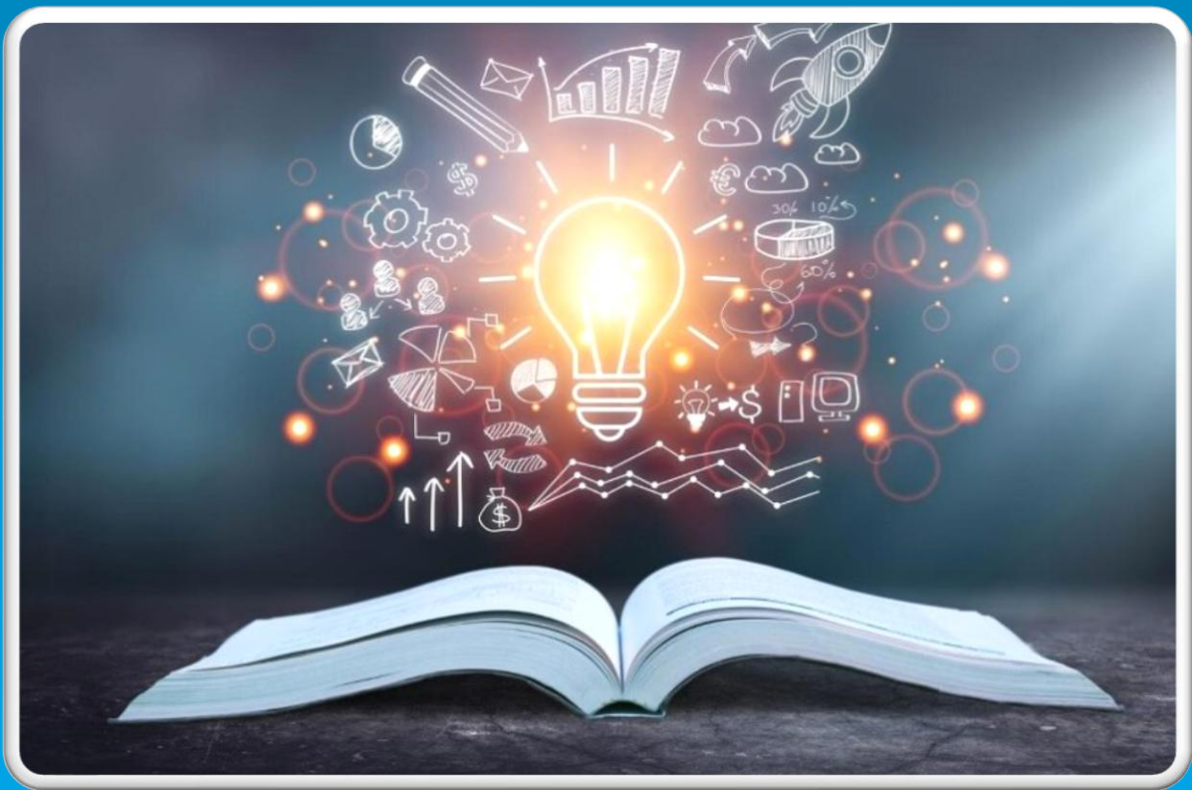

स्थानीय शिक्षा योजना
२०८३-२०८५

अन्तिम प्रतिवेदन

योजनाको सारांश

नेपालको संविधान २०७२ र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ अनुसार माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा स्थानीय तहमा हस्तान्तरण भइसकेको छ । सङ्घ र प्रदेश सरकारका नीतिहरूलाई आधार मान्दै स्थानीय तहले आफ्ना आवश्यकता अनुसार शिक्षा योजना बनाउनु आवश्यक छ। त्यसैअनुरूप लो- घेकर दामोदरकुण्ड गाउँपालिकाले शिक्षा सेवा प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरी गुणस्तर, पहुँच, सहभागिता र समता सुनिश्चित गर्न स्थानीय शिक्षा योजना निर्माण गरेको हो।

नेपालको संविधान, राष्ट्रिय शिक्षा नीति, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन, दिगो विकास लक्ष्य, सोह्रौं पञ्चवर्षीय योजना तथा विद्यालय शिक्षासम्बन्धी कानुनअनुसार विद्यालय शिक्षाको सङ्घीय संरचनाअनुरूप कार्यान्वयन र दिशानिर्देशन गर्न शिक्षा योजना निर्माण आवश्यक छ। संविधानको अनुसूची ८ तथा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले स्थानीय तहलाई आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षाको जिम्मेवारी दिएको छ। शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले लागु गरेको १० वर्षे विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (SESP) लाई कार्यान्वयन गर्न स्थानीय तहले समेत शिक्षा योजना बनाउनुपर्छ । यसले सीमान्तकृत बालबालिकाको पहुँच, न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि, गुणस्तर र सान्दर्भिकता सुनिश्चित गर्छ । साथै, सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच लम्बीय र क्षितिजीय समन्वय, स्रोत व्यवस्थापन, दोहोरोपन न्यूनीकरण, लागत साझेदारी र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता पूरा गर्न महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्‍याउँछ।

यस गाउँ शिक्षा योजना निर्माण गर्दा नेपालको संविधान २०७२, सोह्रौं पञ्चवर्षीय योजना, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन २०७५, राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६, विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (SESP), दिगो विकास लक्ष्य, जनगणना २०७८ लगायत सम्बन्धित कानुनी र नीतिगत दस्तावेजलाई आधार मानिएको छ। साथै, बालमैत्री, लैङ्गिकमैत्री, अपाङ्गमैत्री, प्रकोपप्रति उत्थानशील, हरित र स्वच्छ विद्यालय निर्माण तथा अनुकूल सिकाइ वातावरणको प्रवर्धन गर्ने योजनाको मुख्य आधार रहेको छ।

यो गाउँ शिक्षा योजना निर्माण गर्दा गाउँ शिक्षा समितिको नेतृत्वमा योजना तर्जुमा समिति गठन गरी उक्त समितिको मातहतमा योजना मस्यौदा लेखन समितिबाट योजना मस्यौदा तयार गरिएको हो। सामाजिक विकास समिति संयोजक, शिक्षा प्रमुख तथा विषय विज्ञहरूलाई समावेश गरि गाउँसभा र कार्यपालिकाका बैठक, शिक्षा क्षेत्रको अवस्था विश्लेषण, वडा तथा विद्यालयस्तरीय सरोकारवालासँग छलफल, पुनः परामर्श, बाह्य विज्ञको समीक्षा र अन्तिमीकरण गरी कार्यपालिकाबाट स्वीकृति लिई कार्यान्वयनमा लगिनेछ।

शिक्षा योजना निर्माणमा स्थानीय तहको सक्रिय नेतृत्त्व, सरोकारवालाको सहभागिता र पारदर्शिता सुनिश्चित गरिएको छ। योजना समावेशी, व्यावहारिक र सान्दर्भिक कार्यक्रमसहित शिक्षा क्षेत्रका प्रमुख समस्या र चुनौतीको सम्बोधन गर्न सक्षम छ । समता, सक्षमता र गुणस्तर सुधारका पहलहरू, साथै सीमान्तकृत वर्गको पहुँच सुनिश्चित गर्न कार्यक्रम समेटिएका छन् । योजना अन्य क्षेत्रीय योजना र अन्तर्राष्ट्रिय लक्ष्यसँग सम्बन्धित छ । स्रोत व्यवस्थापन, संस्थागत संरचना, क्षमता विकास, तथ्याङ्क विश्लेषण, अनुगमन तथा प्रतिवेदन प्रणाली स्पष्ट र सुदृढ छन्, जसले योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा सहयोग पुर्‍याउँछ।

विषयसूचि

परिच्छेद - १: परिचय १

१.१ पृष्ठभूमि १

१.२ वर्तमान अवस्था २

१.२.१ भौगोलिक अवस्थिति तथा प्रशासनिक विभाजनको विश्लेषण २

१.२.२ जनसाङ्ख्यिक विश्लेषण २

१.२.४ आर्थिक अवस्थाको विश्लेषण ३

१.२.५ शैक्षिक अवस्थाको विश्लेषण ४

१.३ मुख्य समस्या तथा चुनौतीको विश्लेषण ६

१.५ सम्भावना तथा अवसरहरू ७

१.६ योजना निर्माण प्रक्रिया ८

परिच्छेद - २: दूरदृष्टि, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्य निर्धारण ९

२.१ शिक्षा योजना निर्माण गर्दा लिइएका आधार ९

२.२ दूरदृष्टि ९

२.३ लक्ष्य ९

२.४ उद्देश्य ९

२.५ रणनीतिहरू १०

२.६ मुख्य कार्यसम्पादन सुचकहरू १८

परिच्छेद - ३: विद्यालय शिक्षाका मुख्य उपक्षेत्रहरू १९

३.१ प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षा १९

३.१.१ परिचय १९

३.१.२ वर्तमान अवस्था १९

३.१.३ उद्देश्यहरू २०

३.१.४ रणनीति २०

३.१.५ उपलब्धि, नतिजाहरू, प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य २०

३.१.६ प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य २२

३.२ आधारभुत शिक्षा २३

३.२.१ परिचय २३

३.२.२ वर्तमान अवस्था २३

३.२.३ उद्देश्यहरू २४

३.२.४ रणनीतिहरू २४

३.२.५ उपलब्धि, नतिजाहरू, प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य २४

३.२.६ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू २६

३.३ माध्यमिक शिक्षा २९

३.३.१ परिचय २९

३.३.२ वर्तमान अवस्था २९

३.३.३ उद्देश्यहरू ३०

३.३.४ रणनीतिहरू ३०
३.३.५ उपलब्धि तथा प्रमुख नतिजाहरू ३०
३.३.६ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य ३१
३.४ प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा ३३
३.४.१ परिचय ३३
३.४.२ वर्तमान अवस्था ३३
३.४.३ उद्देश्य ३३
३.४.४ रणनीतिहरू ३३
३.४.५ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा ३४
३.४.६ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य ३५
३.५ अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ ३६
३.५.१ परिचय ३६
३.५.२ वर्तमान अवस्था ३६
३.५.३ उद्देश्य ३७
३.५.४ रणनीतिहरू ३७
३.५.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य ३८
३.५.६ प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य ३९
परिच्छेद - ४: अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्र ४०
४.१ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन ४०
४.१.१ परिचय ४०
४.१.२ वर्तमान अवस्था ४०
४.१.३ उद्देश्य ४०
४.१.४ रणनीतिहरू ४१
४.१.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य ४१
४.१.६ प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य ४३
४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास ४४
४.२.१ परिचय ४४
४.२.२ वर्तमान अवस्था ४४
४.२.३ उद्देश्य ४५
४.२.४ रणनीतिहरू ४५
४.२.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य ४६
४.२.६ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू ४७
४.३ शैक्षिक समता र समावेशीकरण ४८
४.३.१ परिचय ४८
४.३.२ वर्तमान अवस्था ४९
४.३.३ उद्देश्यहरू ४९
४.३.४ रणनीतिहरू ४९
४.३.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्यहरू ५०
४.३.६ प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्यहरू ५१

४.४ विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम ५२
४.४.१ परिचय...५२
४.४.२ वर्तमान अवस्था ५२
४.४.३ उद्देश्य...५२
४.४.४ रणनीतिहरू ५३
४.४.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य......................................५३
४.४.६ प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य..५४
४.५ विद्यालय सुरक्षा, विपद् न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता...................................५५
४.५.१ परिचय...५५
४.५.२ वर्तमान अवस्था ५५
४.५.३ उद्देश्यहरू...५६
४.५.४ रणनीतिहरू ५७
४.५.५ उपलब्धि, नतिजा र प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू ५७
४.५.६ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू...५९
४.६ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास..६०
४.६.१ परिचय...६०
४.६.२ वर्तमान अवस्था...६०
४.६.३ उद्देश्यहरू...६०
४.६.४ रणनीतिहरू ६१
४.६.५ उपलब्धि, नतिजाहरू र प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू.............................६१
४.६.६ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू...६२
४.७ विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि...६३
४.७.१ परिचय...६३
४.७.२ वर्तमान अवस्था...६३
४.७.३ उद्देश्यहरू...६४
४.७.४ रणनीतिहरू ६४
४.७.५ उपलब्धि, नतिजा र प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्यहरू ६४
४.७.६ प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्यहरू ६५
परिच्छेद - ५ः सुशासन तथा व्यवस्थापन...६६
५.१ शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास ६६
५.१.१ परिचय...६६
५.१.२ वर्तमान अवस्था...६६
५.१.३ उद्देश्यहरू...६७
५.१.४ रणनीतिहरू ६७
५.१.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप ६८
५.१.६ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य ६९
५.२ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध..७०
५.२.१ परिचय...७०
५.२.२ उद्देश्य ७०
५.२.३ रणनीति...७०

५.२.५ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा ७१
५.२.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य..७२
परिच्छेद - ६: लगानी र स्रोत व्यवस्थापन..७३
६.१ परिचय ७३
६.२ वर्तमान अवस्था...७३
६.३ अवसर तथा चुनौतीहरू ७३
६.४ उद्देश्य ७४
६.५ रणनीतिहरू ७४
६.६ प्रस्तावित कार्यक्रम तथा बजेट अनुमानः ७४
६.७ बजेट रू. लाखमा ७५
परिच्छेद - ७: अनुगमन तथा मूल्याङ्कन..७७
७.१ परिचय ७७
७.२ वर्तमान अवस्था...७७
७.३ अवसर र चुनौतीहरू..७७
७.४ उद्देश्यहरु..७८
७.५ रणनीतिहरू ७८
७.६ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य...७८
७.७ प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य..७९
अनुसूची ८०
अनुसूची — १: योजना निर्माणका केही झलकहरू ८०

परिच्छेद - १: परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले तीन तहको शासन प्रणाली व्यवस्था गरे अनुसार, सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका सरकारहरूबीच समन्वय, सहकार्य र सहअस्तित्वका आधारमा देशमा दिगो शान्ति, सुशासन, विकास र समृद्धि प्राप्त गर्ने आकांक्षा गरिएको छ। संविधान २०७२ को अनुसूची ८ अनुसार आधारभूत तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षाको जिम्मेवारी स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरिएको छ। साथै, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले स्थानीय तहलाई शिक्षा सम्बन्धी नीति निर्माण, कार्यविधि र मापदण्ड निर्माणदेखि सञ्चालन, व्यवस्थापन र नियमनसम्मको जिम्मेवारी दिँदै शिक्षामा जवाफदेहिता र सुशासन कायम गर्ने उद्देश्य राखेको छ।

तीनै तहको निर्वाचन सम्पन्न भई स्थिर सरकार गठन भएपछि, राजनीतिक, प्रशासनिक र वित्तीय सङ्घीयताको संस्थागत विकाससँगै अब जनताले अनुभूति गर्न सक्ने विकास र समृद्धितर्फ ध्यान केन्द्रित गरिएको छ। यस सन्दर्भमा शिक्षा प्रणालीलाई व्यावहारिक, जीवनोपयोगी, वैज्ञानिक र व्यवहारकुशल सिपयुक्त बनाउँदै परिवर्तनको वाहक शक्तिका रूपमा पुनःसंरचना गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ। आजको सन्दर्भमा विकासलाई केवल भौतिक पूर्वाधारको दृष्टिकोणमा सीमित नराखी, सामाजिक, मानवीय र आर्थिक आयामबाट बहुआयामिक रूपमा विश्लेषण गरिन थालेको छ। शिक्षा अब माग आधारित नभई अधिकार आधारित अवधारणामा प्रवेश गरिसकेको छ, जसलाई नेपालको संविधानले नै मौलिक अधिकारको रूपमा सुनिश्चित गरेको छ। विगतका केन्द्रमुखी शैक्षिक योजनाहरूले स्थानीय माग, आवश्यकता, सहभागिता, अपनत्व र दिगोपनालाई समेट्न नसकेको अवस्था रहँदै आएको छ।

त्यसैले, शिक्षा क्षेत्रमा देखिएका नवीनतम प्रवृत्तिहरू, दिगो विकासका लक्ष्य, सन् २०३० सम्म सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षाको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता, सोह्रौं योजना, प्रदेशस्तरीय आवधिक योजनाहरू, विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रम (SSDP) तथा विद्यालय शिक्षा क्षेत्रको योजना (SESP) जस्ता नीतिगत दस्तावेजहरूलाई मार्गदर्शकका रूपमा ग्रहण गर्दै यो गाउँ शिक्षा योजना तयार गरिएको हो। संविधानले आधारभूत तहमा अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा र माध्यमिक तहसम्म अनिवार्य शिक्षाको व्यवस्थापन स्थानीय तहको जिम्मेवारी मानेको हुँदा, सबै नागरिकका लागि गुणस्तरीय शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गर्नु अब स्थानीय सरकारको प्रमुख कर्तव्य बनेको छ। शिक्षा रोजगारी, आयआर्जन र जीवनस्तर उन्नत गर्ने माध्यम हो, जसले सामाजिक तथा सांस्कृतिक विकासमार्फत सभ्य समाज निर्माणमा योगदान पुऱ्याउँछ।

स्थानीय तह नागरिकको नजिकको सरकार भएकाले शिक्षा क्षेत्रको नेतृत्व र जिम्मेवारीमा यसको विशेष भूमिका रहन्छ। युनेस्कोले सबै राष्ट्रलाई कुल राष्ट्रिय उत्पादनको ६ प्रतिशत र वार्षिक बजेटको २० प्रतिशत शिक्षा क्षेत्रमा लगानी गर्न सुझाव दिएको छ। त्यस्तै, सिकाइ सुधारमा कुल राष्ट्रिय उत्पादनको १.८ प्रतिशत लगानी गरिएमा प्रति व्यक्ति आय १ प्रतिशतले वृद्धि हुने तथ्य पनि प्रस्तुत गरिएको छ। दिगो विकासका लक्ष्यमध्ये लक्ष्य नं. ४ ले सबैका लागि समावेशी, समान र गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्दै आजीवन सिकाइका अवसरहरू उपलब्ध गराउने लक्ष्य लिएको छ। यस स्थानीय शिक्षाका योजना अन्तर्गत प्रारम्भिक बालविकासदेखि माध्यमिक तहसम्म सबै विद्यालय उमेर समूहका बालबालिकालाई शिक्षामा पहुँच पुऱ्याउने, रोजगारमुखी, व्यावसायिक, प्रविधियुक्त र सिपमूलक शिक्षा प्रदान गर्ने तथा अनौपचारिक शिक्षाको माध्यमबाट सबै नागरिकलाई जीवन पर्यन्त सिक्ने वातावरण निर्माण गर्नु प्रमुख उद्देश्य हो।

साथै, सामुदायिक विद्यालयमा आम नागरिकको आकर्षण बढाउन, अभिभावकलाई सहभागी गराउन, गुणस्तरीय शिक्षा प्रवाह गर्न र शिक्षामा लगानी गर्न सकिने वातावरण तयार पार्न आवश्यक भएको छ। यसै परिप्रेक्ष्यमा, विद्यालय शिक्षालाई सर्वसुलभ, गुणस्तरीय, अनिवार्य र निःशुल्क बनाई यस पालिकालाई शैक्षिक गन्तव्यको रूपमा विकास गर्ने लक्ष्यका साथ यो तीन वर्षे गाउँ शिक्षा योजना तयार गरिएको हो।

१.२ वर्तमान अवस्था

१.२.१ भौगोलिक अवस्थिति तथा प्रशासनिक विभाजनको विश्लेषण

लो–घेकर दामोदरकुण्ड गाउँपालिका गण्डकी प्रदेश अन्तर्गत मुस्ताङ जिल्लामा अवस्थित छ। जिल्लाको उत्तरी क्षेत्रमा अवस्थित यो गाउँपालिका १३४४ वर्ग कि.मी. क्षेत्रफलमा फैलिएको छ। गाउँपालिकाको पूर्वमा मनाङको नारफुभूमि गाउँपालिका, पश्चिममा डोल्पाको छार्कताङसोङ गाउँपालिका, दक्षिणमा बाहृगाँउ मुक्तिक्षेत्र गाउँपालिका र उत्तरमा लोमन्थाङ गाउँपालिका र चिनको तिब्वत रहेको छ। समुन्द्र सतहबाट ३००९मी. देखि ६७१९ मी. सम्मको उचाइमा रहेको यो पालिका साविकका चराङ, घमी, र सुर्खाङ गरी ३ वटा गा.वि.स.लाई ५ वडाहरू कायम हुने गरी गाउँपालिका घोषणा गरिएको हो। हालको प्रशासनिक विभाजनलाई तलको तालिकामा समावेश गरिएको छ।

तालिका नं. १: पालिकाको प्रशासनिक विभाजन सम्बन्धि विवरण

क्र.सं.	नयाँ वडा	समावेश गाविस / नगरपालिका	क्षेत्रफल(वर्ग कि.मी.)
१	१	चराङ १-९	३२३.८१
२	२	घमी ५-९	२०२.८९
३	३	घमी १-४	१८.४९
४	४	सुर्खाङ १-६	२९८.१९
५	५	सुर्खाङ ७-९	५००. ७४
	जम्मा		१३४४.१३

स्रोत -*mofaga.gov.np*

१.२.२ जनसाङ्ख्यिक विश्लेषण

राष्ट्रिय जनगणना २०७८को तथ्याङ्क अनुसार यस गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या १२९२ रहेको छ जसमध्ये पुरुषको संख्या ६०९ अर्थात ४७.१ प्रतिशत रहेको छ भने महिलाको जनसंख्या ६८३ अर्थात ५२.१ प्रतिशत रहेको छ। यहाँ कुल ४३६ परिवारहरु वसोवास गर्दछन्। यहाँको तथा औषत जनघनत्व १ रहेको छ भने लैङ्गिक अनुपात ८९.१७ रहेको छ। जनसंख्या सम्बन्धि विस्तृत वडागत विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. २: वडागत विवरण

वडा	घरधुरी	संख्या			परिवारको आकार	लैङ्गिक अनुपात
		पुरुष	महिला	जम्मा		
१	१५८	२०२	२१७	४१९	२.६५	९३.०९
२	१०५	१४४	१७०	३१४	२.९९	८४.७१
३	६४	१०७	१२८	२३५	३.६७	८३.५९
४	६१	८६	९३	१७९	२.९३	९२.४७

वडा	घरधुरी	संख्या			परिवारको आकार	लैङ्गिक अनुपात
		पुरुष	महिला	जम्मा		
५	४८	७०	७५	१४५	३.०२	९३.३३
जम्मा	४३६	६०९	६८३	१२९२	२.९६	८९.१७

स्रोत : *https://censusnepal.cbs.gov.np/results/np*

१.२.४ आर्थिक अवस्थाको विश्लेषण

हिमालपारीको गाउँपालिका भएकोले यो जलवायुका हिसावले Rain Shadow क्षेत्रमा पर्दछ। यसर्थ यहाँ वर्षातको सट्टा हिमपात हुने गर्दछ भने झण्डै बाह्रै महिना शीत प्रधान हावापानी पाइन्छ। तापक्रम ऋणात्मक हुने हुँदा हिउँदयाम पूर्णत कष्टप्रद हुन्छ भने गर्मी याममा मानवीय गतिविधिहरू केही चलायमान हुन्छन्। गाउँपालिकाको अधिकांश जनसंख्या निर्वाहमुखी कृषि पेशामा संलग्न रहेका छन। हिमाली मरुभूमिको रुपमा चिनिने यो गाउँपालिकामा असाध्यै न्युन क्षेत्रमात्र खेतीयोग्य रहेको छ।

आवधिक योजनामा प्राप्त तथ्याङ्क अनुसार यहाँ सामान्यतया यो गाउँपालिकामा कृषि क्षेत्र भन्नाले हिउँ पग्लँदा बन्ने खोल्सीहरू नजिकमा रहेका स– साना टारहरूमा मानिसहरूका संगठित वस्तीहरू रहेका छन। यस गाउँपालिकामा कृषि क्षेत्रले कुल भू–भागको १ प्रतिशत मात्र ओगटेको छ। वस्तीहरू वरपर सिंचाइ सुविधा भएका यी क्षेत्रहरूमा भने राम्रो खेतीपाती हुन्छ। यहाँका प्रमुख बालीहरूमा उवा, फापर, गहुँ, आलु, स्याउ, खुर्पानी आदि हुन। यहाँका कृषि क्षेत्र व्यापक रूपमा ठुलो भू–भागमा फैलिएका नभए तापनि प्रत्येक वडामा वस्ती क्षेत्र वरपर छरिएर रहेका छन्। यहाँका मुख्य खेतीयोग्य क्षेत्रहरुमा चराङ खेत, मराङ खेत,स्याके खेत, घमी, ढाक्मर, घिलिङ, यारा, घारा,ढी आदि हुन।

विशेषगरी स्याउ, उवा, फापर, जस्ता स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगहरू स्थापना गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ। हाल गाउँपालिका भित्र कृषि तथा घरेलु प्रकृतिका उद्यम व्यवसायहरु संचालनमा रहेका छन। यस प्रकारका उद्यम व्यवसायबाट फापरको पिठो, उवा, तोरी, जंगली लसुन, आलु, केराउ, यार्सागुम्बा, निरमसी, जटामसी, च्याउ, भेडा, च्याङ्ग्रा, आदि निर्यात हुने गरेको छ।

यहाँको मुख्य आयको स्रोत समेत पर्यटन क्षेत्र रहेको छ। गाउँपालिकाको भू स्वरूप आँफैमा हेर्न लायक प्राकृतिक आश्चर्य भएका कारण समग्र गाउँपालिकाको कुनै पनि स्थानको भू स्वरूप नै यहाँको मुख्य पर्यटकीय आकर्षण हुन सक्दछ तथापी यहाँका सबै भन्दा उच्च पर्यटकीय महत्वका सम्पदाहरूमा लो – घेकर प्राचीन गुम्बा , चराङ दोर्जे देन गुम्बा, चराङको प्राचीन दरबार, दामोदर कुण्ड, भृकुटी हिमाल, मराङमा रहेको सामुदायिक होमस्टे, ढाकमर पहाड, ढी सुर्खाङमा रहेको तातो पानी मुल, वडा न. ५ मा रहेका विश्वकै नमुना १०८ ओटा छोर्तेन र आदिम गुफाहरूमा लुकेको मानव सभ्यता आदि हुन। यहाँको मौलिक खाना, रहनसहन, परम्परागत कला संस्कृति र बसोबास पनि पर्यटकीय आर्कषणको रुपमा रहेका छन। यस पालिकाको सार्वजानिक खर्चको विवरण तल प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. ३: सार्वजनिक खर्चको विवरण - बजेट रु हजारमा

क्र.सं.	शिर्षक	आ.व. २०८१/०८२ को यथार्थ	आ.व. को २०८२/०८३ को विनियोजन	आ.व. २०८३/०८४ को प्रक्षेपण	आ.व. २०८४/०८५ को प्रक्षेपण
१.	कूल बजेट	२४२,५४५	३२५८९१	३५१९६२	३८०११९
	चालु खर्च	११९,१४८	१४२२३२	१५३६११	१६५८९९
	पूँजीगत खर्च	१२३,३९७	१८३६५९	१९८३५२	२१४२२०
२.	कूल खर्चको क्षेत्रगत बाँडफाँड	२४२५४४	३२५८९१	३५१९६२	३८०११९
२.१	आर्थिक क्षेत्र	३६४७६	४१७१४	४५०५१	४८६५५
२.२	सामाजिक क्षेत्र	१८३६७	३२५८९	३५१९६	३८०१२
२.३	पूर्वाधार विकास	४११३२	६५१७८	७०३९२	७६०२४
२.४	वन वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन	२७४२१	९७७७	१०५५९	११४०४
२.५	संस्थागत विकास सेवा प्रवाह तथा शुसासन	११९१४८	१७९२४०	१९३५७९	२०९०६६

स्रोत – गाउँकार्यपालिकाको कार्यालय

१.२.५ शैक्षिक अवस्थाको विश्लेषण

नेपालको संविधानले शिक्षा सम्बन्धी आधारभूत तहसम्म अनिवार्य र माध्यामिक तहसम्म निशुल्क शिक्षा पाउने हकलाई मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूत गरेको छ । शिक्षा बिना दिगो विकास र समृद्वि संभव छैन । शिक्षा मानिसको लागि आवश्यक पर्ने आधारभूत आवश्यकता हो । शिक्षाको माध्यमबाट मानिसमा ज्ञान, वुद्धि, बिवेक र अन्तरनिहित प्रतिभाको प्रष्फुटन हुन्छ । शिक्षा व्यावसायिक, व्यवहारिक, प्राविधिक र जीवनोपयोगी हुनु पर्दछ । हाल यस गाउँपालिकामा ३ वटा सामुदायिक तथा २ वटा धार्मिक विद्यालयहरु संचालनमा रहेका छन् । यहाँ मौषम प्रतिकुलताका कारण ४ महिना विद्यालयहरु बन्द हुने गर्दछन ।

यहाँको जलवायु प्रतिकुल हुनेहुँदा हिउँदयाममा विद्यालयहरूलाई स्थानान्तरण गरी प्रदेश राजधानी रहेको कास्कीको पोखरामा अस्थाइ रूपमा आवासीय प्रबन्ध गरी विद्यालय संचालनमा ल्याइन्छ । यसबाट राज्यलाई आर्थिक भार पर्नुका साथै विद्यार्थीहरूको पढाइ पनि प्रभावित हुन्छ । शैक्षिक सत्र २०८२अनुसारको शैक्षिक संस्थाअनुरुप तहगत विद्यार्थी विवरण तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४: शैक्षिक संस्था अनुसार विद्यार्थीहरुको विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	बाल विकास केन्द्र			कक्षा १–५			कक्षा ६–८			कक्षा ९–१०			कक्षा ११–१२			जम्मा	
		छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र
१	जनज्योती	८	११	१९	३०	२३	५३	१३	१०	२३	९	१०	१९					
२	घमि	२	२	४	८	५	१३	२४	९	३३								
३	चराङ आवि	३	३	६														

हाल गाउँपालिकामा ३ वटा सामुदायिक विद्यालयका साथै २ वटा धार्मिक विद्यालयहरु संचालनमा रहेका छन् । यहाँ रहेका विद्यालयहरुको शैक्षिक सत्र २०८२अनुसारको तहगत विद्यार्थी विवरण तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ५: तहगत विद्यार्थि विवरण

वडा	शैक्षिक तह									जम्मा
	पूर्व प्राथमिक तह	कक्षा १–५	कक्ष ६–८	कक्षा ९–१०	एसईई/ एसएलसी/सो सरह	कक्षा १२ वा सो सरह	स्नातक वा सो सरह	स्नातकोत्तर वा सो भन्दा माथि	पिएचडी वा सो सरह	
पालिकाभर	३४	१५१	७६	१९	-	-	-	-	-	२८०

यस गाउँपालिकामा रहेको विद्यार्थि भर्नादर तथा टिकाउदर तलको तालिकामा समावेश गरिएको छ ।

तालिका नं. ६: गाउँपालिकाको समग्र विद्यार्थि भर्नादर सम्बन्धी विवरण

सूचकाङ्क	छात्रा	छात्र	जम्मा
कक्षा १ मा खुद नयाँ खुद भर्नादर	१००	१००	१००
आ.वि. (कक्षा १–५)	१००		१००
आ.वि. (कक्षा १–८)			१००
मा.वि. (कक्षा ९–१०)			१००

तालिका नं. ७: गाउँपालिकाको समग्र विद्यार्थि टिकाउदर सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	तह	टिकाउदर
१	आधारभूत कक्षा १–५	८० प्रतिशत
२	आधारभूत कक्षा १–८	८९ प्रतिशत
३	मा.वि. तह १–१०	७० प्रतिशत
४	मा.वि. तह १–१२	-

तालिका नं. ८: छात्रवृत्ति तथा अन्य लक्षित सुविधा उपलब्धताको अवस्था सम्बन्धी विवरण

छात्रवृत्ति सम्बन्धी विवरण		
क्र.स.	छात्रवृत्ति	संख्या
१	आवासीय छात्रवृत्ती	२३ जनालाई
२	गैरआवासिय	१०० जना
३	वालवचत	२०० जना

तालिका नं. ९: नमूना तथा इन्टरनेट सुविधा उपलब्ध विद्यालय विवरण

विद्यालयको नाम	ठेगाना
जनज्योती मावि	वडा न ३
घमि आवि	वडा नं २
चराङ आवि	वडा नं १
चराङ लेक्स्ये छोइलिङ आवि	वडा नं १
चेड्राङ धोर्जेधेन गुम्वा	वडा नं १

तालिका नं. १०: गाउँपालिकाको शिक्षा क्षेत्रमा लगानी

आर्थीक वर्ष	शिक्षा तर्फको	कुल रकम	जम्मा
२०८२/०८३	३,४०,००,०००/-	३२,५८,९१,०००	

तालिका नं. ११: गाउँपालिकामा रहेका सकृय युवा क्लब सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	युवा क्लब तथा खेलकुद क्लबको नाम	वडा नं.
१	लो घेकर मराङ युवा क्लव	१
२	वुद्ध शान्ती युवा क्लव	१
३	जनचेतना युवा क्लव	२
४	घिलिङ युवा क्लव	३
५	ताङ्ग्या छोरतेन युवा क्लव	५
६	थुकसुव्बा युवा क्लव	२

यहाँका विद्यालयहरुमा आवश्यक भौतिक पूर्वाधार, इन्टरनेट सुविधा पुस्तकालय लगायतको सुविधा भएता पनि पर्याप्त शैक्षिक जनशक्तीको भने अभाव रहेको छ।

१.३ मुख्य समस्या तथा चुनौतीको विश्लेषण

विद्यालय शिक्षामा सबै बालबालिकाहरूलाई पहुँच, सहभागिता र गुणस्तरको सुनिश्चितता गर्न नसक्नु, पाठ्यक्रमले तोकेबमोजिमका सिकाइ उपलब्धिहरू हासिल गर्न नसक्नु, बालमैत्री विद्यालय निर्माण गरी सिकाइ वातावरणमा सुधार हुन नसक्नु, स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक निर्माण गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न नसक्नु, विषयगत रूपमा र कक्षागत रूपमा शिक्षकहरूको दरबन्दी नहुनु, शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पहुँच नहुनु र भएकामा पनि प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न नसक्नु, साक्षरता निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त शिक्षाका अवसरहरू उपलब्ध गराउन नसक्नु, महामारी तथा विपद्को अवस्थामा वैकल्पिक सिकाइको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न नसक्नु, उपयुक्त बालमैत्री तथा अपाङ्गमैत्री भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्न नसक्नु आदिलाई शिक्षाक्षेत्रका प्रमुख समस्याका रूपमा रहेका छन्। साथै योजना लेखन पुर्व गरिएको कार्यशाला तथा सुझाबको आधारमा भन्ने हो भने यस क्षेत्रको प्रमुख समस्या भनेको विद्यार्थीको नियमितता, टिकाउ, न्यून सिकाइ उपलब्धि स्तर तथा न्यूनतम सिकाइ वातावरण नहुनु, कक्षाकोठामा पर्याप्त मात्रामा शिक्षण सिकाइ सामाग्रीको व्यवस्थापन, पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र शिक्षक निर्देशिका सहितको कक्षा शिक्षण, अभिभावकको सक्रियता लगायतका समस्याहरू रहेको छ।

विद्यालय शिक्षाको सर्वसुलभता, उपयुक्त पुर्वाधारको विकास गुणस्तरको सुनिश्चितता सहित सार्वजनिक शिक्षा प्रतिको आकर्षण अभिवृद्धि गर्नु, विद्यार्थी अनुपातमा शिक्षक दरबन्दीको व्यवस्थापन, मिलान तथा पुनर्वितरण गर्नु, शैक्षिक सुशासन, उत्तरदायित्व अभिवृद्धि गर्नु, कक्षा छाड्ने दर शून्यमा झारी पाठ्यक्रमले राखे अनुसार अपेक्षित सिकाइ सक्षमता सहितको उपलब्धि हासिल गर्नु, शिक्षा क्षेत्रमा सुशासन र उत्तरदायित्व अभिवृद्धि गर्दै शिक्षकको पेशागत क्षमता अभिवृद्धिका लागि तालिम गोष्ठीको व्यवस्था गर्नु, सम्पूर्ण सामुदायिक विद्यालयहरूमा नियमित अनुगमन तथा पृष्ठपोषण प्रदान गर्नु, स्थानीय विषयका पाठ्यपुस्तकको निर्माण तथा वितरण, सूचना सञ्चार प्रविधिले ल्याएका विविध अवसरको सदुपयोग गर्नु यस क्षेत्रका प्रमुख चुनौतीहरू हुन्।

समग्रमा यस पालिकाको सिकाइ उपलब्धि कमी हुनु प्रमुख समस्या रहेको छ। छलफलबाट प्राप्त प्रमुख समस्यालाई तल राखिएको छ।

- ✓ सबै बालवालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गर्न नसकिनु,
- ✓ बिचैमा विद्यालय छाड्ने दर घटाउन नसक्नु,
- ✓ आवश्यकता अनुसार भौतिक पूर्वाधारको व्यवस्थापन गर्न नसक्नु,
- ✓ शिक्षाको गुणस्तर अपेक्षाकृत सुधार नहुनु,
- ✓ आवश्यकता तथा दरवन्दि अनुसार योग्य शिक्षक व्यवस्थापन र टिकाउन नसक्नु,
- ✓ व्यवसायिक र प्राविधिक शिक्षाको अभाव रहनु,
- ✓ विद्यालय उमेरका केहि बालबालिका विद्यालय बाहिर रहनु,
- ✓ अभिभावकहरूमा शिक्षाको महत्वबारे जानकारीको कमी हुनु,
- ✓ बालबालिकालाई विद्यालय प्रति आकर्षण गर्ने कार्यक्रममा कमी रहनु आदि यस क्षेत्रका समस्याहरु हुन् भने चुनौतीहरु देहाय बमोजिम रहेका छन्।
- ✓ गुणस्तरीय शिक्षामा सबैको पहुँच पुऱ्याउनु,
- ✓ विद्यार्थीको अनुपातमा विषय शिक्षकको प्रवन्ध गर्नु,
- ✓ प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षामा पहुँच अभिवृद्धि गर्नु,
- ✓ अपाङ्गमैत्री शैक्षिक पूर्वाधार निर्माण गर्नु,
- ✓ दिवा खाजालाई व्यवस्थित र प्रभावकारी ढङ्गले सञ्चालन गर्नु,
- ✓ कम्तीमा माध्यमिक तहसम्मको शैक्षिक पूर्वाधार तथा सुविधाको प्रबन्ध गाउँपालिकामा उपलव्ध गराउनु,
- ✓ विद्यालयहरु समायोजन गरी शिक्षण सिकाई क्रियाकलापलाई प्रभावकारी ढङ्गले सञ्चालन गर्नु,
- ✓ आवसीय विद्यालयहरु व्यवस्थित ढङ्गले सञ्चालन गर्नु,
- ✓ बसाईसराईको कारणले गाउँ छोडी अन्यत्र जाने विद्यार्थीहरुलाई आकर्षित गराउन,
- ✓ अनुगमन पद्धतीलाई प्रभावकारी बनाउँदै कमजोर विद्यालय व्यवस्थापनलाई व्यवस्थित र सुदृढ गराउन
- ✓ मौषम प्रतिकुलतासँग जुधेर योजना अनुरुप कार्य संचालन गर्नु जस्ता चुनौतीहरु छन्।

१.५ सम्भावना तथा अवसरहरू

संविधानमै शिक्षालाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गर्दै आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षाको अधिकार र जिम्मेवारी स्थानीय तहलाई दिने व्यवस्थाले शिक्षामा सहभागिता र पहुँचमा वृद्धि गरी गुणस्तर सुधार गर्न सकिने अवसर सिर्जना हुनु, साक्षरता दरमा भएको वृद्धि, विद्यालय तहको खुद भर्नादर र लैङ्गिक समता सूचकाङ्कमा प्रगति देखिनु, समावेशी सहभागिता बढ्दै जानु, सामुदायिक विद्यालयप्रतिको चासो र जनअपेक्षा बढ्दै जानु, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको प्रारम्भ हुनु जस्ता विषयहरू शिक्षा क्षेत्रका अवसरहरू हुन। यसका साथै अन्य थप अवसरहरूलाई निम्नानुसार बुँदागत गर्न सकिन्छ।

- आधारभूत तहमा अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा र माध्यमिक तहमा निःशुल्क शिक्षाको लागि संवैधानिक, कानुनी र नीतिगत प्रवन्ध भएको,

- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले विद्यालय शिक्षा सम्बन्धी २३ ओटा अधिकार प्रदान गरेको,
- विभिन्न गैर सरकारी सङ्घ संस्थाहरूको क्रियाशीलता रहेको तथा स्थानीय शिक्षा क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्न तथा कार्य साझेदारी गर्ने वातावरण तयार भएको,
- गुणस्तरीय शिक्षाप्रति आम अभिभावक एवम् सरोकारवालाहरूको चासो चिन्ता एवम् मोहमा बढोत्तरी भएको,
- स्थानीय तहबाट विद्यालय शिक्षा सुधार कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिने कार्य भएको,
- विद्यालय तहमा खुद भर्नादरमा सुधार भएको, विद्यालय बाहिर रहेका विद्यालय उमेर समूहका बालबालिकालाई अनिवार्य विद्यालयमा भित्र्याउने कार्य भैरहेको,
- लैङ्गिक समता सूचकाङ्क सकारात्मक रहेको,
- शिक्षाको विकासमा विभिन्न साझेदार संस्थाको लगानी र सहभागिता वृद्धि भइरहेको,
- शिक्षामा लगानीको लागि स्थानीय तहको प्रतिबद्धता एवम् तीनै तहको सरकारबाट शिक्षा क्षेत्रमा लगानी र सहकार्य भएको,
- विद्यालयको समग्र विकास, योजना र रणनीति निर्माणका लागि प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकिने,
- सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा आवश्यक मात्रामा शैक्षिक सामग्रीहरूको थप व्यवस्था, पुस्तकालय तथा विज्ञान र कम्प्युटर प्रयोगशालाको व्यवस्था गरी व्यावहारिक शिक्षा प्रदान गर्न सकिने,
- शिक्षकहरूलाई तालिम दिई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न सकिने,
- दक्ष शिक्षक, गुणस्तरीय शिक्षा दिन सक्ने, कृषि, विज्ञान तथा अन्य प्राविधिक कलेजहरू सञ्चालनमा ल्याउन सकिने,
- न्युन जनसंख्या भएको गाउँपालिका भएकोले सानो लगानीले गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न सकिने।

१.६ योजना निर्माण प्रक्रिया

कुनै पनि कार्य सम्पन्न गर्न गरिने परिकल्पनाको स्वरूपलाई कार्यान्वयन तहसम्म पुऱ्याउन गरिन्न कार्यहरूको समिश्रण नै योजना हो। योजना पालिकाको सपना हो। पालिको शिक्षा कस्तो बनाउने भन्ने विषयमा जनप्रतिनिधिले सपना देख्नु पर्छ। योजना आफैमा निर्मित हुने विषय होइन र यो एउटा जटिल र चुनौतीपूर्ण कार्य पनि हो। यस कार्यलाई व्यवस्थित रुपमा अगाडि बढाउनको लागि तपसिलका चरण र प्रक्रियाहरूलाई अनुसरण गरिएको छ।

- गाउँपालिकाको शिक्षा समिति सँग गाउँपालिकाको स्थानीय शिक्षा योजना तयारीका लागि छलफल कार्यक्रम ।
- तथ्याङ्क संकलन तथा सबल पक्ष कमजोर पक्ष अवसर तथा चुनौतीहरुको विश्लेषण।
- तत्पश्चात् मस्यौदा लेखन।
- मस्यौदा प्रतिवेदनलाई सरोकारवाला सगँ पेश।
- पहिलो मस्यौदामाथि सरोकारवालाहरूबाट सुझाब सङ्कलन।
- मस्यौदा प्रतिवेदन माथि प्राप्त सुझाव तथा पृष्ठपोषण समावेश गरी अन्तिम प्रतिवेदन पेश।

परिच्छेद - २: दूरदृष्टि, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्य निर्धारण

२.१ शिक्षा योजना निर्माण गर्दा लिइएका आधार

नेपालको संविधानद्वारा प्रत्याभूत शिक्षा प्राप्त गर्ने मौलिक हकलाई व्यवहारमा उतार्न, सरल, सहज र समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्न समयानुकूल स्थानीय शिक्षा योजना निर्माण गर्नु अपरिहार्य बनेको छ । राज्यको बदलिंदो शासकीय स्वरूपसँगै स्थानीय, राष्ट्रिय र विश्वव्यापी परिवेश, सामाजिक माग, आवश्यकता तथा सन्दर्भलाई सम्बोधन गर्न राष्ट्रले तय गरेका नीतिगत उद्देश्य, आधार, मापदण्ड र स्तर निर्धारणले योजना निर्माणमा मार्गदर्शन प्रदान गर्दछ । यस्तै, प्रदेशस्तरमा परिभाषित क्षेत्रगत उद्देश्य, रणनीति र मापदण्डहरू भित्र रही स्थानीय स्तरमा तयार पारिने योजनाले आफ्नो विशेषता प्रस्तुत गर्दछ । तीनै तहका योजनाहरूबीचको अन्तरसम्बन्धले योजना अपेक्षित उपलब्धिमूलक, व्यावहारिक तथा कार्यान्वयन योग्य बन्ने सुनिश्चितता प्रदान गर्दछ । संविधानमा व्यवस्था गरिएका समन्वय, सहअस्तित्व, सहकार्य र सामञ्जस्यताका सिद्धान्तहरूले योजना निर्माण र कार्यान्वयन प्रक्रियामा मार्गदर्शन गर्ने गर्दछन् । यस्ता समन्वयात्मक प्रयासले स्रोत साधनको उपलब्धता तथा प्रभावकारी प्रयोगलाई सम्भव बनाउँछन् । यस योजनाको आधार नेपाल सरकारको सोह्रौ योजना, अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता, प्रचलित शिक्षा नीति तथा ऐनहरू र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन हुन् ।

२.२ दूरदृष्टि

गाउँपालिकाको अपेक्षा, संस्कार सहितको समतामूलक गुणस्तरीय शिक्षा ।

२.३ लक्ष्य

विद्यालय तहको शिक्षामा समावेशिता सहितको पहुँच, समता र प्रविधिमा आधारित गुणस्तरीय, जीवनोपयोगी शिक्षा सुनिश्चित गर्ने ।

२.४ उद्देश्य

- प्रारम्भिक बालविकासदेखि माध्यमिक शिक्षाको पहुँचमा वृद्धि गर्नु ।
- विद्यालय शिक्षाको सबै कक्षाको सिकाइ उपलब्धिमा वृद्धि गर्नु ।
- विद्यालयलाई आवश्यक पर्ने न्यूनतम भौतिक पुर्वाधारको सुधार गरी सिकाइ वातावरणमा सुधार ल्याउनु ।
- विद्यालय व्यवस्थापनमा सुशासन कायम गर्न नेतृत्व व्यवस्थापन, जवाफदेहिता र उत्तरदायित्वमा सुधार गर्नु ।
- अनौपचारिक शिक्षा तथा जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरूलाई विस्तार गर्नु ।
- व्यवहारिक ,प्राविधिक, जीवनोपयोगी र नैतिक मूल्यमा आधारित शिक्षा प्रदान गर्नु ।
- साक्षरता अधिवृद्धि गरी निरक्षरता कम गर्नु ।
- दक्ष तथा प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन गर्नु ।

२.५ रणनीतिहरू

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति
प्रारम्भिक बालविकासदेखि माध्यमिक शिक्षाको पहुँचमा वृद्धि गर्नु ।	• बाल विकास केन्द्रलाई थप प्रभावकारी बनाउने । • विद्यालय तहको भर्ना अभियानलाई थप प्रभावकारी बनाइ पहुँचमा सुधार गर्ने । • बालबालिकाहरूको पुहँचमा सुधार ल्याउन अभिभावक शिक्षा, विद्यार्थी सहयोग कार्यक्रम लागु गर्ने ।	• हरेक शैक्षिक सत्रको पहिलो महिनाभित्र विद्यालय व्यवस्थापन समिति (वि.ब्य.स.) र शिक्षक अभिभावक सङ्घ (शि.अ.स.) को नेतृत्वमा कार्यदल गठन गरी भर्ना अभियानलाई प्रभावकारी बनाइनेछ । • विद्यालय जान नसक्ने वा भर्ना हुन नसकेका बालबालिकाको तथ्याङ्कको आधारमा पालिकास्तरमा सघन भर्ना सहयोग कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । • सबै बालबालिकाहरूको पहुँचमा वृद्धि गर्न विद्यालय मार्फत आमा समूह गठन र परिचालन गर्ने व्यवस्था गरिनेछ । • विद्यालयमा भर्नामा हुँदा स्वागत गर्ने अभ्यासको सुरुआत गरिनेछ । • सीमान्तकृत विपन्न बालबालिकाहरूको लागि शैक्षिक सामग्री उपलब्ध गराइनेछ । यथोचित पहिचानको आधारमा “बालबालिका शैक्षिक सहयोग कार्यक्रम” लागु गरिनेछ, जसले बालबालिकाको शिक्षामा समावेशी सहभागिता सुनिश्चित गर्नेछ । • आवश्यक सुविधा सामग्री सहितको न्यूनतम सिकाई वातावरण सुनिश्चित गरी वडा तथा वस्तीहरूमा नमूना बालविकास केन्द्र स्थापना तथा सञ्चालनको लागि विभिन्न सङ्घ संस्था तथा दाताहरूसँग सहजीकरण र सहकार्य गरिनेछ । • बालविकास शिक्षकमा कक्षा १२ उत्तीर्ण र तालिम प्राप्त व्यक्तिले मात्र शिक्षक हुने नीति कार्यन्वयनमा ल्याइनेछ । • बालबालिकामैत्री विद्यालय वातावरण सुनिश्चित गर्न सम्बन्धित वडा, स्थानीय सङ्घ संस्था र समुदायसँग समन्वय गरिनेछ । • प्रारम्भिक बालविकास उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अनुभव लिएर मात्र कक्षा एकमा भर्ना हुने व्यवस्था मिलाइनेछ । • अनिवार्य आधारभूत शिक्षा कार्यक्रम कार्यन्वयन गर्न सकारात्मक विभेदको नीति लागु गरिनेछ ।

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति
		• बालबालिका विद्यालयमा भर्ना नगराउने, नियमित विद्यालय नपठाउने अभिभावकहरूको पहिचान गरी वडा तथा पालिका स्तरबाट प्रवाह हुने सेवा सुविधाबाट वञ्चित गर्ने गरी नीति क्रमशःलागु गरिनेछ । • वडा तथा पालिका तहमा शतप्रतिशत विद्यालय पहुँच सुनिश्चित गर्न लक्षित घोषणा कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । • शैक्षिक सत्रको प्रारम्भमै भर्ना अभियानसँगै विद्यालय वा समुदायमा निश्चित तालिम प्याकेजअनुसार अभिभावक शिक्षाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ । • जनप्रतिनिधि, सार्वजानिक पद तथा सरकारी सेवासुविधा प्राप्त गर्ने सबैले सामुदायिक विद्यालयमा नै बालबालिकाहरू अध्ययन गर्न वार्षिक रुपमा सूचना जारी गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
विद्यालयलाई आवश्यक पर्ने न्यूनतम भौतिक पुर्वाधारको विकास र सिकाइ वातावरणमा सुधार ल्याउनु ।	• सिकाइ वातावरण सुनिश्चित गरी विद्यालय सुधार योजना कार्यान्वयन गर्ने । • न्यूनतम सिकाइ मापदण्डलाई चरणबद्ध कार्यान्वयन गर्ने । • सिकाइ वातावरण सुधारको लागि बहुपक्षीय साझेदारीमा आधारित शैक्षिक सुधार कार्यक्रम लागु गर्ने ।	• हरेक विद्यालमा आवश्यक वातावरण अनुकुल भौतिक संरचना बनाइनेछ । • क्षेत्रगत स्मार्ट विद्यालयको अवधारणा ल्याइनेछ । • आवश्यकताको मूल्याङ्कन तथा विद्यालय सुधार योजनाको प्रस्तावनामा आधारित रही "गाउँपालिका शैक्षिक गुणस्तर सुधार कार्यक्रम" सञ्चालन गरिनेछ । • शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई सशक्त बनाउनका लागि बालमैत्री, सुरक्षित, समावेशी र सिकाइका लागि उपयुक्त कक्षा कोठा निर्माणमा सरकारी एवं अन्य निकायको सहयोगको नीति लिइनेछ । • हरेक विद्यालयले वर्षको सुरुमा आफ्नो भौतिक, शैक्षिक र व्यवस्थापन पक्षको आन्तरिक मूल्याङ्कन गरी सुधारका प्राथमिकता तय गरी विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (SESP)ले तोकेका न्यूनतम मापदण्डहरू क्रमशः ५ वर्षभित्र पुरा गरिनेछ । • हरेक शैक्षिक वर्षको प्रारम्भमा विद्यालयहरूको न्यूनतम मापदण्ड (शिक्षक सङ्ख्या, कक्षा कोठा, पिउने पानी, शौचालय, शैक्षिक सामग्री आदि) को अवस्थाको पहिचान गरी विद्यालयको अवस्थाअनुसार प्राथमिकतामा आधारित पालिकाको वार्षिक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । • सिकाइ वातावरणको गुणस्तर सुधारका लागि अभिभावक, समुदाय, स्थानीय सरकार, NGO/INGO लगायत सरोकारवालासँग समन्वय एवं साझेदारी गरिनेछ ।

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति
		• विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक सङ्घ र समुदायबीचको सहकार्यमा स्थानीय स्रोतको परिचालन गरी सिकाइ सुधार कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
	• विद्यार्थीको टिकाउमा सुधार ल्याउने।	• बालबालिकाहरूको टिकाउका लागि खाजा कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी बनाइनेछ। • टिकाउको लागि विद्यार्थी प्रोत्साहन कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
विद्यालय शिक्षाको सबै कक्षाको सिकाइ उपलब्धिमा वृद्धि गर्नु ।	• शिक्षकको पेशागत विकास मार्फत विद्यार्थी सिकाइ सहजीकरणमा सुधार ल्याउने र शिक्षकलाई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि र सक्षमता प्रति जिम्मेवार र उत्तरदायी बनाउने।	• प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको पाठ्यक्रम २०७७ सहित विद्यालयको पाठ्यक्रमलाई पूर्ण कार्यान्वनयन गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ। • कक्षा १ बाट ५ सम्ममा अङ्ग्रेजी, गणित र विज्ञान तथा प्रविधि विषयको फोकल शिक्षक तयार गरी क्षमता विकास गरिनेछ। • तहगत तथा विषयगत शिक्षकको तालिमको व्यवस्था गरिनेछ। • शिक्षकको पेशागत विकास टिपीडीको तालिम पालिकाबाट नै सुरुआत गरिनेछ। • सबै विद्यालयहरूमा प्रविधिमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापन गरी सिकाइ सहजीकरणको वातावरण मिलाइनेछ। • कक्षा १–३ मा थिमगत मूल्याङ्कन र कक्षा ४–१० मा पाठ्यक्रमले तोके अनुसारको परियोजना तथा प्रयोगात्मक मूल्याङ्कनलाई पूर्ण रुपमा लागु गरिनेछ। • कक्षा ४ बाट १० सम्मको आन्तरिक मूल्याङ्कनमा अभिभापकले गर्ने मूल्याङ्कनलाई समेत जोड्ने व्यवस्था गरिनेछ। • कक्षा ५ र ८ को पालिका स्तरीय परीक्षा थप व्यवस्थित गरिनेछ। • विद्यालय र पालिका स्तरमा सिकाइ उपलब्धि विश्लेषण र वार्षिक अन्तरक्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। • शिक्षण सुधार योजना (TIP) पूर्ण कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ। • कक्षा १-३ मा पढ्नको लागि सिक्ने अवधारणामा आधारित क्रमिक सिकाइ सहजीकरण रणनीति लागु गरिने छ।

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति
		• विद्यार्थी केन्द्रित क्रियाकलापमा आधारित सिकाइ र प्रविधिमैत्री शिक्षण विधिहरूलाई प्राथमिकताका दिई कार्यन्वयन गरिनेछ । • शिक्षकलाई Low cost, no cost शिक्षण सामग्रीको प्रयोग गरी अर्थपूर्ण, व्यवहारिक र प्रविधिमैत्री शिक्षण गर्न प्रेरित गरिनेछ । • कक्षाकोठाहरू व्यवस्थापन गरिनेछ । • प्रत्येक शिक्षकले आफ्ना विषयका पाठ्यपुस्तक, पाठ्यक्रम र निर्देशिका प्रयोग गरेर नवीनतम विधि र प्रविधिमा आधारित शिक्षण गर्ने व्यवस्था गरिनेछ । • विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुधारको लागि अनिवार्य रुपमा विद्यालयले विद्यालयमा शिक्षण नभएको समयमा विद्यालयमा वा समुदाय स्तरमा नै मूख्य विषयहरूको वा सुधारको क्षेत्रहरू आधारमा उपचारात्मक वा सुधारात्मक कक्षा सञ्चालन गरिनेछ । उक्त कार्यको लागि सम्बन्धित विद्यालयले विद्यार्थीका अभिभावकहरू र पालिकाबाट साझेदारीमा आर्थिक स्रोत व्यवस्थापन हुने व्यवस्था मिलाइने छ । • पालिकास्तरबाट हरेक वर्ष शिक्षकलाई पाठ्यक्रम अनुसार छोटो अवधिको तालिम उपलब्ध गराइनेछ । तालिम प्राप्त शिक्षकले विद्यालयमा पुनः तालिम (cascade training) दिने व्यवस्था अनिवार्य गरिनेछ । • महिनामा कम्तिमा एक दिन विद्यालयमा नै विषयगत शिक्षकको आवश्यकतामा आधारित क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । • पालिकास्तरमा विषयगत शिक्षकहरूको पेशागत सहयोगको लागि बैठक, छलफल/अन्तरक्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । • विद्यालय सुपरीवेक्षण तथा शिक्षक पेशागत सहायताको लागि विषयगत समिति तथा शिक्षक सहयोगको लागि विज्ञ सेवा परिचालन गरिनेछ । • कार्यवधि बनाई शिक्षकको पेशागत सहयोगको लागि पालिकास्तरको शिक्षण सिकाइ समन्वयकर्ताको व्यवस्था गर्ने प्रबन्ध गरिनेछ ।

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति
		• आफूले पठनपाठन गरेको विषयको सिकाइ उपलब्धिको जिम्मेवारी सम्बन्धित शिक्षकलाई बनाइनेछ । विद्यार्थीले प्राप्त सिकाइ उपलब्धिको आधारमा शिक्षकलाई प्रोत्साहन पुरस्कारर अन्य वृत्ति विकासको अवसर उपलब्ध गराइनेछ । • विद्यालय स्तरमा कक्षागत/तहगत सहभागी सङ्ख्याको कम्तिमा वर्षको दुई पटक अभिभावक परामर्श/अन्तरक्रिया/छलफल कार्यक्रमको आयोजना गरिनेछ । • प्रत्येक विद्यालयमा महिनाको अन्तिम शुक्रवार सिकाइ केन्द्रित शिक्षक/स्टाफ बैठक गरी पठनपाठनको समीक्षा गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ । • हरेक दुई महिनामा पालिका सभाहलमा वा क्लस्टर स्तरीय घुम्ती रुपमा प्रअ शिक्षक बैठक सञ्चालन गरी पठनपाठनको समीक्षा गरिनेछ । • राम्रो अभ्यास भएका विद्यालयको अवलोकन/शैक्षिक भ्रमणका लागि विव्यस, प्रअ, शिक्षक र कर्मचारीलाई प्रोत्साहन गर्न कार्यक्रम ल्याइनेछ ।
स्थानीय पाठ्यक्रमलाई पूर्ण कार्यान्वयन गर्नु ।	स्थानीय आवश्यकता सहभागिता र सिपमा आधारित पाठ्यक्रमको परिमार्जन तथा विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने ।	• स्थानीय आवश्यकतामा आधारित व्यवसायिक तथा सिपमूलक जनशक्ति उत्पादनका लागि स्थानीय पाठ्यक्रमलाई परिवर्तन तथा परिमार्जन गरिनेछ । • स्थानीय पाठ्यक्रममा अतिरिक्त क्रियाकलापहरूका विषयवस्तुहरू जोडेर परिमार्जन तथा परिवर्तन गरिनेछ । • पाठ्यक्रम पुस्तकलाई परिमार्जन गरिने र शिक्षक निर्देशिका विकास गरी लागु गरिनेछ । • शिक्षकहरूलाई स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन सम्बन्धी तालिम प्रदान गरिनेछ । • स्थानीय पाठ्यक्रम लागु गरिएका कक्षाहरूको सुपरीवेक्षण र सहजीकरण पालिका शिक्षा शाखाको समन्वयमा गरिनेछ । • हरेक शैक्षिक वर्षको अन्त्यमा स्थानीय पाठ्यक्रमको कार्यान्वयनको प्रभावकारिता मूल्याङ्कन गरिनेछ । • प्राप्त नतिजा र सुझावका आधारमा पाठ्यक्रममा आवश्यक परिमार्जन/सुधार गरिनेछ ।

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति
विद्यालय व्यवस्थापनमा सुशासन कायम गर्न नेतृत्व व्यवस्थापन, जवाफदेहिता र उत्तरदायित्वमा सुधार गर्नु ।	• विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक सङ्घ र प्रधानाध्यापकको नेतृत्व र संरचनाको संस्थागत सुधार गर्ने । • विद्यालयहरूको अनुगमन, मूल्याङ्कन र जवाफदेहिता प्रणाली सुदृढ पार्ने । • विद्यालय नेतृत्व र शिक्षक क्षमताको विकास गर्ने । • लेखा व्यवस्थापनलाई प्रविधिमा आधारित प्रभावकारी बनाउने • स्रोत व्यवस्थापन र प्रोत्साहन प्रणाली सुधार गर्ने । • विद्यालयमा सम्पादित समग्र कार्यहरूको जिम्मेवारी बाँडफाँड र कार्य विभाजन गर्ने ।	• ऐन बनाई सामुदायिक विद्यालयका पालिका स्तरमा प्र.अ. को खुला प्रतिस्पर्धाबाट नियुक्ति प्रणाली कार्यान्वयन गरिनेछ । • प्र.अ. नियुक्तिसँगै ५ वर्षे कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन र करार सम्झौता व्यवस्था गरिनेछ । • हरेक शैक्षिक वर्ष प्रारम्भमा प्र.अ.सँग कार्यसम्पादन करार गरिनेछ र मासिक प्रअ भत्तालाई वृद्धि गरिनेछ । • वि.व्य.स. गठन प्रक्रिया सुधार गर्न पालिकाको शिक्षा ऐन संशोधन गरी सङ्घीय सरकारको कानुन बमोजिम गरिनेछ र विद्यालय सुधारप्रति जवाफदेही बनाइनेछ । • शिक्षक अभिभावक सङ्घलाई क्रियाशील बनाउन अभिभावक शिक्षा र समुदाय परिचालनका साथै मासिक रुपमा विद्यालय अभिभावक छलफल कार्यक्रमको नेतृत्व गर्ने व्यवस्था गरिनेछ । • वडास्तरीय अनुगमन समितिले विद्यालयको बजेट, कार्यान्वयन र प्रगति स्थलगत रूपमा मूल्याङ्कन गरिनेछ । • विद्यालयले कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन, सामाजिक परीक्षण, लेखा परीक्षण समयमै पूर्णरूपमा कार्यान्वयन गर्ने र यी मूल्याङ्कनहरूलाई विद्यालयमा जाने निकासासँग जोडिने गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । • समयमा तथ्याङ्क अद्यावधिक नगर्ने र अभिलेख नराख्ने विद्यालयहरूलाई विद्यालयमा जाने निकासा वा प्रोत्साहनका कार्यमा कटौती गरिनेछ । • विद्यालयको नेतृत्व क्षमताको अभिवृद्धि गर्न विशेष प्रशिक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । • विद्यालयमा आचारसंहिता निर्माण र कार्यान्वयन अनिवार्य गरिनेछ । • वार्षिक रूपमा प्रअ र शिक्षकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गरिनेछ र सुधारका योजना बनाइनेछ । • वार्षिक रुपमा विद्यालयको कार्यसम्पादन परीक्षण गर्ने व्यवस्था गरिनेछ । • विद्यालयमा वार्षिक रुपमा सम्पादन गर्ने कामको विषयमा विभिन्न समिति उपसमिति निर्माण गरी कार्यविभाजन गरिनेछ ।

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति
		• "एक विद्यालय एक अक्षयकोष" नीति अन्तर्गत विद्यालयको नामबाट प्रोत्साहन तथा छात्रवृत्ति अक्षय कोषको स्थापना र सञ्चालनको लागि विद्यालयलाई प्रेरित गरिनेछ । • पूर्व विद्यार्थी सञ्जाल निर्माण गरी शैक्षिक सुधारका लागि स्रोत परिचालन गरिनेछ । • गाउँ शिक्षा समितिबाट निर्माण भएको मापदण्ड अनुसार उत्कृष्ट विद्यालय, शिक्षक, प्र.अ., विव्यस र शि.अ.सं. वार्षिक रूपमा छनोट गरी पुरस्कार/प्रोत्साहन कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । • वार्षिक रुपमा पालिकाभित्र दरबन्दी मिलान र शिक्षक व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गरिनेछ । • शिक्षक अभाव भएका विद्यालयमा स्वयम्सेवक शिक्षकको व्यवस्था गरिनेछ । • कार्यविधि बनाई सुत्केरी विदामा रहेको शिक्षकको सट्टा शिक्षकको व्यवस्था गरिनेछ । • पालिकामा सङ्गीत र खेलकुदको विकास गर्न एक शिक्षकको व्यवस्था हुने प्रबन्ध गरिनेछ । • वार्षिक रुपमा विद्यालयको स्थलगतम भम्रण गरी असोज महिनामा विद्यार्थी प्रमाणीकरण प्रणाली लागु गरिनेछ । • शिक्षकले कक्षाकोठामा बिताएको समय कार्यविधि २०७४ लाई पूर्ण रुपमा कार्यान्वयन गरी शिक्षक उपस्थिति बढाइनेछ । • विद्यालयको नियमित अनुगमनलाई व्यवस्थित गर्न वडास्तरीय शिक्षा समितिलाई परिचालन गरिनेछ । • शिक्षक स्टाफ बैठक, विव्यस बैठक, शिअसं बैठक, अभिभावक भेला, सामाजिक परिक्षण, लेखापरीक्षण, सूचना अधिकारीको व्यवस्था, आर्थिक पारदर्शिता, विद्यालयको प्रगति समीक्षा एवं सार्वजनिक जस्ता विषयलाई विद्यालय सञ्चालन, व्यवस्थापन र सुशासनको आधार बनाइनेछ । • गुणस्तर सुधारका लागि लिडर विद्यालयको अवधारणालाई कार्यान्वयन गरिने छ र उक्त अवधारणा मार्फत अन्य आधारभूत विद्यालयहरूको क्षमता विकास र प्राविधिक सहयोग गरिनेछ । • चौमासिक रुपमा सामुदायिक र धार्मिक विद्यालयहरू बीच भएका सफल अभ्यासहरूका बारेमा अन्तरक्रिया, क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू तथा शैक्षिक सुधारमा सहकार्य सञ्चालन गर्ने प्रबन्ध गरिनेछ ।

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति
		• सामुदायिक र धार्मिक विद्यालयहरू बीच भएका शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा एकअर्कोमा सहभागिता गर्ने गराउने प्रबन्ध गरिनेछ। • सामुदायिक र धार्मिक विद्यालयहरूमा सार्वजानिक विदा र स्थानीय विदाहरूलाई एकरुपता गरिनेछ। • धार्मिक विद्यालयहरूले शिक्षक नियुक्ती गर्दा शैक्षिक योग्यताको न्यूनतम मापदण्ड लागु गर्ने प्रबन्ध गरिनेछ।
अनौपचारिक शिक्षा तथा जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरूलाई विस्तार गर्नु।	• सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूलाई जीवनपर्यन्त सिकाइको थलोको रूपमा संस्थागत र सुदृढ बनाउने। • औपचारिक र अनौपचारिक शिक्षाबीचको सहकार्य बढाउने। • सिप र रोजगारीमुखी शिक्षामा जोड दिने। • जीवनपर्यन्त सिकाइको मूल्याङ्कन, अभिलेख र प्रवर्धन प्रणाली विकास गर्ने।	• अनौपचारिक शिक्षा कार्यक्रमको माध्यमबाट २०८५ वैशाखभित्र विद्यालय उमेर समूह बाहिरको जनसङ्ख्यालाई आधारभूत तह कक्षा ८ सम्मको शिक्षाको अवसर उपलब्ध गराउने नीति लिइनेछ। • अनौपचारिक शिक्षा प्रयोजनको लागि अभियानको रुपमा वडागत रुपमा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिनेछ। • अनौपचारिक शिक्षाको कार्यक्रम सञ्चालनमा सामुदायिक सिकाइ केन्द्र लगायतका स्थानीय सङ्घ संस्थाहरूलाई परिचालन गरिनेछ। • सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूलाई स्थायी संरचना, मानवसंसाधन र कार्यक्रमसहित स्थानीय सरकारमार्फत पुनः सशक्तीकरण गरिनेछ। • सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमा साक्षरता, वित्तीय साक्षरता, प्राविधिक सिप, स्वास्थ्य, लैङ्गिक समानता, कृषि, वातावरण जस्ता विषयमा छोटो तालिमहरू सञ्चालन गरिनेछ। • विद्यमान स्रोत र समुदायको विशेषज्ञता प्रयोग गर्दै विविध उमेर र पृष्ठभूमिका व्यक्तिका लागि उपयुक्त सिकाइ कार्यक्रमहरू तयार गरिनेछ। • सिकाइ केन्द्रहरूमार्फत ICT (सूचना प्रविधि) आधारित सिकाइ कार्यक्रम सुरु गरिनेछ। • माध्यमिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूलाई कुनै एक विषयको प्रयोगात्मक सिकाइका लागि अनिवार्य गरिनेछ। • विशेष गरी युवा, महिला, सीमान्तकृत समुदायका लागि उद्यमशीलता, प्राविधिक शिक्षा र व्यावसायिक तालिमहरू सञ्चालन गरिनेछ। • वार्षिक रूपमा सिकाइ मेला वा प्रदर्शनी आयोजना गरी अनौपचारिक सिकाइको उपलब्धि सार्वजनिक गरिनेछ।

२.६ मुख्य कार्यसम्पादन सुचकहरू

क्रस	तह	सुचांक	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५
१.१	प्रारम्भिक बाल विकास	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा कूल भर्ना दर (%)				
१.२		प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा खुद भर्ना दर (%)				
१.३		न्यूनतम योग्यता पुरा भएका शिक्षकको प्रतिशत				
१.४		आधारभूत तालिम प्राप्त शिक्षकको प्रतिशत				
१.५		प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको अनुभव लिई कक्षा १ मा नयाँ भर्नाभएका बालबालिका (%)				
२.१	आधारभुत तह	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको खुद प्रवेश दर (%)				
२.२		कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको कूल प्रवेश दर (%)				
२.३		आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा खुद भर्ना दर (%)				
२.४		आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा कूल भर्ना दर (%)				
२.५		आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा खुद भर्ना दर (%)				
२.६		आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा कूल भर्ना दर (%)				
२.७		आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा खुद भर्ना दर (%)				
२.८		आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा कूल भर्ना दर (%)				
२.९		आधारभूत तह(कक्षा १-८) खुद भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचक				
२.१०		आधारभूत तहको कक्षा ८ सम्मको टिकाउ दर (%)				
२.११		विद्यालयबाहिर रहेका बालबालिका (%) कक्षा १-८				
३.१	माध्यमिक तह	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा खुद भर्ना दर (%)				
३.२		माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा कूल भर्ना दर (%)				
३.३		माध्यमिक तह (कक्षा ११-१२) मा खुद भर्ना दर (%)				
३.४		माध्यमिक तह (कक्षा ११-१२) मा कूल भर्ना दर (%)				
३.५		माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा खुद भर्ना दर (%)				
३.६		माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कूल भर्ना दर (%)				
३.७		कक्षा १-१२को खुद भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचक				
४	साक्षरता	५ वर्षमाथिको साक्षरता दर				
५.१	महिला शिक्षक प्रतिशत	आधारभूत तह (कक्षा १-८)				
५.२		माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२)				
६.१	BLC पुरा गरेका विद्यालयको प्रतिशत	बालविकास				
६.२		आधारभुत				
६.३		माध्यमिक				
७	बजेट प्रतिशत	कूल बजेटको शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजित बजेट(%)				
८	सिकाइ उपलब्धि दर	कक्षा ८ मा समग्र ग्रेड				

Source: IEMIS 2082

परिच्छेद - ३: विद्यालय शिक्षाका मुख्य उपक्षेत्रहरू

३.१ प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षा

३.१.१ परिचय

प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षा (ईसीईडी) विद्यालय शिक्षाको आधारभूत तहको महत्वपूर्ण उपक्षेत्र हो, जुन चार वर्ष उमेर पुगेका बालबालिकालाई लक्षित गरिएको छ । यसको उद्देश्य बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, सामाजिक तथा भाषिक सिपको समग्र विकास गर्दै कक्षा १ मा प्रवेशका लागि तयारी गराउनु हो । हाल नेपालमा विद्यालयमा आधारित र समुदायमा आधारित गरी दुई प्रकारका बालविकास केन्द्र सञ्चालनमा छन् ।

पाठ्यक्रम प्रारुप २०७६ अनुसार चार वर्ष पुगेका बालबालिकालाई एक वर्षको प्रारम्भिक बालविकासको अवसर दिइन्छ । संविधानको धारा ३९(३) र शिक्षा ऐन २०२८ को संशोधनले बालविकासलाई बालबालिकाको हक र विद्यालय शिक्षाको भागका रूपमा सुनिश्चित गरेको छ । शिक्षा नीति २०७६, १६औं योजना र विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमले गुणस्तरीय र पहुँचयुक्त प्रारम्भिक शिक्षाको विस्तारमा जोड दिएको छ । बालबालिकामा संलग्नता, पोषणयुक्त खाना, स्वास्थ्य बानी, व्यक्तिगत सुरक्षा, सरसफाइ, सिर्जनात्मक सोच र भाषिक-सञ्चार सिपको विकासमा ध्यान केन्द्रित गरिन्छ । सरकारका तीनै तह, विद्यालय र अभिभावकबीचको सहकार्यमा बालमैत्री पूर्वाधारसहितको वातावरण सिर्जना गर्दै सबै बालबालिकालाई कम्तीमा एक वर्षको प्रारम्भिक बाल विकास शिक्षा सुनिश्चित गर्नु आजको आवश्यकता हो ।

३.१.२ वर्तमान अवस्था

यस गाउँपालिका मा हाल ५ वटा विद्यालयहरु संचालनमा रहेका छन् । जसमध्ये २ वटा धार्मिक विद्यालय अर्थात गुम्बा मा संचालनमा रहेका विद्यालयहरु हुन भने बाँकी ३ वटा सामुदायिक विद्यालयहरु हुन । यहाँ प्रारम्भिक बाल विकास तहको पठन पाठन पनि सम्बन्धित विद्यालयमानै हुने गर्दछ । यहाँका ३ वटा सामुदायिक विद्यालयमा जम्मा २८० जना विद्यार्थीहरु पठनपाठन गर्दछन । जस मध्ये पूर्व प्राथमिक तहमा ३४ जना बालबालिका रहेका छन् । यहाँ विद्यालयको तुलनामा शैक्षिक जनशक्ती न्युन रहेको छ । साथै विषयगत शिक्षक, शिक्षकहरुलाई तालिम, केन्द्र सरकारले तोकेको न्यूनतम मापदण्ड पूरा गर्न नसकेको र सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न नसकिएको अवस्था छ ।

यहाँको शैक्षिक क्षेत्रमा सुधारका केही सकारात्मक संकेतहरू देखिएका छन् । यहाँ मातृभाषा पढाउने शिक्षकको व्यवस्थापनमा पालिका ले गरेको छ भने यहाँका गुम्बाहरुमा छिमेकी जिल्लाहरु बागलुङ, गोरखा तथा रोल्पा लगायतका स्थानहरु बाट पनि केही विद्यार्थीहरु अध्ययन गर्न आउने गरेको तथ्याङ्क रहेको छ । यहाँ विद्यार्थिहरुलाइ आवासिय सुविधा उपलब्ध गराइएको छ भने आधुनिक र परम्परागत शिक्षालाई सगै सगै अगाडी लैजाने प्रयत्न भएको छ । शिक्षक हरुलाई प्रविधीमैत्री तालिमको सुत्रपात गरिएको विषय सकारात्क रुपमा रहेको भएता पनि यहाँ मौषम प्रतिकुलता, नयाँ नयाँ प्रविधिको न्युन उपयोग हुनु लगायतका सवाललाई थप प्राथमिकता दिनुपर्ने अवस्था रहेको छ। यसका साथै यहाँको रहनसहन तथा समग्र परिवेश समेटिएको स्थानिय पाठ्यक्रमको अभाव रहेको छ । खाजा कार्यक्रमको सञ्चालन, अभिभावकहरूमा बालबालिकालाई चार वर्ष पुगेपछि बालविकास केन्द्रमा भर्ना गरिनुपर्छ भन्ने चेतना बढ्नु, स्थानीय सरकारद्वारा स्थानीय शिक्षा योजना तय गरी व्यवस्थापन प्रक्रिया सुरु गर्नु र सङ्घसंस्था तथा स्थानीय तहको सहकार्यमा केन्द्रहरूको व्यवस्थापनमा सहयोग हुँदै जानुजस्ता गतिविधिले समग्र शिक्षाको क्षेत्रमा सुधारको अवसर विस्तार भएको देखिन्छ ।

३.१.३ उद्देश्यहरू

यस गाउँपालिकाको प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको क्षेत्रमा देहाय बमोजिमको उद्देश्यहरू रहेका छन्

- ४-५ वर्षका सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको पहुँचमा सुनिश्चित गर्नु।
- बालविकास केन्द्रहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको राष्ट्रिय न्यूनतम मापदण्ड आधारमा गुणस्तरीय बनाउनु।
- सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बाल शिक्षाको अनुभव सहित कक्षा १ मा प्रवेश गराउनु।

३.१.४ रणनीति

यस पालिकाले सबै बालविकास केन्द्र तथा शिक्षालाई गुणस्तरीय बनाउँदै सबैको पहुँचलाई विस्तार गर्ने रणनीति लिनेछ। जसको लागि तलका कार्यनीतिहरू कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ।

- भर्ना अभियान सशक्त बनाउने
- बालबालिकाहरूको सहयोग कार्यक्रम गर्ने
- अभिभावक शिक्षाको प्रवर्धन गर्ने
- सीमान्तकृत बालबालिकाका लागि लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
- वडा र पालिकास्तरमा १००% बालविकास तथा शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने घोषणा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
- पाठ्यक्रम अनुरूप सिकाइ सहजीकरण हुने व्यवस्था गर्ने
- बालमैत्री र पूर्ण सिकाइ वातावरण निर्माण गर्ने
- न्यूनतम मापदण्ड सुनिश्चितता गर्ने तथा सिकाइ वातावरण सुदृढीकरण गर्ने
- शिक्षक क्षमता अभिवृद्धि गर्ने
- सहजकर्ताको पारिश्रमिक वृद्धि गर्ने
- छुट्टै बालविकास कक्षाहरूको विकास गर्ने
- मौषम अनुकुल कक्षा कोठाहरु विस्तार गर्दै लैजाने

३.१.५ उपलब्धि, नतिजाहरू, प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

उपलब्धि

सबै बालबालिकाहरूको लागि गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसरमा सुधार भएको हुने।

प्रमुख नतिजाहरू

मुख्यतः यस क्षेत्रका मुख्य उपलब्धि तथा प्रमुख नतिजाहरू यस प्रकार रहेका छन्

- बालविकास केन्द्रको स्थापना वा पुर्नवितरण हुने ।
- ५ वर्ष मूनिका सबै बालबालिकाहरू बालविकास केन्द्रमा भर्ना भई सही उमेरमा भर्ना दरमा वृद्धि हुने।
- प्रारम्भिक बालविकास उमेरका सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अनुभव सहित कक्षा १ भा प्रवेश गर्ने अवसरमा वृद्धि हुने।
- सरकारले तोकेको न्यूनतम मापदण्ड सबै प्रारम्भिक बाल कक्षा केन्द्रहरूमा पुरा भएको हुने।
- बालविकासका सहजकर्ताहरूले तालिम प्राप्त भएको हुने।
- कम्तिमा एक वडा एक नमुना बालविकास केन्द्रको स्थापना हुने।
- उत्कृष्ट बालविकास केन्द्रको बाल सहजकर्ता प्रोत्साहित/पुरस्कृत भएको हुने।

- बालबालिकाहरूको अपाङ्गता तथा कार्यरत सिमितता पहिचानको लागि तालिम प्रदान गरी प्रारम्भिक पहिचान गरिने ।

३.१.६ प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.स.	कार्यक्रम/क्रियाकलाप	एकाइ	भौतिक लक्ष्य ३ वर्ष			कैफियत
			२०८३	२०८४	२०८५	
१	समुदाय भम्रण र विद्यार्थी विवरण सङ्कलनमा आधारित सघन भर्ना अभियान सञ्चालन	विद्यालय	३	३	३	
२	विद्यालय मार्फत अभिभावक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन	विद्यालय	३	३	३	
३	अति विपन्न तथा पछाडिएका वर्गका बालबालिकाहरूको लागि शैक्षिक सहयोग कार्यक्रम सञ्चालन	समय	१	१	१	
४	प्रस्तावनाको आधारमा न्यूनतम मापदण्ड सहितको बालविकासको सुनिश्चितताको लागि सहयोग कार्यक्रम सञ्चालन	विद्यालय	३	३	३	
५	बालविकासको सहजकर्ताको पारिश्रमिकमा थप प्रोत्साहन भत्ताको व्यवस्था	जना	३	३	३	
६	योग्यता नपुगेका सहजकर्ताहरूको ९० घण्टा बराबरको सहजकर्ता तालिम सञ्चालन	जना	३	३	३	
७	बालविकास सहजकर्ताको क्षमता विकासको लागि वार्षिक रुपमा क्षमताविकास तालिम कार्यक्रम सञ्चालन	जना	३	३	३	
८	वर्षको कम्तिमा १ पटक सहजकर्ताहरूसँग पालिकास्तरीय समीक्षा बैठक सञ्चालन	जना	३	३	३	
१०	बाल विकास तथा शिक्षाको पाठ्यक्रमको पूर्ण कार्यान्वयन	विद्यालय	३	३	३	
११	वडागत नमुना बालविकास केन्द्रको स्थापना कार्यक्रम	वडा	१	१	१	
१२	ECED कक्षाका सहयोगी कार्यकर्ता/शिक्षकको तलब भत्ता	जना	३	३	३	
१३	ECED कक्षाका सहयोगी कार्यकर्ता/शिक्षकका लागि पोशाक भत्ता	जना	३	३	३	
१४	प्रति विद्यार्थी अनुदान सहयोग	जना	सबै	सबै	सबै	
१५	मौषममैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पहल	विद्यालय	३	३	३	

३.२ आधारभुत शिक्षा

३.२.१ परिचय

विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना २०६६–२०७२ ले कक्षा १ देखि ८ सम्मलाई आधारभूत शिक्षाको रुपमा परिभाषित गरी पुनः संरचना गरेको छ । जसमा साविकाको प्राथमिक तह र निम्न माध्यमिक तह पर्दछ । आधारभूत शिक्षा व्यक्ति, समाज र राष्ट्रको विकासमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिने भएकाले नेपालको संविधानको धारा ३१(१) मा यसलाई नागरिकको मौलिक हकको रूपमा उल्लेख गरिएको छ । विभिन्न अध्ययनहरूले देखाएको छ कि गुणस्तरीय आधारभूत शिक्षाले गरिबी घटाउन, जीवनस्तर उकास्न र समग्र समाज तथा राष्ट्रको विकासमा सहयोग पुऱ्याउँछ ।

यही महत्वलाई मध्यनजर गर्दै लो- घेकर दामोदरकुण्ड गाउँपालिकाले आधारभूत शिक्षा सुदृढीकरणका कार्यक्रमहरू यस योजनामा समावेश गरेको छ । अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा सम्बन्धी ऐन २०७५ अनुसार सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय सरकार सबैले आधारभूत शिक्षा प्रदान गर्ने दायित्व राख्छन् भने प्रत्येक नागरिकले बालबालिकालाई विद्यालय पठाउने कर्तव्य पुरा गर्नु पर्ने हुन्छ । त्यस्तै, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को दफा ११(ज) अनुसार आधारभूत तथा माध्यमिक तहका २३ वटा अधिकार स्थानीय सरकारको क्षेत्राधिकारमा पर्ने भएकाले आधारभूत शिक्षाको पहुँच र गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु स्थानीय सरकारको प्रमुख जिम्मेवारी हो ।

३.२.२ वर्तमान अवस्था

यस गाउँपालिकामा विगतका प्रयासहरूका कारण आधारभूत शिक्षामा बालबालिकाको भर्ना दरमा उल्लेखनीय वृद्धि भएको छ । तर भौगोलिक अवस्थिति र प्रतिकुल मौषमको कठिन परिस्थितिमा रहेका बालबालिकाको पहुँच अझै पनि कमजोर छ । जनसाङ्ख्यिक तथा बसोबासको स्वरूपमा आएको परिवर्तनअनुसार विद्यालयको पुनः वितरण र समायोजन आवश्यक देखिएको छ । कतिपय क्षेत्रमा वैकल्पिक प्रबन्ध गरिनु जरुरी छ ।

आधारभूत शिक्षामा निःशुल्क तथा अनिवार्य शिक्षाको पूर्ण कार्यान्वयन, स्थानीय शिक्षा ऐनसहित आवश्यक कानुनी संरचना निर्माण, विद्यालयको बालमैत्री र समावेशी वातावरण सृजना, पोषण, स्वास्थ्य, सरसफाइ र दिवा खाजाजस्ता सेवाको विस्तार अपरिहार्य छन् । यस्तै, योग्य शिक्षकको अभाव, कमजोर शैक्षिक नेतृत्व, शिक्षकहरूको तयारी र तालिमको प्रभावहीनता तथा विद्यालय छोड्ने र कक्षा दोहोऱ्याउने दर उच्च हुँदा शिक्षाको आन्तरिक सक्षमता प्रभावित भएको छ । कोभिड-१९ महामारीले सिकाइलाई थप अवरुद्ध बनाएको छ र आपतकालीन अवस्थामा निरन्तर सिकाइको व्यवस्था अझै विकास हुन सकेको छैन । पाठ्यक्रमको सान्दर्भिकता, शिक्षक विकास, अनुगमन र जवाफदेही प्रणालीको सुधार आवश्यक छ । विद्यालयहरूको व्यवस्थापनमा प्रधानाध्यापकको नेतृत्व क्षमता अभाव र कानुनी स्पष्टताका कमीहरू पनि चुनौती बनेका छन् । यससँगै बार्षिक रुपमा ४ महिना गाउँपालिका बाहिर को अध्ययन बसाइ पनि मुख्य चुनौतीको रुपमा रहेको छ ।

गाउँपालिकामा हाल ३ वटा सामुदायिक विद्यालय रहेका छन् जसमध्ये आधारभूत तहमा कक्षा १- ५ सम्म मा १५१ जना र कक्षा ६-८ सम्ममा ७६ जना गरी जम्मा २२७ जना बालबालिका अध्ययनरत रहेका छन् । यहाँ विद्यार्थीहरुलाई प्रोत्साहन स्वरुप बार्षिक रु २४०० रुपयाँ प्रदान गर्ने गरिएको छ तथापी यहाँका विद्यार्थीहरुमा कम्तीमा ६००० रुपया खर्च हुने प्रक्षेपण रहेको छ । यो प्रावधान धार्मिक विद्यालय बाहेकको हकमा मात्र लागू गरिएको छ । शिक्षालाई मौलिक हकका रूपमा स्थापित गर्दै स्थानीय तहलाई जिम्मेवार बनाउने संवैधानिक व्यवस्था तथा नीतिगत अभियानले पहुँच र गुणस्तर सुधारको अवसर सिर्जना गरेको छ ।

मुख्य समस्याहरू र चुनौतीहरू:

- विषयगत योग्य शिक्षकको कमी ।
- विद्यार्थी र शिक्षकको नियमितता सुनिश्चित गर्न कठिनाइ ।
- उमेरअनुसार भर्ना र समतामूलक पहुँच सुनिश्चितता गर्न चुनौती ।
- सिकाइका लागि आवश्यक न्यूनतम भौतिक पूर्वाधारको अभाव ।
- पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा कमजोरी ।
- पठन तथा गणितीय सिपको विकास अपर्याप्तता ।
- प्रविधिमैत्री सामग्रीको कमी ।
- अभिभावकको संलग्नता न्यून ।
- प्रोत्साहन प्रणालीको अभाव ।
- मौषमी प्रतिकुलता {मौषममैत्री कक्षाकोठाको अभाव}

३.२.३ उद्देश्यहरू

- ९-१२ वर्ष उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरूलाई आधारभूत शिक्षामा समतामूलक पहुँच र सहभागितामा वृद्धि गर्नु ।
- आधारभूत तहका बालबालिकाहरूमा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चित गर्नु ।
- न्यूनतम भौतिक संरचना सहित सरकारले तोकेको न्यूनतम सिकाइ वातावरणको सुनिश्चितता गर्नु ।
- विद्यार्थी सिकाइप्रति उत्तरदायी विद्यालयको व्यवस्थापन तथा प्रबन्धमा उल्लेखनीय सुधार ल्याउनु ।

३.२.४ रणनीतिहरू

- पहुँच विस्तार र समावेशीकरणमा जोड दिने । मुलतः विद्यालय नक्साङ्कन, पुनर्वितरण, बहुकक्षा शिक्षण र विद्यालय बाहिरका बालबालिकाका लागि प्रोत्साहन कार्यक्रममा जोड दिने ।
- सिकाइ सुधार र शिक्षण विधिमा रूपान्तरण गर्दै एकीकृत पाठ्यक्रम, बालमैत्री शिक्षण, न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि, नियमित मूल्याङ्कन, भाषिक र सांस्कृतिक विविधतालाई समेट्ने शिक्षण विधिमा जोड दिने ।
- शिक्षक व्यवस्थापन र क्षमता विकास गर्न तालिम, तयारी, प्रोत्साहन, आवश्यक शिक्षक दरबन्दी व्यवस्थापन र सिकाइ सुधारका लागि सहजीकरण क्षमता अभिवृद्धिमा जोड दिने ।
- विद्यालय वातावरण र स्वास्थ्य पोषणमा जोड दिन खानेपानी, शौचालय, सरसफाइ, पोषण, स्वास्थ्य, बालमैत्री पूर्वाधार, बालउद्यान र हरियाली कार्यक्रममा कार्यान्वयन गर्ने ।
- विपद् प्रतिकार्य र शिक्षा निरन्तरताका लागि सूचना प्रविधिको प्रयोग, जलवायु संकट तथा महामारीप्रति संवेदनशील योजना, जीवन उपयोगी सिपको एकीकरण, समग्र शिक्षालाई व्यावहारिक बनाउने ।
- शैक्षिक सुशासन तथा उत्तरदायित्वमा सुधार ल्याउने ।
- मौषम अनुकुल कक्षाकोठा स्थापनार्थ पहल गर्ने ।

३.२.५ उपलब्धि, नतिजाहरू, प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

उपलब्धि

- अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको पहुँच, सहभागिता र गुणस्तरमा सुधार हुने ।

प्रमुख नतिजाहरू

- आधारभूत उमेर समूहका बालबालिकाहरूको शिक्षामा तथा सही उमेरमा हुने भर्नामा वृद्धि हुने ।
- सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न विद्यालय दरबन्दीलाई पुनर्वितरण तथा समायोजन भएको हुने ।

- सिकाइका लागि न्यूनतम भौतिक संरचनामा सुधार भएको हुने ।
- बालबालिकाहरूमा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धिमा सुधार भएको हुने ।
- तोकिएको पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन प्रणाली पूर्ण रुपमा कार्यान्वयन भएको हुने ।
- स्थानीय पाठ्यक्रमको निर्माण गरी कार्यान्वयन भएको हुने ।

३.२.६ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य ३ वर्ष			कैफियत
			२०८३	२०८४	२०८५	
१	समुदाय भ्रमण र विद्यार्थी विवरण सङ्कलनमा आधारित सघन भर्ना अभियान सञ्चालन	विद्यालय	५	५	५	
२	विद्यालय मार्फत अभिभावक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन	विद्यालय	५	५	५	
३	अति विपन्न तथा पिछडिएका वर्गका बालबालिकाहरूको लागि शैक्षिक सहयोग कार्यक्रम सञ्चालन	समय	१	१	१	
४	विद्यालय नक्साङ्कन, पुनर्वितरण र समायोजन	पटक	१	१	१	
५	शिक्षक दरबन्दी मिलान	पटक	१	१	१	
६	स्वयम्सेवक शिक्षकको व्यवस्था	जना	२	२	२	
७	विद्यालयमा न्यूनतम भौतिक पूर्वाधार विकासका लागि मर्मत तथा पुनस्थापना (भवन तथा कक्षाकोठा, फर्निचर, शौचालय, खानेपानी, खेलमैदान, घेराबारा, खाजा घर प्राथमिकताका आधारमा मौषममैत्री)	विद्यालय	५	५	५	
८	सिकाइका लागि न्यूनतम वातावरणमा आधारित विद्यालय सुधार योजनामा रही प्रस्तावना केन्द्रित विद्यालय सहयोग कार्यक्रम	विद्यालय	३	३	३	
९	शैक्षिक सामग्रीको विकास वितरण तथा व्यवस्थापन	विद्यालय	३	३	३	
१०	छापामय कक्षाकोठा व्यवस्थापन	विद्यालय	३	३	३	
११	शिक्षण सिकाइ सुधारका लागि शिक्षकको पेशागत विकास सम्बन्धी शिक्षक क्षमता कार्यक्रम	जना	३	३	३	
१२	नयाँ पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धी प्रवोधीकरण कार्यक्रम र कार्यान्वयन	विद्यालय	३	३	३	
१३	अभिभावकको साझेदारीमा सिकाइका लागि उपचारात्मक तथा सुधारात्मक कक्षा सञ्चालन	विद्यालय	३	३	३	

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य ३ वर्ष			कैफियत
			२०८३	२०८४	२०८५	
१४	विद्यालय स्तरीय तथा पालिका स्तरीय पढाइ प्रतियोगिता पढाइ उत्सब सहित शैक्षिक प्रदर्शनी मेला सञ्चालन	विद्यालय	३	३	३	
१५	एक वडा एक नमुना आधारभुत विद्यालय निर्माण कार्यक्रम	पटक	-	-	-	
१६	शैक्षिक सुशासन तथा सिकाइ उपलब्धि वृद्धिका लागि छलफल तथा अन्तरक्रिया	पटक	१	१	१	
१७	सामुदायिक आधारभूत विद्यालयमा (कक्षा १-५) स्वीकृत र राहत दरबन्दीमा कार्यरत शिक्षकका लागि तलब भत्ता	जना	सबै	सबै	सबै	
१८	सामुदायिक आधारभूत विद्यालयमा (कक्षा ६-८) स्वीकृत र राहत दरबन्दीमा कार्यरत शिक्षकका लागि तलब भत्ता	जना	सबै	सबै	सबै	
१९	सामुदायिक आधारभुत तह (कक्षा १-८) विद्यालयहरूमा कार्यरत कर्मचारी र साहयक कर्मचारीहरूका लागि तलब भत्ता (पोशाक भत्ता सहित)	जना	सबै	सबै	सबै	
२०	सामुदायिक आधारभुत तह (कक्षा १-८) विद्यालयहरूका लागि व्यवस्थापन/सञ्चालन खर्च (शिक्षण सिकाई समाग्री, कम्तिमा १ सेट पाठ्यक्रम, शिक्षक निर्देशिका र Book corner समेतका लागि)	जना	सबै	सबै	सबै	
२१	आधारभूत तह (कक्षा १-८) का लागि प्र.अ.भत्ता	जना	सबै	सबै	सबै	
२२	आधारभूत विद्यालय (कक्षा १-८) का लागि सञ्चालन र व्यवस्थापन बापत एकमुष्ठ अनुदान्रा (SIP निर्माण/अद्यावधिक, SMC का सदस्यहरूको क्षमता विकास, अभिभावक शिक्षा, अतिरिक्त क्रियाकलाप, सामाजिक परीक्षण, EMIS व्यवस्थापन, School report card विकास र प्रयोग, School bulletin प्रकाशन, आदिका लागि)	विद्यालय	३	३	३	

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य ३ वर्ष			कैफियत
			२०८३	२०८४	२०८५	
२३	Early Grade Learning (EGL) program को न्यूनतम package कार्यक्रम व्यवस्थापन र सञ्चालनका लागि विद्यालयहरूलाई बजेट अनुदान	विद्यालय	३	३	३	
२४	आधारभूत तह (कक्षा १-८) का लागि पाठ्यपुस्तक खरिद र वितरण अनुदान	विद्यार्थी	सबै	सबै	सबै	
२५	प्रारम्भिक बालविकास सहित आधारभूत तह (कक्षा १-५) का बालबालिकाका लागि दिवा खाजा व्यवस्थापन र सञ्चालन अनुदान	विद्यार्थी	सबै	सबै	सबै	
२६	आधारभूत तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीलाई मागमा आधारित साधारण छात्रवृत्ति बापतको बजेट अनुदान	विद्यार्थी	सबै	सबै	सबै	
२७	विभिन्न अपाङ्गता भएका विद्यार्थीहरूलाई थप सुबिधा बापतको बजेट अनुदान	विद्यार्थी	अ. सबै बि	अ. सबै बि	अ. सबै बि	
२८	कक्षा ६-८ का छात्राहरूलाई Sanitary Pad वितरण बापतको बजेट अनुदान	विद्यार्थी	छात्रा वि.	छात्रा वि.	छात्रा वि.	
२९	विद्यार्थी प्रतिभा पहिचान कार्यक्रम	विद्यालय	३	३	३	
३०	आधारभूत तहको अन्तिम परीक्षा (कक्षा ८) व्यवस्थापन र सञ्चालन	विद्यार्थी	सबै	सबै	सबै	

३.३ माध्यमिक शिक्षा

३.३.१ परिचय

नेपालको संविधान २०७२ ले प्रत्येक नागरिकलाई माध्यमिक तहसम्म निःशुल्क शिक्षा प्राप्त गर्ने हक सुनिश्चित गरेको छ। यसलाई कार्यान्वयन गर्न बनेको अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन, २०७५ ले समेत राज्यलाई सबै नागरिकलाई माध्यमिक तहको शिक्षा उपलब्ध गराउने दायित्व दिएको छ। संविधानले विद्यालय तहको शिक्षा स्थानीय सरकारको अधिकारक्षेत्र भित्र राख्नाका साथै सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तीनवटै तहको साझा जिम्मेवारी पनि निर्धारण गरेको छ।

यी संवैधानिक र कानुनी प्रावधानहरूले शिक्षा सेवामा नागरिकका लागि गुणस्तरीय, पहुँचयुक्त र उत्तरदायी व्यवस्था विकास गर्न तीन तहका सरकारहरूलाई स्पष्ट रूपमा उत्तरदायी बनाएका छन्। हाल विद्यमान शिक्षा ऐन, २०२८ अनुसार कक्षा ९ देखि १२ सम्मको शिक्षा माध्यमिक तह अन्तर्गत पर्छ। आधारभूत तह (कक्षा १–८) सकिएपछि सबै बालबालिकालाई रुचि र क्षमता अनुसार माध्यमिक तहमा साधारण, प्राविधिक वा व्यावसायिक धारको शिक्षा छनोट गर्ने अवसर दिनुपर्ने आवश्यकता छ। यस तहको शिक्षा जीवनोपयोगी, सिपमूलक, प्रविधियुक्त, उत्पादनमूलक तथा व्यावहारिक हुनुपर्छ।

कक्षा ११ र १२ मा हाल वैकल्पिक धारको एकलपथीय पाठ्यक्रम लागु गरिएको छ, जसले विद्यार्थीलाई उच्च शिक्षामा जान वा श्रम बजारमा प्रवेश गर्ने बाटो खोल्दछ। यसैगरी, श्रम बजारको मागअनुसार आधारभूत तथा मध्यमस्तरीय प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन गर्ने व्यवस्था पनि माध्यमिक तहमा समावेश गरिएको छ। शिक्षा नीति, २०७६ले माध्यमिक तहमा प्राविधिक धारको विस्तार र प्रवर्धनलाई प्राथमिकता दिँदै आएको छ, जसले रोजगारमुखी शिक्षालाई प्रवर्धन गर्ने स्पष्ट मार्गनिर्देशन दिएको छ।

३.३.२ वर्तमान अवस्था

नेपालको संविधान २०७२ र अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन २०७५ ले माध्यमिक तहको शिक्षा सबैका लागि निःशुल्क हुने प्रावधान गरेको भए तापनि, व्यवहारमा यसलाई पूर्ण रूपमा निःशुल्क बनाउने कार्य अझै अधुरो रहेको छ। अझै पनि विपन्न, सीमान्तकृत र विशेष आवश्यकताका बालबालिकाहरू माध्यमिक शिक्षाबाट बञ्चित हुने अवस्था विद्यमान छ। यस गाउँपालिकामा हाल कक्षा १-१० सञ्चालन भएका जम्मा १ वटा सामुदायिक विद्यालय रहेको छ। जहाँ १०० जना विद्यार्थीहरु अध्ययन गरिरहेका छन्। यहाँको सामुदायिक विद्यालयमा कक्षा १-१२ सञ्चालन भएका विद्यालय छैनन। यहाँ, माध्यमिक तहसम्म सही उमेरमा भर्ना नहुने, नियमित उपस्थिति नहुने, टिकाउपनमा कमी र विद्यालय छाड्ने दर चुनौतीका रूपमा देखिएको छ।

एसईई तथा कक्षा ११–१२ को परीक्षामा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्न नसक्ने विद्यार्थीको सङ्ख्या उल्लेखनीय रहेको पाइएको छ, जसका कारण उनीहरू उच्च शिक्षाबाट पनि बञ्चित हुने सम्भावना उच्च छ। यसले माध्यमिक तहको शिक्षाको गुणस्तरप्रति गम्भीर चिन्ता उत्पन्न गराएको छ। शिक्षा उपयोगी र जीवनोपयोगी हुनुपर्नेमा जोड दिइए तापनि, सिपमूलक, व्यावहारिक तथा प्रविधियुक्त शिक्षणमा सुधारको खाँचो छ। यद्यपि गाउँपालिकाले शिक्षक अभाव हटाउन पहल गरे पनि ती स्रोतहरूको प्रभावकारी प्रयोग र व्यवस्थापन कमजोर देखिएको छ। साथै, शिक्षकहरूलाई समयसापेक्ष तालिम तथा पेसागत सहयोगको अभाव, विद्यार्थीहरूको नियमित उपस्थिति सुनिश्चित नगर्नु, शिक्षण–सहजीकरणमा पाठ्यक्रमको सही कार्यान्वयन नहुनु र न्यूनतम भौतिक तथा सिकाइ पूर्वाधारको असमान उपलब्धता, मौषम प्रतिकुलता जस्ता समस्या विद्यमान छन्। यसैगरी, विद्यालयमा अभिभावक सहभागिता कमजोर रहेको, प्रोत्साहन प्रणाली संस्थागत नभएको र शिक्षा क्षेत्रका सेवा प्रदायकहरूबीच समन्वय कमजोर रहेको पाइएको छ।

३.३.३ उद्देश्यहरू

- माध्यमिक शिक्षालाई निःशुल्क बनाई समतामुलक पहुँच तथा सहभागिता सुनिश्चित गर्नु
- माध्यमिक शिक्षाको सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार गर्नु
- माध्यमिक तहको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण बालमैत्री, सिकाइमैत्री, समावेशी र सुरक्षित बनाउनु

३.३.४ रणनीतिहरू

- माध्यमिक तहमा सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न आवश्यकताअनुसार विद्यालय पुनर्वितरण, समायोजन तथा स्थापना गर्ने ।
- विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाका लागि वैकल्पिक माध्यमका शैक्षिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- विद्यार्थीलाई विद्यालयमा पहुँच अभिवृद्धि गर्न प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- माध्यमिक तहमा दक्ष विषय शिक्षकको व्यवस्था गर्ने ।
- शिक्षकहरूको पेसागत विकास र सहयोगका लागि तालिम, प्रशिक्षणको व्यवस्था गर्ने ।
- शिक्षकहरूको अभिप्रेरणाका लागि विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- शिक्षणबाहेकको समयमा मुख्य विषयमा उपचारात्मक कक्षा सञ्चालन गर्ने ।
- प्रयोगात्मक सिकाइ, परियोजना कार्यलाई अनिवार्य बनाइ व्यावहारिक बनाउने ।
- बालक्लवको नेतृत्व विकास गरी अभिभावक सचेतना प्रवर्धन गर्ने ।
- सबै विद्यालयमा न्यूनतम सिकाइ वातावरण सुनिश्चित गर्ने ।
- शिक्षण सिकाइ पद्धतिमा सुधार ल्याउने, बालमैत्री र प्रविधिमैत्री शिक्षण विधिबाट शिक्षण हुने व्यवस्था मिलाउने ।
- विद्यालयमा सूचना र सञ्चार प्रविधिको विस्तार र प्रयोगको सुनिश्चित गर्ने ।

३.३.५ उपलब्धि तथा प्रमुख नतिजाहरू

उपलब्धि

- निःशुल्क माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित भएको हुने ।
- माध्यमिक शिक्षाको सान्दर्भिकता र गुणसतरमा सुधार भएको हुने ।

नतिजा

- माध्यमिक तहको शिक्षामा पहुँचमा वृद्धि भई खुद भर्ना, टिकाउ दर तथा सिकाइ उपलब्धिदरमा वृद्धि हुने तथा कक्षा छोड्ने र दोहोऱ्याउने दरमा कमी आउने ।
- माध्यमिक विद्यालयले न्यूनतम आधारभूत मापदण्ड पूरा भएको हुने ।
- प्राविधिक धारतर्फको शिक्षामा पहुँचमा वृद्धि भएको हुने ।
- यहाँको माध्यमिक विद्यालयहरूलाई नमुना विद्यालयका रुपमा विकास गरी अन्य विद्यालयहरूलाई सहयोग गर्ने अभ्यासको लागु हुने ।

३.३.६ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य ३ वर्ष			कैफियत
			२०८३	२०८४	२०८५	
१	समुदाय भम्रण र विद्यार्थी विवरण सङ्कलनमा आधारित सघन भर्ना अभियान सञ्चालन	विद्यालय	१	१	१	
२	विद्यालय मार्फत अभिभावक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन	विद्यालय	१	१	१	
३	अति विपन्न तथा पछाडिएका वर्गका बालबालिकाहरूको लागि शैक्षिक सहयोग कार्यक्रम सञ्चालन	समय	१	१	१	
४	विद्यालय नक्साङ्कन, पुनर्वितरण र समायोजन	पटक	१	१	१	
५	शिक्षक दरबन्दी मिलान	पटक	१	१	१	
६	स्वयम्सेवक शिक्षकको व्यवस्था	जना	१	१	१	
७	विद्यालयमा न्यूनतम भौतिक पूर्वाधार विकास (भवन तथा कक्षाकोठा, फर्निचर, शौचालय, खानेपानी, खेलमैदान, घेराबारा, खाजा घर)	विद्यालय	१	१	१	
८	सिकाइका लागि न्यूनतम वातावरणको लागि विद्यालय सुधार योजनामा आधारित विद्यालय सहयोग कार्यक्रम	विद्यालय	१	१	१	
९	शैक्षिक सामग्रीको विकास वितरण तथा व्यवस्थापन	विद्यालय	१	१	१	
१०	पुस्तकालय, विज्ञान प्रयोगशाला तथा आइसीटी ल्याबको थप व्यवस्थापन तथा सहयोग	विद्यालय	१	१	१	
११	शिक्षण सिकाइ सुधारका लागि शिक्षकको पेशागत विकास सम्बन्धी शिक्षक क्षमता कार्यक्रम	पटक	२	२	२	
१२	नयाँ पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धी प्रवोधीकरण कार्यक्रम र कार्यान्वयन	विद्यालय	१	१	१	
१३	अभिभावकको साझेदारीमा सिकाइका लागि उपचारात्मक तथा सुधारात्मक कक्षा सञ्चालन	विद्यालय	१	१	१	
१४	पालिका स्तरीय प्रविधिमा आधारित शिक्षा मेला तथा प्रतियोगिता सञ्चालन	पटक	१	१	१	
१५	नमुना विद्यालय निर्माण कार्यक्रम	पटक	०	०	१	
१६	शैक्षिक सुशासन तथा सिकाइ उपलब्धि वृद्धिका लागि छलफल तथा अन्तरक्रिया	पटक	२	२	२	
१८	पढ्दै कमाउदै कार्यक्रम	विद्यालय	१	१	१	

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य ३ वर्ष			कैफियत
			२०८३	२०८४	२०८५	
१९	सामुदायिक माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) विद्यालयहरूका लागि व्यवस्थापन/सञ्चालन खर्च (शिक्षण सिकाई समाग्री, कम्तिमा १ सेट पाठ्यक्रम, शिक्षक निर्देशिका र Book corner समेतका लागि)	जना	१००	१००	१००	
२०	माध्यमिक तह (कक्षा १-१०) का लागि प्र.अ.भत्ता	विद्यालय	१	१	१	
२१	माध्यमिक विद्यालय (कक्षा १-१०) का लागि सञ्चालन र व्यवस्थापन बापत एकमुष्ठ अनुदान (SIP निर्माण/अद्यावधिक, SMC का सदस्यहरूको क्षमता विकास, अभिभावक शिक्षा, अतिरिक्त क्रियाकलाप, सामाजिक परीक्षण, EMIS व्यवस्थापन, School report card विकास र प्रयोग, School bulletin प्रकाशन, आदिका लागि)	विद्यालय	१	१	१	
२०	माध्यमिक तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीमध्ये करिब २०% विद्यार्थीलाई मागमा आधारित साधारण छात्रवृत्ति बापतको बजेट अनुदान	विद्यार्थी	१००	१००	१००	
२२	विद्यार्थी प्रतिभा पहिचान कार्यक्रम	विद्यालय	१	१	१	
२३	कक्षा ९-१० का छात्राहरूलाई Sanitary Pad वितरण बापतको बजेट अनुदान	विद्यार्थी	छात्रा वि सबै	छा वि सबै	छा वि सबै	
२४	विद्यार्थिलाई आवश्यकता का आधारमा विद्यालय आवास खर्च	विद्यार्थी	१००	१००	१००	

३.४ प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा

३.४.१ परिचय

नेपालको सन्दर्भमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा अपरिहार्य विषयको रुपमा रहेको छ । यसलाई वर्तमान मागको रुपमा नलिई आवश्यकताको रुपमा लिईएको छ । आमजनमानसमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षामा जोड दिनुपर्छ भन्ने अवधारणाको विकास भइसकेको छ । प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा सरकारले नै सञ्चालन गर्नुपर्ने र उत्पादित जनशक्तिलाई सरकारले नै रोजगारी दिनुपर्ने मान्यता पनि अघि सारिएको छ । विद्यालय शिक्षा कक्षा १ देखि १० सम्म प्राविधिक शिक्षा र व्यावसायिक शिक्षामा जोड दिनु बढी उपयुक्त र सान्दर्भिक देखिन्छ । नेपाल सरकारको निर्णय र स्वीकृति ऐन, नियम तथा निर्देशिका बमोजिम प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा सामुदायिक विद्यालयहरूमा पनि सञ्चालन गर्ने अवधारणा अगाडि सारियो । शिक्षा मन्त्रालय तथा शिक्षा विभाग मार्फत सामुदायिक विद्यालयमा कक्षा ९ बाट प्राविधिक शिक्षा सञ्चलन गर्ने निर्णय वि.सं.२०६८ सालमा गरेको थियो सोहि निर्णयानुसार २०७० सालदेखि कक्षा कक्षा ९ मा प्राविधिक शिक्षाको ९९ वटा विद्यालयहरूमा पठनपाठन प्रारम्भ भयो तत्पश्चात २०७२ सालदेखि ९३ वटा सामुदायिक विद्यालयहरूमा कक्षा ११ मा प्राविधिक शिक्षाको पठनपाठन शुरु भयो । यस अन्तर्गत ईन्जिनियरिङ्तर्फ सिभिल, इलेक्ट्रिकल कम्प्युटर र कृषि तथा पशु विज्ञान तर्फ बालीविज्ञान र पशुविज्ञान कार्यक्रम सञ्चालनमा छन् । विद्यालय शिक्षामा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको व्यवस्थावाट कार्यमूलक, व्यावहारिक, प्राविधिक तथा व्यावसायिक सिपयुक्त दक्ष जनशक्ति उत्पादन गरि विश्व श्रम वजारमा सहज प्रवेशको सम्भावना बढाउन तथा रोजगारीको सुनिश्चितता प्रदान गर्न शैक्षिक उत्पादनको गुणात्मकता वृद्धिका लागि सामुदायिक विद्यालयहरूमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा सञ्चालन गर्नु नितान्त जरुरी रहेको छ ।

३.४.२ वर्तमान अवस्था

यस गाउँपालिकामा हाल सम्म प्राविधिक धार सञ्चालित विद्यालय नरहेको अवस्था छ । अन्ततः, विश्व बजारको प्रतिस्पर्धात्मक प्रकृति हेर्दा प्रत्येक माध्यमिक विद्यालयमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा उपलब्ध गराउनु अपरिहार्य भइसकेको छ । यसले मात्र स्थानीय स्तरमा रोजगारी सिर्जना गर्न, दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्न र समग्र विकासको गति तीव्र बनाउन सकिनेछ ।

३.४.३ उद्देश्य

- सबै नागरिकका लागि प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमका अवसर सुनिश्चित गर्ने
- प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा तालिमको क्षेत्रमा उत्पादन हुने जनशक्तिका लागि स्थानीय स्तरमा रोजगारी तथा स्वरोजगारीका उपलब्ध अवसर गराउने

३.४.४ रणनीतिहरू

- यहाँ रहेको सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयलाई सम्बन्धन प्राप्त गराउनका लागि सम्बन्धित निकायमा आवश्यक प्रक्रिया अघि बढाइने ।
- स्थानीय तहको समन्वयमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा सञ्चालनका लागि सुझाव सङ्कलन गरी आवश्यक आर्थिक स्रोतको व्यवस्थापनका लागि पहल गर्ने ।
- प्राविधिक धारतर्फ विद्यार्थीहरूलाई अभिप्रेरित गर्न "पढ्दै कमाउँदै" कार्यक्रमलाई सुदृढ बनाउँदै प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्ने ।

- स्थानीय जनशक्ति विकास गर्ने उद्देश्यले पालिकाले आवश्यकता आधारित, रोजगारमुखी छोटो अवधिका सिपमूलक तालिमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- प्राविधिक धार सञ्चालित विद्यालयमा प्रयोगात्मक कार्यका लागि आवश्यक प्रयोगशाला र फिल्डको दीर्घकालीन एवं दिगो व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्ने ।

३.४.५ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

- यही पालिकामा प्राविधिक धारमा अध्ययनरत विद्यार्थीको सुरुवात भएको हुने ।
- प्राविधिक धारको सिकाइ वातावरणमा तय भएको हुने ।

३.४.६ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य ३ वर्ष			कैफियत
			२०८३	२०८४	२०८५	
१	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपका लागि आवश्यक नीति तर्जुमा	पटक	०	०	०	
२	प्राविधिक धारको माध्यमिक विद्यालय सञ्चालन	पालिका	१	१	१	
३	विविध कारणले पछाडि परेका समूह र वर्गलाई प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिपमा सहज पहुँका लागि छात्रवृत्ति लगायतका प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम सञ्चालन (गणित र विज्ञान विषयसमेत)	जना	२०	२०	२०	
४	सिप र आयआर्जनमा आधारित एक विद्यालय एक उद्यम कार्यक्रम कार्यान्वयन	विद्यालय	२	२	३	
५	पढ्दै कमाउँदै कार्यक्रम कार्यान्वयन	विद्यालय	२	२	३	
६	कक्षा ९-१० मा प्राविधिक धार सञ्चालन भएको विद्यालयमा कार्यरत शिक्षक, प्रशिक्षक र सहायक प्रशिक्षकका लागि तलब र भत्ता बापतको बजेट अनुदान	जना	६	६	६	
७	कक्षा ९-१० मा प्राविधिक धार सञ्चालन भएको विद्यालयमा प्रयोगशाला स्थापना, औजार/सामग्री खरिद र व्यवस्थापन बापतको बजेट अनुदान	जना	२	२	२	

३.५ अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ

३.५.१ परिचय

मानव जीवनका लागि आवश्यक ज्ञान, सिप र व्यवहारको विकास केवल औपचारिक शिक्षा प्रणालीमार्फत सीमित हुँदैन । औपचारिक शिक्षा प्रणालीबाहिर प्राप्त हुने अनुभव, ज्ञान र सिपलाई समेट्ने शिक्षा प्रणाली नै आजीवन तथा निरन्तर सिकाइ हो, जसलाई अनौपचारिक शिक्षाको रूपमा चिनिन्छ ।

अनौपचारिक र आजीवन शिक्षाले समाजमा रहेका विभिन्न वर्ग, उमेर, सिपस्तर तथा आवश्यकता भएका व्यक्तिहरूलाई लक्षित गरी शिक्षा, सिप र जीवनोपयोगी ज्ञान उपलब्ध गराउने कार्य गर्छ । यस प्रणालीले निरक्षरलाई साक्षर बनाउने, साक्षरलाई साक्षरोत्तर शिक्षामा लैजाने, शिक्षालाई सिप र आम्दानीसँग जोड्ने र समग्र रूपमा शिक्षित, आत्मनिर्भर र समावेशी समाजको निर्माणमा योगदान पुऱ्याउने उद्देश्य राख्दछ । स्थानीय सरकारहरूसँग सहकार्यमा साक्षरता तथा निरन्तर शिक्षाका कार्यक्रमहरू समन्वयात्मक रूपमा योजना, विकास र सञ्चालन गर्ने नीति लिइएको छ । यसका साथै, अनौपचारिक र औपचारिक शिक्षाबीचको दोहोरो प्रवेशको अवसर सुनिश्चित गरी व्यक्तिले प्राप्त गरेको ज्ञान, सिप र अनुभवको समकक्षता निर्धारण तथा प्रमाणीकरण गर्ने व्यवस्था पनि विकास हुँदैछ ।

सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमार्फत साक्षरता कार्यक्रमलाई प्रवर्धन गर्दै, साक्षरता स्वयम्सेवक हरूको परिचालनमार्फत निरक्षर तथा नवसाक्षर वर्गलाई शिक्षामा समावेश गराउने प्रयास भइरहेको छ । यद्यपि, यस्ता केन्द्रहरूको व्यवस्थापन अझै प्रभावकारी हुन नसकेको तथा साक्षर भइसकेका व्यक्तिहरू निरन्तर सिकाइको अवसरबाट वञ्चित हुँदा पुनः निरक्षर बन्ने जोखिम देखिएको छ ।

राज्यले शिक्षा मात्र होइन, शिक्षासँग जोडिएको रोजगारी र सिप विकासमा पनि ध्यान दिनुपर्ने आवश्यकता छ । तर राज्यले उपयुक्त रोजगारीको अवसर दिन नसक्दा र सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूले पनि दक्षता विकासका कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न नसक्दा केही सिकाइ केन्द्रहरू बन्द हुने अवस्थामा पुगेका छन् । नेपालले दक्षिण कोरियाको इन्चोनमा सम्पन्न विश्व शिक्षा मञ्चमा जीवनपर्यन्त सिकाइ प्रवर्धन गर्ने प्रतिबद्धता जनाइसकेको सन्दर्भमा, साक्षर, नवसाक्षर तथा कक्षा ५ सम्म नपढेका नागरिकहरूका लागि निरन्तर सिकाइ र जीवनोपयोगी सिप विकासका अवसरहरू सुनिश्चित गर्नु राज्यको प्रमुख दायित्व हो । यसबाट मात्र समावेशी, सक्षम र आत्मनिर्भर नागरिक निर्माण सम्भव हुनेछ, जसले समाजको समग्र रूपान्तरणमा टेवा पुऱ्याउनेछ ।

३.५.२ वर्तमान अवस्था

अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइले शैक्षिक क्षेत्रमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ । औपचारिक शिक्षा प्रणालीले नछोएका समुदाय, उमेर समूह र व्यक्तिहरूलाई लक्षित गर्दै अनौपचारिक शिक्षा प्रणालीले निरन्तर सिकाइको अवसर प्रदान गर्दै आएको छ । नेपालमा विशेषतः विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रम (SSDP) को कार्यान्वयन सन्दर्भमा साक्षरता तथा आजीवन सिकाइका कार्यक्रमहरूमार्फत पहुँचको वृद्धि भएको र गुणस्तरीय सुधारको अपेक्षा गरिएको छ । राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ ले अनौपचारिक, वैकल्पिक, परम्परागत र खुला शिक्षाका माध्यमबाट नेपाललाई पूर्ण साक्षर मुलुक बनाउने र जीवनपर्यन्त सिकाइ संस्कृतिको विकास गर्ने लक्ष्य राखेको छ । उक्त नीतिले

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई पनि गुणस्तरीय शिक्षामा पहुँच पुऱ्याई जीवनयापनका लागि सक्षम र प्रतिस्पर्धी नागरिक बनाउने उद्देश्य राखेको छ ।

गाउँपालिका भित्र सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरू नरहेको साथै हाल कुनै साक्षरताका कक्षाहरू, वैकल्पिक शिक्षाका कार्यक्रम वा खुल्ला विद्यालय सञ्चालनमा छैनन् । यसले शिक्षा नपाएका वा विद्यालय छाडेका बालबालिका, किशोर–किशोरी र वयस्कहरूका लागि पुनः सिकाइमा फर्किने अवसर न्यून भएको देखिन्छ । साक्षरता तथा निरन्तर सिकाइमा लागेका विभिन्न परियोजनाहरूको सहयोग, सङ्घीय सरकारको साक्षर पालिका घोषणा अभियान र स्थानीय स्तरमा रहेका सिकाइ केन्द्रहरू यस क्षेत्रका अवसर हुन् ।

यद्यपि, अझै पनि विभिन्न समस्या तथा चुनौतीहरू विद्यमान छन् । सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको सङ्ख्या सीमित हुनु, रहेका केन्द्रहरूको संस्थागत क्षमता विकास नहुनु, साक्षरता अभावमा पुनः निरक्षर हुने जोखिम, सबै निरक्षरहरूको तथ्याङ्क अभाव, वैकल्पिक शिक्षाका कार्यक्रम सञ्चालनमा नहुनु र जीवनपर्यन्त सिकाइको अवसरको प्रबन्ध गर्न नसकिनु प्रमुख चुनौतीहरू हुन् । यस सन्दर्भमा निम्न कार्यहरू प्राथमिकताका साथ अगाडि बढाउनु आवश्यक देखिन्छः

- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरू स्थापना गरी साको प्रभावकारी व्यवस्थापन र परिचालन सुनिश्चित गर्ने ।
- स्थापना गरिएका सिकाइ केन्द्रहरूलाई साक्षरता तथा निरन्तर सिकाइमा सशक्त रूपमा प्रयोग गर्ने ।
- गाउँपालिकामा रहेका सबै निरक्षरहरूको पहिचान गरी लक्षित कार्यक्रममार्फत साक्षर बनाई “पूर्ण साक्षर पालिका” घोषणा गर्ने ।
- डिजिटल साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

यसरी अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइ प्रणालीलाई मजबुत बनाइ शिक्षामा समावेशिता, पहुँच र गुणस्तर वृद्धि गर्न सकिनेछ, जसले दीर्घकालीन सामाजिक रूपान्तरणमा योगदान दिनेछ ।

३.५.३ उद्देश्य

यस योजनाले अनौपचारिक शिक्षा तथा आजिवन सिकाइ सम्बन्धी निम्नलिखित उद्देश्यहरू राखेको छः

- गाउँपालिकालाई पूर्ण साक्षर गाउँपालिका घोषणा गर्नु ।
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई थप ब्यवस्थित गरी निरन्तर सिकाइ तथा आयआर्जनमा परिचालन गर्नु ।
- निरन्तर सिकाइका अवसरहरूको विस्तार गर्नु ।
- न्यूनतम रूपमा डिजिटल गतिविधि सम्बन्धी ज्ञान प्रदान गर्नु ।

३.५.४ रणनीतिहरू

यस योजनाका उद्देश्यहरू हासिल गर्न निम्नलिखित रणनीतिहरू अवलम्बन गरिने छः

- पूर्ण साक्षर गाउँपालिका घोषणाका लागि समन्वित अभियान सञ्चालन गर्ने । जस्तै पालिका स्तरमा साक्षरता कार्यदल गठन गरिने जसले साक्षरता वृद्धिका लागि दीर्घकालीन कार्ययोजना तयार गर्ने । विद्यालय, नागरिक समाज, सञ्चार माध्यम, राजनीतिक दल, टोल विकास संस्था, अभिभावक तथा विकास साझेदारहरूलाई अभियानमा समावेश गर्ने । सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरू स्थापना गरी प्रत्येक वडामा पूर्ण साक्षरता कार्यक्रम गर्ने ।

- शैक्षिक संस्था र युवा शक्तिको परिचालन गर्ने । जस्तै माध्यमिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूलाई साक्षरता तथा निरन्तर सिकाइसँग सम्बन्धित प्रयोगात्मक कार्यमा संलग्न गर्ने ।
- प्रत्येक वडामा कम्तीमा एक सामुदायिक सिकाइ केन्द्र स्थापना गर्ने । सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूलाई सरकारी मापदण्ड अनुसार व्यवस्थित गर्न अनुगमन तथा प्राविधिक निर्देशन प्रदान गर्ने । केन्द्रहरूलाई निरन्तर साक्षरता, सिप विकास तथा आयआर्जन कार्यक्रम गर्न व्यवस्था मिलाउने ।
- सूचना प्रविधिको प्रयोग र अध्ययन केन्द्रको विकास गर्ने । सूचना प्रविधिसहितको अध्ययन केन्द्र स्थापना गर्ने । जसले डिजिटल माध्यमबाट निरन्तर सिकाइमा पहुँच पुऱ्याउनेछ । केन्द्रहरूलाई साक्षरता, वैकल्पिक शिक्षा तथा जीवनोपयोगी सिप प्रशिक्षण दिने स्थलका रूपमा विकास गर्ने ।
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूलाई सरकारी तथा गैरसरकारी निकायसँग समन्वय गरेर थप क्रियाशील बनाउने ।
- विकास साझेदारसँग सहकार्य गरी आर्थिक, प्राविधिक र मानव स्रोत जुटाउने ।
- कार्यक्रम विकास र पहुँच विस्तार गर्ने । जस्तै साक्षरता कक्षा, वैकल्पिक शिक्षाका कार्यक्रम तथा आजीवन सिकाइका अवसरहरू विस्तार गर्ने । निरक्षरको विवरण सङ्कलन गरी लक्षित कक्षा सञ्चालन गर्ने ।
- संस्थागत सुदृढीकरण र दीर्घकालीन योजना गर्ने । सामुदायिक पुस्तकालय र सूचना केन्द्रको व्यवस्थापन सिकाइ केन्द्रमार्फत गरिनेछ ।
- सिप प्रमाणीकरण र रोजगारमुखी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने । अनौपचारिक रूपमा सिकिएका सिपहरूको प्रमाणीकरण प्रक्रिया सञ्चालन गर्ने । (जस्तै: वैदेशिक रोजगार र पारिवारिक व्यवसायबाट सिकिएका सिप) । आयआर्जन समूह गठन गरी सिपमूलक तालिम र स्वरोजगार कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

३.५.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

उपलब्धि

- सिकाइ केन्द्रहरू स्थापना भइ व्यवस्थित भएको हुनुका साथै पूर्ण साक्षर पालिका घोषणा भएको हुने
- सिकाइ केन्द्रहरू साक्षरता, निरन्तर सिकाइ तथा आयआर्जनका गतिविधिहरूमा क्रियाशील भएको हुने ।

३.५.६ प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य ३ वर्ष			कैफियत
			२०८३	२०८४	२०८५	
१	पूर्ण साक्षरता घोषणाको लागि कार्यदल गठन तथा परिचालन	पटक	१	१	१	
२	सामुदायिक सिकाइ केन्द्र मार्फत पूर्ण साक्षरता कार्यक्रमहरू सञ्चालन	वडागत	५	५	५	
३	पूर्ण साक्षरता घोषणा कार्यक्रम तथा अनिवार्य तथा निशुल्क कार्यक्रम	पटक	०	०	१	
४	सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको वार्षिक परीक्षण र समीक्षा कार्यक्रम	केन्द्र	१	१	१	
५	सामुदायिक सिकाइ केन्द्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सहयोग	जना	२	२	२	
६	सामुदायिक सिकाइ केन्द्र परिचालकको क्षमता विकास तालिम	जना	५	५	५	
७	मा.वि. तहका विद्यार्थी तथा युवालाई निरन्तर सिकाइका लागि परिचालन गर्ने	विद्यालय	१	१	१	
८	प्रस्तावनाको आधारमा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई साक्षरता र आयआर्जन कार्यक्रम	सङ्ख्या	१	१	१	
९	एक निरन्तर सिकाइका लागि सूचना प्रविधि सहितको अध्ययन केन्द्रको स्थापना	वडागत	१	१	१	
१०	सामुदायिक अध्ययन केन्द्रहरमा कम्तिमा १२ कक्षा उत्तीर्ण पूर्णकालिन परिचालकको व्यवस्था गर्न सोको तलबभत्ता बापतको बजेट अनुदान	जना	१	१	१	

परिच्छेद - ४: अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्र

४.१ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन

४.१.१ परिचय

पाठ्यक्रम शिक्षाको मेरुदण्ड हो, जसले मानव जीवनलाई आवश्यक ज्ञान, सिप र दृष्टिकोण विकासमा मार्गदर्शन गर्छ। यो कुनै कक्षा वा तहमा सिकाइने विषयवस्तुको सूची मात्र नभई सिकाइको उद्देश्य, तरिका र मूल्याङ्कनको स्पष्ट खाका हो। पाठ्यक्रम समाज र राष्ट्रको आवश्यकताको दर्पण हो, जसको विकास समय, स्थान र आवश्यकताअनुसार निरन्तर भइरहन्छ। स्थानीय तहमा पाठ्यक्रम विकास गर्दा मातृभाषा, स्थानीय ज्ञान, सिप र प्रविधिमा आधारित विषयवस्तु समावेश गर्नु जरुरी हुन्छ, जसले सिकाइलाई सान्दर्भिक र प्रभावकारी बनाउँछ।

पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमको आधिकारिक अभिव्यक्ति हो। यसले शिक्षक र विद्यार्थीलाई सिकाइ प्रक्रियामा मार्गनिर्देशन गर्छ। यद्यपि, पाठ्यपुस्तक मात्र पर्याप्त हुँदैन; यसको साथमा सहायक सिकाइ सामग्रीहरू (जस्तै चार्ट, मोडेल, डिजिटल सामग्री, अभ्यासपुस्तिका आदि) को प्रयोगले सिकाइ अझ प्रभावकारी बनाउँछ। स्थानीय सन्दर्भमा आधारित सन्दर्भ सामग्री र स्थानीय स्रोत प्रयोग गर्दा शिक्षार्थीमा आत्मीयता र सिप विकास सहज हुन्छ। त्यसैले सिकाइ सामग्री विकास गर्दा स्थानीय स्रोत साधनको उपयोग, बालबालिकाको सामाजिक–सांस्कृतिक परिवेश, भाषा र व्यवहारजन्य आवश्यकता समावेश गर्नु आवश्यक हुन्छ।

सकारात्मक सिकाइ सुनिश्चित गर्न मूल्याङ्कन महत्वपूर्ण अवयव हो। मूल्याङ्कनले केवल विद्यार्थीले सिकेको नाप्ने मात्र होइन, शिक्षक र प्रणालीले कस्तो काम गरिरहेको छ भन्ने पनि बताउँछ। मूल्याङ्कनले सिकाइका उद्देश्य प्राप्त भए/नभएको जानकारी दिने हुँदा यसलाई निर्माणात्मक र निर्णयात्मक रूपमा प्रयोग गर्नुपर्छ। पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री र मूल्याङ्कन परस्पर पूरक अंगहरू हुन्, जसले शिक्षण–सिकाइ प्रक्रिया पूर्णता दिन्छन्। विशेषतः स्थानीय आवश्यकतामा आधारित शिक्षा विकास गर्न यी सबै पक्षमा स्थानीय तहको नेतृत्व, शिक्षकको सशक्तिकरण, अभिभावक तथा समुदायको सहभागिता र समसामयिक सन्दर्भलाई समेट्ने दृष्टिकोण आवश्यक छ। यिनको समुचित व्यवस्थापनले मात्र समावेशी, गुणस्तरीय र सान्दर्भिक शिक्षा प्रवाह सम्भव हुन्छ।

४.१.२ वर्तमान अवस्था

यस गाउँपालिकाले नेपाल सरकारद्वारा स्वीकृत पाठ्यक्रम अनुसार शिक्षा सञ्चालन गर्दै आएको छ। पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तयार पारेको विद्यालय तहको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारुप, २०७६ अनुसार २०७७ देखि क्रमशः सबै कक्षामा नयाँ पाठ्यक्रम कार्यान्वयन भई २०८० सम्ममा कक्षा १ देखि १० सम्म लागु भइसकेको छ। हाल कक्षा १–३ मा एकीकृत पाठ्यक्रम, कक्षा ४–१० मा सक्षमतामा आधारित पाठ्यक्रम लागु छन्।

पालिकाले कक्षा १–८ का लागि स्थानीय विज्ञहरूको सहकार्यमा स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण कार्यान्वयन मा ल्याउन अत्यन्त आवश्यक रहेको छ। यहाँका विद्यालयहरूले पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा निर्मित पाठ्यपुस्तक प्रयोग गर्छन् शैक्षिक सत्रको सुरुवातमै विद्यार्थी भर्ना र पाठ्यपुस्तक वितरण गरिन्छ। शिक्षक निर्देशिका पनि शिक्षणको तयारीमा सहयोगी हुने महत्त्वपूर्ण साधन हो, जसको प्रयोग यहाँका विद्यालयहरूले गर्दै आएका छन्। तर, अपेक्षित रुपमा पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारी कार्यान्वयन अझै चुनौतीपूर्ण रहेको देखिन्छ।

४.१.३ उद्देश्य

यस योजनाले पाठयक्रम तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धी निम्नलिखित उद्देश्यहरू राखेको छ :

- विद्यालय तहमा तोकिएको पाठ्यक्रमलाई पूर्ण रुपमा कार्यान्वयन गर्नु ।
- स्थानीय परिवेश बमोजिम तोकिएका तहमा स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकको विकास तथा कार्यान्वयन गर्नु ।
- सिकाइका लागि मूल्याङ्कन प्रणालिका रुपमा रहेको तोकेको विद्यालय तहको मूल्याङ्कन प्रणाली लागु गर्नु ।
- सिकाइ उपलब्धिको विश्लेषण तथा छलफल गरी शिक्षण सुधार योजना बनाउने अभ्यास लागु गर्नु ।
- विद्यालय तहको परीक्षा प्रक्रिया तथा अभिलेखीकरणलाई थप प्रभावकारी बनाउनु ।
- पाठ्यक्रम तथा शैक्षिक सामाग्रीहरूको शिक्षक तथा विद्यार्थीको पहुँचमा वृद्धि गर्नु ।

४.१.४ रणनीतिहरू

- एक शिक्षक, आफ्नो विषयको पाठ्यपुस्तक, पाठ्यक्रम तथा शिक्षक निर्देशिकाको उपलब्धतता सहित प्रयोगको अनिवार्यता गर्ने ।
- सिकाइको लागि मूल्याङ्कनको अवधारणा अवलम्बन गर्दै कक्षा १ बाट ३ सम्म थिमगत मूल्याङ्कन र ४ बाट १० सम्म परियोजना तथा प्रयोगात्मक सहितको आन्तरिक मूल्याङ्कनलाई पूर्ण रुपमा लागु गर्ने ।
- कक्षा ५ र ८ को पालिका स्तरीय परीक्षा थप व्यवस्थित गर्दै सञ्चालन गर्ने ।
- स्थानीय तथा विज्ञको परिचालन गरी स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकको विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
- वार्षिक रुपमा विद्यालय स्तरमा विद्यालयले र पालिका स्तरमा शिक्षा शाखाले विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको विभिन्न सुचकका आधारमा विश्लेषण गरी सिकाइ उपलब्धि सम्बन्धी एक प्रतिवेदन तयारी गरी सबै सरवकारवालाहरू समक्ष बर्षेको कम्तिमा १ दिन वार्षिक रुपमा छलफल अन्तरक्रिया गर्ने अभ्यासको सुरुआत गर्ने ।
- सिकाइ उपलब्धि विश्लेषणको आधारमा शिक्षण सुधार योजनालाई अनिवार्य गर्ने ।
- परीक्षा सहित त्यसको अभिलेखीकरणको अनुगमन गर्ने ।
- नयाँ पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रबोधीकरण कार्यक्रम सहित पाठ्यक्रम सम्बन्धी नियमित घुम्ति शिक्षक बैठक तथा शिक्षक क्षमता विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- पाठ्यक्रम तथा शिक्षण तथा सन्दर्भ सामग्रीमा विद्यार्थी तथा शिक्षकको पहुँचमा वृद्धि गर्न विभिन्न सङ्घसस्थासँग समन्वय गरी soft and hard copies विद्यालय सम्म पुऱ्याउने ।

४.१.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

उपलब्धि

- स्थानीय पाठ्यक्रम आधारमा पाठ्यसामग्रीको विकास भई विद्यालय तहको पाठ्यक्रम प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन हुने ।
- एक शिक्षक, आफ्नो विषयको पाठ्यपुस्तक, पाठ्यक्रम तथा शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग हुने ।
- सिकाइको लागि मूल्याङ्कनको अवधारणा अवलम्बन गर्दै कक्षा १ बाट ३ सम्म थिमगत मूल्याङ्कन र ४ बाट १० सम्म परियोजना तथा प्रयोगात्मक सहितको आन्तरिक मूल्याङ्कनलाई पूर्ण रुपमा लागु हुने ।
- कक्षा ५ र ८ को पालिका स्तरीय परीक्षा हुने ।
- स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकको विकास गरी कार्यान्वयनमा हुने ।
- विभिन्न सुचकका आधारमा विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको विश्लेषण गरी सिकाइ उपलब्धिको मूल्याङ्कन गर्ने अभ्यासको सुरुआत हुने ।

- सिकाइ उपलब्धि विश्लेषणको आधारमा शिक्षण सुधार योजनालाई तयार गइ कार्यान्वयन हुने ।
- पाठ्यक्रम तथा शिक्षण तथा सन्दर्भ सामग्रीमा विद्यार्थी तथा शिक्षकको पहुँचमा वृद्धि हुने ।

४.१.६ प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र. सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य ३ वर्ष			कैफियत
			२०८३	२०८४	२०८५	
१	स्थानीय पाठ्यक्रमको निर्माण	पटक	०	१	०	
२	स्थानीय पाठ्यक्रममा आधारित पाठ्यपुस्तक विकास र वितरण	कक्षा	०	१	१	
३	पाठ्यक्रम सम्बन्धी प्रबोधीकरणमा आधारित क्षमता विकास कार्यक्रम	पटक	०	१	१	
४	विद्यालय तहको मूल्याङ्कन सम्बन्धी क्षमता विकास तथा सहजीकरण	पटक	१	१	१	
५	पाठ्यक्रम तथा शिक्षक निर्देशिकाको वितरण	विद्यालय	सबै	०	०	
६	वार्षिक रुपमा सिकाइ उपलब्धि विश्लेषणको प्रतिवेदन तयार र छलफल अन्तरक्रिया कार्यक्रम (विद्यालय तथा पालिका स्तरीय)	पटक	१	१	१	
७	शिक्षण सुधार योजना तयार र कार्यान्वयन	पटक	१	१	१	
८	पाठ्यक्रम कार्यान्वयन सम्बन्धी समीक्षाको लागि घुम्ति शिक्षक बैठक सञ्चालन	पटक	१	१	१	
९	पालिका स्तरीय कक्षा ५ र ८ को परीक्षा सञ्चालन	जना	सबै	सबै	सबै	
१०	कक्षाकोठामा आधारित कक्षा पढाइ तथा गणितीय सिप परीक्षण सञ्चालन	पटक	१	१	१	
११	विद्यालय तह कक्षा १ बाट १० सम्मको मूल्याङ्कन सहयोगी पुस्तिका तयार र वितरण	पटक	१	१	१	
१२	विद्यालय तहको मूल्याङ्कन प्रक्रियाको अनुगमन तथा सहजीकरण	पटक	१	१	१	

४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास

४.२.१ परिचय

सिकाइको गुणस्तर सिकारु (विद्यार्थी) र शिक्षकबीचको अन्तरक्रियाको प्रकृतिमा निर्भर रहन्छ । त्यसैले शिक्षकले अध्यापन गराउने विषयवस्तुप्रति गहिरो ज्ञान राख्नुपर्छ । शिक्षक पेशाप्रति प्रतिबद्ध भई समावेशी कक्षा व्यवस्थापन गर्न सक्नुपर्छ जसमा विद्यार्थी, अभिभावक र सहकर्मी शिक्षकहरूसँग प्रभावकारी सञ्चार र सहकार्य आवश्यक हुन्छ । शिक्षकमा आवश्यक सक्षमताहरू सुनिश्चित हुनु अनिवार्य छ । यसमा शैक्षिक योजना निर्माण, शिक्षणका लागि सामग्री संकलन तथा निर्माण र प्रभावकारी मूल्याङ्कनको सहज कार्यान्वयन समावेश हुन्छ । योग्य, व्यावसायिक रूपमा दक्ष, उत्प्रेरित, समर्पित र विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही शिक्षक नै गुणस्तरीय शिक्षाको मेरुदण्ड हुन् ।

शिक्षकको विषयवस्तुमा प्रभुत्व, शिक्षण प्रक्रियाको दक्षता र सकारात्मक व्यक्तित्वले विद्यार्थीको सिकाइमा सकारात्मक प्रभाव पार्दछ । त्यसैले सबै तहमा यस्तो गुणयुक्त शिक्षकको व्यवस्थापन जरुरी छ, जसका लागि शिक्षक व्यवस्थापन र पेशागत विकास प्रणाली सुदृढ हुनु आवश्यक छ । नेपालमा विद्यालय शिक्षामा पहुँच, समता, गुणस्तर र सुशासन प्रवर्धनका लागि सञ्चालन गरिएका विभिन्न योजना र परियोजनाहरूले शिक्षक व्यवस्थापन र उनीहरूको पेशागत विकासलाई उच्च प्राथमिकता दिएका छन् । यी योजनाहरूले शिक्षकको व्यवस्थापन, पेशागत सहयोग र निरन्तर सिप विकासमा जोड दिएका छन् ।

शिक्षक बालबालिकाको जीवन निर्माण र मुलुकको मानवीय पूँजी विकासमा केन्द्रीय भूमिका निर्वाह गर्छन् । उनीहरू सभ्य, शिक्षित र सुसंस्कृत समाजको निर्माणका संवाहक हुन् । त्यसैले क्षमतावान शिक्षक र गुणस्तरीय शिक्षा एक-अर्काका पर्याय मानिन्छन् । नेपालमा मुख्यतः विश्वविद्यालयहरूले शिक्षक तयारी कार्यक्रम सञ्चालन गर्छन् । शिक्षक सेवा आयोगले अध्यापन अनुमति पत्र परीक्षा, पदपूर्ति परीक्षा र बढुवा प्रक्रिया सञ्चालन गर्छ, भने स्थानीय तहले पदस्थापनको कार्य गर्छ । प्रदेशस्तरमा शिक्षा तालिम केन्द्रहरूले शिक्षकका लागि विभिन्न पेशागत विकास (TPD) तालिमहरू सञ्चालन गर्छन् ।

४.२.२ वर्तमान अवस्था

शिक्षक सेवा आयोग नियमावली २०५७ अनुसार शिक्षक हुनको लागि अध्यापन अनुमति पत्र अनिवार्य हुनु पर्ने, स्थायी शिक्षकहरूका लागि शिक्षक सेवा आयोगले लिने परीक्षा उतीर्ण भएको हुनु पर्ने, बढुवाको निश्चित मापदण्ड पूरा गर्नु पर्ने व्यवस्था छ । पेशाको सुरक्षाको कारणले शिक्षण पेशालाई समाजमा प्रतिष्ठित पेशाका रुपमा लिन थालिएकोछ । नियमित रुपमा स्थायी नियुक्ति गर्ने कार्यको थालनीले शिक्षण पेशामा थप आकर्षण बढेको छ । वर्तमान अवस्थामा देशमा स्थायी, अस्थायी, राहत अनुदान, स्वयम्सेवक तथा निजी शिक्षकहरू छन् । अस्थायी, राहत, स्वयम्सेवक तथा निजी शिक्षकहरूको व्यवस्थापनको लागि उपयुक्त मापदण्ड तथा निर्देशिका बनाई प्रयोगमा ल्याउनु आवश्यक देखिन्छ ।

हाल यस गाउँपालिकाको शिक्षक अवस्था दृष्टिगत गर्दा आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा १५ जना रहेका छन् । आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा २ जना रहेका छन् । त्यसैगरी माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा .... समेत गरी जम्मा .... जना शिक्षक रहेका छन् ।

यस पालिकामा शिक्षक अभाव एक गम्भीर समस्या रूपमा देखा परेको छ । अपुग शिक्षकहरूको पूर्तिका लागि शिक्षण अनुदानमा शिक्षकहरूको व्यवस्था गरिएको छ र दरबन्दी मिलानको कार्यसमेत अगाडि बढाइएको छ । साथै, शिक्षकहरूको क्षमता अभिवृद्धिका लागि समीक्षा बैठक तथा तालिम कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुँदै आएका छन् । तर, शिक्षकको पेशागत विकासमा सहजीकरण गर्ने कुनै संस्थागत प्रणाली हालसम्म लागु गर्न सकिएको छैन ।

शिक्षकहरूलाई सिकाइप्रति उत्तरदायी बनाउनु अझै चुनौतीपूर्ण रहेको छ । उनीहरूका बढुवा प्रयोजनका लागि कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनमा पालिका संलग्न रहने अभ्यास रहे पनि, बढुवाको औपचारिक प्रक्रिया भने शिक्षक सेवा आयोगले नै गर्दै आएको छ । हाल पनि शिक्षण पेशा धेरै शिक्षकहरूको प्रथम रोजाइ बन्न सकेको छैन । अधिकांश शिक्षकको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप अपेक्षित रूपमा प्रभावकारी छैनन् । शिक्षण कार्यबाट शिक्षकहरू आफैं सन्तुष्ट नरहेको अवस्था देखिन्छ । सुपरीवेक्षण र अनुगमन प्रणालीलाई पनि पर्याप्त प्रभावकारी बनाउन सकिएको छैन, जसले शिक्षक उत्तरदायित्व र शिक्षण गुणस्तरमा प्रभाव पारिरहेको छ ।

४.२.३ उद्देश्य

यस पालिकाको शिक्षा क्षेत्रको योजनामा शिक्षक व्यवस्थापन र विकासका देहाय बमोजिमका उद्देश्यहरू निर्धारण गरिएका छन्

- सिकाइ सुधारको लागि आवश्यक शिक्षकको क्रमश व्यवस्थापन गर्दै लैजानु ।
- शिक्षकले गर्ने शिक्षण पुर्वको तयारी दरलाई वृद्धि गर्नु ।
- शिक्षकको पेशागत विकासका गतिविधिको हुने सहभागितामा वृद्धि गर्नु ।
- विद्यालय सुपरीवेक्षण तथा शिक्षकको पेशागत सहयोग प्रणालीको कार्यान्वयन गर्नु ।

४.२.४ रणनीतिहरू

- वार्षिक रुपमा विद्यार्थी सङ्ख्याको आधारमा र आवश्यकताको आधारमा दरबन्दी मिलान तथा शिक्षक सरुवामा नियमितता गर्ने ।
- कार्यविधि निर्माण गरी निश्चित अवधि पुरा गरेका शिक्षकहरूलाई पालिका भित्र अन्तरविद्यालयमा आन्तरिक सरूवाको व्यवस्था गर्दै लैजाने ।
- शिक्षक सङ्ख्या कम भएका विद्यालयहरूमा स्वयम्सेवक शिक्षकको व्यवस्था गरी विद्यालयहरूमा क्रमशः आवश्यक शिक्षकको व्यवस्था गर्दै लाने ।
- पालिकाले वार्षिक रूपमा सबै तहका शिक्षकहरूलाई सरकारले तोकेको पाठ्यक्रमअनुसार दक्ष प्रशिक्षकबाट छोटो अवधि तालिम प्रदान गर्ने र सहभागी शिक्षकले आफ्नै विद्यालयमा उक्त तालिम अन्य शिक्षकलाई अनिवार्य रूपमा प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने ।
- हरेक विद्यालयले शिक्षण कार्यमा बाधा नपर्ने गरी महिनाको कम्तीमा १ दिन आफ्नै जनशक्ति, नजिकको विद्यालय वा स्थानीय जनशक्तिको सहयोगमा शिक्षकहरूको आवश्यकताअनुसार क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- विद्यालय सुपरीवेक्षण तथा शिक्षकको पेशागत सहयोगको लागि पालिकास्तरमा विद्यालय सुपरीवेक्षण तथा शिक्षकको पेशागत सहायता कार्यविधि २०८० अनुसारको शिक्षकको पेशागत सहयोग प्रणालीलाई तत्काल कार्यान्वयनमा गर्ने ।
- कक्षाकोठामा शिक्षक र विद्यार्थीको कक्षाकोठाको शैक्षिक अन्तरक्रिया बढाउनको लागि अनिवार्य रुपमा शिक्षकले कक्षाकोठामा बिताउने समय कार्यविधि २०७४ वा लगबुकलाई तत्काल कार्यान्वयन गर्ने ।
- महिनाको १ पटक अन्तिम शुक्रवार तोकिएको ढाँचामा सिकाइ केन्द्रित शिक्षक/स्टाफ बैठक सञ्चालन गर्ने ।
- शिक्षण सुधार योजनालाई अनिवार्य गर्ने ।
- शिक्षकबाट पाठयोजना वा शिक्षक डायरी, शैक्षिक सामग्री संकलन निर्माण तथा विकास कार्यलाई अनिवार्य गर्ने ।
- निश्चित सुचकको आधारमा विद्यालय तथा पालिका स्तरीय शिक्षकलाई पुरस्कृत गर्ने ।

- वार्षिक रूपमा 'एक शिक्षक, एक कार्यमूलक अनुसन्धान' कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने र त्यसको नतिजा प्रस्तुत गर्ने अभ्यासको थालनी गरिने ।
- शिक्षण सिकाइ र अनुभवका लागि शैक्षिक अध्ययन तथा भ्रमणको अभ्यासलाई कार्यान्वयन गर्ने ।

४.२.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

उपलब्धि

- पेशागत विकास सक्रिय रहेका तालिमप्राप्त शिक्षकको व्यवस्था भई विद्यार्थीको सिकाइमा सुधार भएको हुने ।
- शिक्षकबाट दैनिक पाठयोजना तयार, शैक्षिक सामग्रीको निर्माण, कार्यमूलक अनुसन्धान भएको हुने ।
- स्थानीय तहबाट शिक्षक पेशागत सहयोग प्रणाली मार्फत शिक्षकलाई निरन्तर पेशागत सहयोग प्राप्त हुने ।
- विषयगत रूपमा शिक्षक दरबन्दी मिलान/परिमार्जन तथा स्वयम्सेवक शिक्षकको व्यवस्था हुने ।
- शिक्षकले कक्षाकोठामा विताउने समयको लेखाजोखाका लागि लकबुक लागु हुने ।
- मासिक सिकाइ केन्द्रित स्टाफ बैठक हुने ।
- शिक्षक पुरस्कृत हुने ।

४.२.६ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य ३ वर्ष			कैफियत
			२०८३	२०८४	२०८५	
१	वार्षिक रुपमा आवश्यकताको आधारमा दरबन्दी मिलान तथा शिक्षक सरुवा	पटक	१	१	१	
२	स्वयम्सेवक शिक्षकको नियुक्ति	जना	३	३	३	
३	पालिका स्तरीय शिक्षक पेशागत विकास तालिम	जना	५	५	५	
४	पालिका स्तरीय शिक्षकको मागमा आधारित छोटो अवधिका तालिम	इभेन्ट	२	२	२	
५	मासिक सिकाइ केन्द्रित स्टाफ बैठक	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	
७	शिक्षकले कक्षाकोठामा बिताउने समयको लागि लगबुक सञ्चालन	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	
८	शिक्षकको पेशागत सहयोग प्रणालीको कार्यान्वयनको लागि शिक्षण सिकाइ समन्वयकर्ता अधिकृत नियुक्ति र परिचालन	जना	१	१	१	
९	शिक्षण सुधार योजनाको निर्माण तथा कार्यान्वयन	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	
१०	शैक्षिक सामग्रीको निर्माण वार्षिक (१० थान)	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	
११	दैनिक पाठयोजना वा पाठनोटको निर्माण	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	
१२	पालिका स्तरीय कार्यमूलक अनुसन्धानको नतिजा प्रस्तुत गर्न शिक्षक सम्मेलन	पटक	१	१	१	
१३	निश्चित सूचकको आधारमा शिक्षक सम्मान कार्यक्रम	पटक	१	१	१	
१४	विषयगत समिति परिचालन	पटक	४	४	४	
१५	राम्रा अभ्यासहरूको लागि शिक्षक अध्ययन भ्रमण	पटक	१	१	१	

४.३ शैक्षिक समता र समावेशीकरण

४.३.१ परिचय

समावेशी शिक्षा भन्नाले सबै बालबालिकाका लागि विभेदरहित वातावरणमा शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर सुनिश्चित गर्ने शैक्षिक प्रक्रियालाई जनाउँछ, जसमा क्षेत्रीय, धार्मिक, भाषिक, जातीय, लैङ्गिक, अपाङ्गता भएका तथा आर्थिक रूपमा विपन्न बालबालिकासहित सबै प्रकारका भिन्नतालाई सम्मान गरिन्छ । बालबालिकाको सिकाइ आवश्यकता र क्षमता फरक–फरक हुनु एक प्राकृतिक यथार्थ हो । त्यसैले फरकपनलाई स्वाभाविक रूपमा स्वीकार गर्दै सबैका लागि अनुकूल हुने सिकाइ पद्दति विकास गर्नु तथा सबै बालबालिकाको लागि सम्मानपूर्वक सिकाइको व्यवस्था गर्नु समावेशी शिक्षाको अनिवार्य पक्ष हो । समावेशी शिक्षाको मूल ध्येय बालबालिकालाई उनीहरूको आवश्यकता र चाहना अनुसार गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गरी सहजतापूर्वक जीवनयापन गर्न सक्ने अवस्था सिर्जना गर्नु हो । यसले शिक्षा मार्फत बालबालिकालाई राज्यको मूल प्रवाहमा समावेश गर्ने प्रयत्न गर्दछ । समावेशी शिक्षामा बालबालिकालाई उनीहरूको क्षमता, रुचि र आवश्यकता अनुसार शिक्षा प्रदान गरिन्छ । सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउन समय सापेक्ष शिक्षण विधि र शैक्षिक सामग्रीहरूको प्रयोग गरिन्छ । यस शिक्षाको उद्देश्य बालबालिकालाई आत्मनिर्भर, स्वावलम्बी, विवेकशील बनाउनुका साथै देश र समाजप्रति अपनत्वको भावना विकास गर्नु हो । समावेशी शिक्षाले "सबै बालबालिका सिक्न सक्छन्" भन्ने मान्यतालाई आत्मसात गर्दछ र सबैका लागि समान अवसरको प्रत्याभूति गर्दछ ।

नेपाल सामाजिक र सांस्कृतिक रूपमा विविधता भएको मुलुक हो । यहाँ विभिन्न भाषिक, सांस्कृतिक तथा जातीय समुदायहरूको बसोबास रहेको छ । नेपाली समाजको यस विविधतालाई एकातिर पहिचानको रूपमा हेर्ने गरिन्छ भने अर्कोतर्फ यही विविधता सामाजिक विभेद र वञ्चितीकरणको आधारसमेत बनिरहेको छ । उदाहरणका लागि, दलित तथा सीमान्तकृत समुदाय, नेपालीबाहेक अन्य मातृभाषी समूहहरू र अल्पसङ्ख्यक सांस्कृतिक समुदायहरू ऐतिहासिक रूपमा सामाजिक, आर्थिक र शैक्षिक वञ्चितीकरणको अवस्थामा पर्दै आएका छन्, जसको प्रभाव आजसम्म पनि कुनै न कुनै रूपमा देखिने गरेको छ । भौगोलिक, आर्थिक, सामाजिक र लैङ्गिक भिन्नताहरूले पनि शिक्षामा पहुँच, सहभागिता र नतिजामा प्रत्यक्ष असर पारिरहेको देखिन्छ । यसका साथै, विभिन्न किसिमका अपाङ्गता भएका बालबालिका र कठिन परिस्थितिमा रहेका बालबालिकाहरूलाई शिक्षामा समावेश गर्न थप प्रयास आवश्यक छ ।

विविधताको सम्मान र समता तथा समावेशिता अभिवृद्धि गरी शिक्षामा सबैको सहज पहुँच पुऱ्याई अर्थपूर्ण सहभागिता कायम गर्ने र सिकाइ सुनिश्चित गर्नका लागि यसका कारण तथा बाधाहरू पहिचान गरी ती बाधाहरू हटाउनु पर्दछ । यस्ता बाधाहरूमा समुदाय तथा परिवेश अुनसार भिन्नता हुन सक्ने कुरालाई पनि ध्यान दिनु पर्दछ । कुनै बाधाहरू भौतिक तथा स्रोत–सामग्रीसँग सम्बन्धित हुन सक्दछन् भन्ने कुनै सांस्कृतिक, सामाजिक, मनोवैज्ञानिक हुन सक्दछन् । कतिपय बाधाहरू संरचनागत पनि हुन सक्दछन् ।

नेपालको संविधान र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा नेपालले गरेको प्रतिबद्धताले शिक्षा पाउने अधिकारलाई सुनिश्चित गरेको छ । साथै गाउँपालिकाको वर्तमान जनप्रतिनिधिहरू र अन्य राजनैतिक दलहरूले पनि शिक्षालाई प्राथमिकतामा राखेको अवस्था छ । त्यसैले आधारभूत तहसम्मको शिक्षा सबै बालबालिकाका लागि निःशुल्क र अनिवार्य तथा माध्यमिक तहको शिक्षा निःशुल्क रूपमा प्राप्त गर्ने अवस्था ल्याउनका लागि कुनै पनि कारणले एउटा बालबालिका पनि शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसरबाट छुट्नु हुँदैन । विद्यालय तहसम्मको शिक्षा व्यवस्थापनको जिम्मेवारी स्थानीय तहको भएकोले सङ्घीय र प्रादेशिक सरकारको समन्वय तथा सहयोगमा यो कार्य गर्नुपर्ने हुन्छ ।

४.३.२ वर्तमान अवस्था

नेपालले अपाङ्गता भएका बालबालिकाको शिक्षालाई प्रवर्धन गर्न विभिन्न कानुनी, नीतिगत र कार्यक्रमगत व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। शिक्षा ऐन २०२८, शिक्षा नियमावली २०५९, विशेष शिक्षा नीति २०५३ र विशेष शिक्षा सञ्चालन निर्देशिका २०६० मार्फत विशेष शिक्षाका संरचनात्मक आधारहरू तय गरिएको छ। अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई निःशुल्क शिक्षा, छात्रवृत्ति, शिक्षण सामग्री, आवास सुविधा र स्रोत शिक्षकको व्यवस्था गरिएको छ। अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा, संयुक्त राष्ट्रसङ्घका विभिन्न घोषणापत्र (१९४८, १९८९, १९९३, २००६) तथा इन्चोन घोषणा २०१५ ले पनि समावेशी र समान शिक्षाको सुनिश्चिततामा जोड दिएका छन्।

गाउँपालिकामा अपाङ्गता भएका बालवालिका तथा अल्पसंख्यक समूहका बालबालिका पनि अध्ययनरत छन्। यसका अवसरका रुपमा सङ्घीय र स्थानीय सरकारका नीतिगत प्राथमिकता, शिक्षा नीति २०७६, गैरसरकारी संस्थाहरूको सहयोग रहेकाछन् भने चुनौतीहरू अपाङ्गता सम्बन्धी विश्वसनीय तथ्याङ्कको अभाव, कार्यरत सिमितता भएका बालबालिकाको पहिचान र सहजीकरणको कठिनाइ, सबैको पहुँचमा हुने मौषम अनुकुल भौतिक संरचना र बालमैत्री वातावरणको कमी, शिक्षामा निरन्तरता आदि चुनौती समावेशी शिक्षण सम्बन्धी तालिम प्रदान र त्यसको कक्षाकोठामा कार्यान्वयन रहेकाछन्। समग्रमा यस पालिकामा समावेशी शिक्षाको प्रवर्धनका लागि कानुनी व्यवस्था भए पनि तथ्याङ्क व्यवस्थापन, पहुँच, सिकाइ वातावरण र सामाजिक चुनौतीहरू समाधान गर्नु आवश्यक रहेको छ।

४.३.३ उद्देश्यहरू

यस योजनाले समावेशी र समता सम्बन्धी निम्नलिखित उद्देश्यहरू राखेको छः

- विद्यालयमा बालमैत्री वातावरणको अवस्थामा सुधार ल्याउनु।
- पहुँच भएका भौतिक संरचनाको निर्माणमा वृद्धि गर्नु।
- बालबालिकाहरूको प्रारम्भिक पहिचान प्रणालीको सुरुआत गर्नु।
- समावेशी शिक्षण सम्बन्धी शिक्षकको पेशागत विकास गर्नु।
- लक्षित समुदाय एवम् अपाङ्गता तथा कार्यरत सिमितता भएका बालबालिकाहरूको पनि शिक्षाको पुहँचमा वृद्धि गर्नु।

४.३.४ रणनीतिहरू

यस योजनाले समावेशी र समता सम्बन्धी निम्नलिखित रणनीतिहरू राखेको छः

- विद्यालयमा बालमैत्रि वातावरणमा सुधार ल्याउन बालमैत्री प्रारुपलाई पूर्ण कार्यान्वयन गर्ने।
- भौतिक संरचनाहरूलाई क्रमश पहुँच भएको बनाउने। त्यसको लागि डिजाइन तथा अनुगमनमा जोड दिने।
- वार्षिक रुपमा सबै बालबालिकाहरूको प्रारम्भिक पहिचान वा Early Screening Program लाई कार्यान्वयन गरी सहयोगी सामग्री उपलब्ध गराउने।
- समावेशी शिक्षण सम्बन्धी शिक्षकको पेशागत विकास गर्ने।
- भौगोलिक रुपमा टाढा तथा लक्षित समूहका बालबालिकाहरूको पहुँच वृद्धिमा घरमै विद्यालय वा school at home तथा छात्रावास सहितको विद्यालय शिक्षाको अवधारणालाई विभिन्न निकायहरूसँग समन्वय गरी कार्यान्वयन गर्ने।
- अपाङ्गता भएका तथा अन्य लक्षित समूहका बालबालिकाका लागि समतामूलक कार्यक्रमका माध्यमबाट उनीहरूको पहुँचको सुनिश्चितता गर्ने।

- दिवा खाजा, छात्रवृत्ति कार्यक्रमलाई व्यवस्थित गर्ने र किशोरी लक्षित सेवा तथा तालिमको व्यवस्था गर्ने कार्यविधि तयार गरी थप छात्रवृत्ति तथा विद्यार्थी लक्षित सहयोग कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- भाषाका कारणले सिकाइ समस्या भएका वर्ग र कक्षाका लागि बहुभाषिक शिक्षण पद्धतिको अबलम्बन गरी सिकाइमा सुधार गर्ने ।
- चरम आर्थिक कारणले विद्यालयको पहुँच नपुगेका तथा निरन्तरता दिन नसकेका बालबालिकाहरूलाई आवश्कता अनुसार झोला, पोशाक तथा सिकाइ सामग्री उपलब्ध गराउने ।
- विद्यालयमा कुनैपनि प्रकारको विभेद, दुर्व्यवहार, हेपाइरहित बालमैत्री वातावरण सिर्जना गर्ने । विद्यालयका हरेक क्रियाकलापहरूमा समावेशी सहभागिताको प्रबन्ध गर्ने ।
- आवश्यकताअनुसार केही विद्यालयहरूमा स्रोतकक्षाको व्यवस्था गर्ने ।
- विद्यालयहरूमा बालमैत्री पन बढाउन बालक्लब गठन गरी क्रियाशील बनाउने ।
- पालिकाले बालबालिकाका लागि विनियोजित रकम सरोकारबालहरूसँगको छलफलका आधारमा बालबालिकाको हितमा उपयोग गर्ने ।

४.३.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्यहरू

उपलब्धि

- समतामूलक सिकाइ वातावरणमा सुधार हुदै सबै प्रकारका बालबालिकाहरूको शिक्षामा हुने सहभागितामा वृद्धि हुने ।
- बालमैत्री प्रारुपको कार्यान्वयन भएको हुने ।
- सबै बालबालिकाहरूको प्रारम्भिक पहिचान गर्ने अभ्यासको सुरुआत भएको हुने ।
- भौतिक संरचनाहरूमा पहुँचतता भएको अवस्थामा सुधार भएको हुने ।
- लक्षित समुदायका बालबालिकाहरूको शिक्षामा हुने सहभागितामा वृद्धि भएको हुने ।

४.३.६ प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्यहरू

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य ३ वर्ष			कैफियत
			२०८३	२०८४	२०८५	
१	बालमैत्री प्रारुप सम्बन्धी विद्यालयको प्रतिनिधिलाई तालिम	पटक	१	१	१	
२	साझेदारीमा आधारित प्रस्तावनाको आधारमा बालमैत्री प्रारुप कार्यान्वयन सहयोग कार्यक्रम	पटक	५	५	६	
३	लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिको छनोट र क्षमता विकास	पटक	१	१	१	
४	छात्रा छात्र सञ्जालको निर्माण र परिचालन	पटक	१	१	१	
५	मनोपरामर्श, करियर तथा उत्प्रेरणा सम्बन्धी तालिम सञ्चालन	पटक	१	१	१	
६	पहुँच लेखाजोखा	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	
७	लेखाजोखाको आधारमा भौतिक संरचनालाई पहुँचयुक्त बनाउन सहयोग कार्यक्रम	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	
८	प्रारम्भिक पहिचान र आवश्यक सहयोग कार्यक्रम	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	
९	समावेशी शिक्षक शिक्षा तालिम	पटक	१	१	१	
१०	विद्यालय जान नसक्ने बालबालिकाहरूको लागि घरमै विद्यालय कार्यक्रम सञ्चालन	पटक	१	१	१	
११	पिछडिएका वर्गका बालबालिकाहरूका लागि सिकाइ प्रोत्साहन तथा छात्रवृति कार्यक्रम	पटक	१	१	१	
१२	श्रवण/बहिरा र बौद्धिक अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि साथै अन्य प्रकारका अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि शिक्षण सिकाई सामग्री, ब्रेल किताब, श्रवण सामग्री र थप सामग्रीहरू वितरणका लागि बजेट अनुदान वा समावेशी सिकाइ सामग्री	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	
१३	अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको लागि प्रारम्भिक सिकाइ केन्द्र (स्रोत कक्षा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन)	विद्यालय	१	१	१	

४.४ विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम

४.४.१ परिचय

नेपालमा सन् १९७४ देखि छानिएका विद्यालयहरूमा विश्व खाद्य कार्यक्रमको सहयोगमा दिवा खाजा कार्यक्रम सुरु गरिएको हो। हाल आर्थिक वर्ष २०७७/७८ देखि पूर्व-प्राथमिकदेखि कक्षा ५ सम्मका सबै सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूलाई पोषणयुक्त दिवा खाजाको व्यवस्था गरिएको छ। यस कार्यक्रमले विद्यार्थीहरूको स्वास्थ्य, पोषण, संज्ञानात्मक क्षमता, विद्यालयमा टिकाइ, शैक्षिक उपलब्धि तथा मानव पुँजी विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ। बालबालिकाको शारीरिक र मानसिक विकास सुनिश्चित गर्न पोषणयुक्त खाजा अत्यावश्यक मानिन्छ। स्वास्थ्य तथा पोषणको क्षेत्रमा विद्यालयमा वार्षिक स्वास्थ्य परीक्षण, जुकाको औषधि वितरण, किशोरीहरूलाई आइरन चक्की र फोलिक एसिड वितरण, सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रवर्धन र विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यक्रमहरू समेत सञ्चालन हुँदै आएका छन्।

दिवा खाजा कार्यक्रमको सञ्चालनका लागि: शिक्षा मन्त्रालयअन्तर्गतको शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रबाट स्थानीय तहलाई ससर्त अनुदान दिइन्छ, स्थानीय तहमार्फत विद्यालयहरूले बजेट माग गरी खाजा व्यवस्थापन गर्छन्। यस कार्यक्रमले कुपोषण हटाउने, वृद्धि बढाउने, भर्ना र उपस्थिति सुधार्ने तथा गुणस्तरीय शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने लक्ष्य लिएको छ। संविधान र दिगो विकास लक्ष्यसँग समन्वय गर्दै, गाउँपालिका तथा नगरपालिकाहरूले सामुदायिक विद्यालयमा बजेट हस्तान्तरण गरी यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्दै आएका छन्।

४.४.२ वर्तमान अवस्था

नेपालमा सन् १९७४ देखि विश्व खाद्य कार्यक्रमको खाद्यान्न अनुदानमा आधारित दिवा खाजा कार्यक्रम छानिएका जिल्लाका विद्यालयहरूमा सञ्चालित हुँदै आएको छ। हालसम्म यो कार्यक्रम कर्णाली र सुदूरपश्चिम प्रदेशका थप आठ जिल्लामा पनि विस्तार गरिएको छ। हाल नेपालको सङ्घीय सरकारले सम्पूर्ण सामुदायिक विद्यालयहरूमा दिवा खाजा कार्यक्रमको लागि प्रति विद्यार्थी प्रति दिन रु. १५ (पूर्व-प्राथमिकदेखि कक्षा ५ सम्म) सशर्त अनुदानको रूपमा निकासा दिने गरेको छ।

विद्यालयहरूमा खानेपानी र सरसफाइको अवस्था क्रमशः सुधार हुँदै गएको छ। बालमैत्री, लैङ्गिक तथा अपाङ्गता-मैत्री शौचालय, स्वच्छ पिउने पानी, हरियाली वातावरण र महिनावारी व्यवस्थापनका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनमा छन्। तर अझै केही विद्यालयहरूमा पर्याप्त खानेपानी र शौचालय सुविधा अभाव देखिन्छ।

विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रमका मुख्य अवसरहरूमा सङ्घीय सरकारबाट बजेट प्राप्त हुनु, कार्यविधि निर्माण भइसकेको हुनु र स्थानीय उत्पादनलाई खाजामा प्रयोग गर्ने सम्भावना समावेश छन्। यसका मुख्य चुनौतीहरूमा रु. १५–२० को बजेटमा पोषणयुक्त खाजा व्यवस्था गर्न कठिनाइ, विद्यालयमा विशेष कर्मचारीको अभाव, स्वास्थ्य हाजिरी रजिष्टरको प्रभावकारी प्रयोग नहुनु, स्वास्थ्य र सरसफाइ शिक्षा प्राथमिकतामा नरहनु, नियमित स्वास्थ्य परीक्षणको अभाव र सबै विद्यालयमा साबुनसहितको शौचालय र पिउने पानी नहुनु पर्दछन। यद्यपि गाउँपालिकामा दिवा खाजा कार्यक्रमले थुप्रै बालबालिकालाई लाभान्वित गरेको भए पनि बजेट सीमितता, पूर्वाधार अभाव र व्यवस्थापन कमजोरीका कारण अपेक्षित प्रभावकारिता हासिल गर्न चुनौती छ। कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन पोषण शिक्षा, पूर्वाधार सुधार, व्यवस्थापन दक्षता र निकायहरूबीच समन्वय आवश्यक छ।

४.४.३ उद्देश्य

यस योजनाले दिवा खाजा सहित स्वास्थ्य तथा पोषण सम्बन्धी निम्नलिखित उद्देश्यहरू राखेको छः

- विद्यालयका बालबालिकाहरूलाई स्वस्थ्य तथा पोषणयुक्त आहारको सुनिश्चित गर्नु।
- विद्यालयमा कार्यान्वयन रहेको खाजा कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा सुधार ल्याउनु।
- विद्यालयका बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य पोषण तथा सरसफाई सम्बन्धी सकारात्मक व्यवहारको विकासमा सुधार ल्याउनु।

४.४.४ रणनीतिहरू

योजनाका उद्देश्यहरू हासिल गर्न निम्नलिखित रणनीतिहरू अवलम्वन गरिनेछ।

- खाजा कार्यक्रममा पैसा वितरण कार्यलाई पूर्ण अन्त्य गर्ने।
- विद्यालयले विद्यालय व्यवस्थापन समितिको निर्णय मार्फत दिवा खाजाको लागि मासिक खाजा तालिका तयार गरी स्थानीय स्तरमा उत्पादित खाद्य सामग्रीलाई विद्यालयमा नै खुवाउने अभ्यासलाई पूर्ण कार्यान्वयन गर्ने। उक्त कार्यको व्यवस्थापन तथा खाजाको गुणस्तरको अनुगमन सम्बन्धित वडा अध्यक्षको नेतृत्व वा नीजले तोके बमोजिम ब्यक्ति, समूह वा समितिबाट साप्ताहिक अनुगमनको अभ्यासलाई कार्यान्वयनमा लैजाने।
- बालक्लब तथा विद्यालयको टिम सहितको नियमित सरसफाइका साथै साप्ताहिक सरसफाइ कार्यक्रमलाई अनिवार्य कार्यान्वयन गर्ने।
- स्वास्थ्य तथा सरसफाइ सम्बन्धी सचेतनात्मक क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने।
- चौमासिक रुपमा नजिकको स्वास्थ्यचौकी तथा स्वास्थ्य संस्थासँग समन्वय गरी बालबालिकाहरूको नियमित स्वास्थ्य परीक्षण तथा परामर्श कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
- विद्यार्थी सङ्ख्याको अनुपातमा पर्याप्त पानी, साबुन तथा सरसफाइसहितको हात धुने ठाउँ, स्वच्छ खानेपानी र विद्यालय परिसर सरसफाइ प्रबन्ध मिलाउने।
- विद्यालयहरूमा प्राथमिक उपचार किट वितरण तथा प्रतिस्थापन, बालबालिकाको आवधिक स्वास्थ्य जाँचलाई नियमित र प्रभावकारी बनाउने।
- किशोरीहरूका लागि महिनावारी स्वच्छता र पोषणसम्बन्धी शिक्षा दिन स्थानीय स्वास्थ्य संस्थाको समन्वय र सहयोगमा कार्यक्रम बनाई कार्यान्वयन गर्ने।

४.४.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

- विद्यालयमा अध्ययन गर्ने सबै बालबालिकाको स्वास्थ्य तथा पोषण सहितको खाजाको प्रबन्ध हुने र बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य र सरसफाइमा सरकारात्मक व्यवहारको विकासमा सुधार हुदै सिकाइ उपलब्धिमा सहयोग पुग्ने।
- विद्यालय दिवा खाजाको व्यवस्थापन तोकिएको मापदण्ड अनुसार हुने
- स्थानीय उत्पादनमा चक्रिय पोषणयुक्त दिवा खाजा सुनिश्चितता हुने।
- सबै विद्यालयमा हुने सरसफाइको गतिविधिमा वृद्धि हुने
- सरसफाइ सम्बन्धी आवश्यक पूर्वाधार विकासमा सुधार भएको हुने
- विद्यालयमा हुने स्वास्थ्य परीक्षणको दरमा वृद्धि हुने

४.४.६ प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य ३ वर्ष			कैफियत
			२०८३	२०८४	२०८५	
१	दिवा खाजा कार्यक्रम कार्यान्वयन सम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रम	पटक	१	१	१	
२	दिवा खाजा कार्यक्रम सञ्चालन तथा व्यवस्थापन	जना	सबै	सबै	सबै	
३	आमा समूंह गठन गरी खाजा कार्यक्रमलाई व्यवस्थापन	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	
४	साप्ताहिक खाजा कार्यक्रमको अनुगमन तथा निरिक्षण	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	
५	एक विद्यालय एक फुलबारी वा हरित विद्यालय कार्यक्रम	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	
६	साप्ताहिक सरसफाइ कार्यक्रम	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	
७	स्वास्थ्य पोषण तथा सरसफाइ सम्बन्धित सचेतनामुलक कार्यक्रम	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	
८	चौमासिक रुपमा स्वास्थ्य परीक्षण तथा परामर्श कार्यक्रम	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	
९	एक विद्यालय एक स्वास्थ्य किट वा प्राथमिक उपचार बक्स व्यवस्थापन	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	
१०	छात्राको लागि सेनिटरी प्याड व्यवस्थापन, वितरण तथा अनुगमन	जना				

४.५ विद्यालय सुरक्षा, विपद् न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता

४.५.१ परिचय

विविध प्रकृतिका आपतकालीन तथा सङ्कटकालीन अवस्थामा पनि बालबालिकाले निरन्तर सिक्ने अधिकार प्राप्त गर्नुपर्छ भन्ने अवधारणालाई आत्मसात् गर्दै, शिक्षा क्षेत्रले आपतकालीन तथा सङ्कटकालीन अवस्थामा शिक्षाको (Education in Emergency and Crisis Situation) व्यवस्था गर्ने अभ्यासलाई प्राथमिकता दिँदै आएको छ। युद्ध, द्वन्द्व, महामारी तथा प्राकृतिक प्रकोपका जस्ता परिस्थितिहरूमा बालबालिका मात्र नभई अभिभावक, शिक्षक, समुदाय र सम्पूर्ण शिक्षा प्रणाली प्रभावित हुने गर्दछ। त्यसैले, संकटका अवस्थामा शिक्षालाई नबिराई, सुरक्षित र समावेशी तरिकाले निरन्तरता दिने उपायको आवश्यकता अत्यन्तै महत्वपूर्ण छ।

यस अवधारणाको मूल उद्देश्य भनेको संकटको अवस्थामा पनि बालबालिकाको जीवन रक्षा गर्नु, उनीहरूलाई हिंसा, शोषण तथा दुरुपयोगबाट जोगाउनु, सामाजिक सञ्जाललाई मजबुत बनाउनु र शिक्षालाई जीवन निर्वाहको आधार बनाउँदै शैक्षिक सेवाको उपलब्धता सुनिश्चित गर्नु हो। आपतकालीन शिक्षाको तीन मुख्य खम्बा रहेका छन् – पूर्वतयारी (preparedness), प्रतिकार्य (response) र पुनःस्थापना (recovery)। यी सबै चरणहरू विद्यालय र स्थानीय तहका शैक्षिक निकायहरूबाट योजनाबद्ध रूपमा कार्यान्वयन गरिनुपर्छ।

नेपालमा लामो समयसम्म चलेको सशस्त्र द्वन्द्व, २०७२ को विनाशकारी भूकम्प, बारम्बारका बाढी पहिरो र कोभिड–१९ महामारीले शिक्षा क्षेत्रमा गम्भीर असर पुर्याएको छ। यस्ता घटनाबाट प्राप्त अनुभवले देखाउँछ कि संकटको बेला वैकल्पिक सिकाइ माध्यमहरू, जस्तै रेडियो, टेलिभिजन, अनलाइन शिक्षण, मोबाइल एप्स तथा स्थानीयस्तरमा लचिलो पाठ्यक्रम विकासजस्ता उपाय अत्यन्तै उपयोगी हुन सक्छन्।

बृहत् विद्यालय सुरक्षा गुरुयोजना, २०१७ र त्यसको कार्यान्वयन कार्यविधि, २०१८ ले विद्यालयमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता अभिवृद्धिका लागि संस्थागत मार्गनिर्देशन प्रदान गरेको छ। यस योजनाले विद्यालयहरूलाई न्यूनतम सुरक्षा उपायहरूको अवलम्बन गराउन, आपतकालीन तयारीका लागि आवश्यक सामग्री तथा तालिम उपलब्ध गराउन र विपद् आएपछि पनि विद्यालय सञ्चालन निरन्तर गर्न सक्ने अवस्था सिर्जना गर्न आग्रह गर्दछ।

कोभिड–१९ को महामारीले विद्यालय शिक्षामा ठूलो अवरोध सिर्जना गरे पनि यसले वैकल्पिक शिक्षण सिकाइ विधिको आवश्यकता र प्रभावकारिता उजागर गर्‍यो। डिजिटल प्रविधिको प्रयोग, गृहपाठ वितरण प्रणाली, समुदाय आधारित शिक्षण केन्द्र, शिक्षक-अभिभावक समन्वय जस्ता अभ्यासहरू प्रभावकारी सावित भए। यस अनुभवलाई उपयोग गर्दै भविष्यमा पनि यस्ता संकटहरूको सामना गर्न सक्ने शिक्षाको उत्थानशील प्रणाली निर्माण गर्न आवश्यक छ।

अन्ततः, विद्यालय सुरक्षा, विपद् न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता बालबालिकाको आधारभूत अधिकारको रक्षा गर्ने माध्यम हो। यसका लागि नीति निर्मातादेखि विद्यालय तहसम्म सबैको समन्वय र सक्रियता अपरिहार्य छ। शिक्षा क्षेत्रमा लगानीलाई संकट न्यूनीकरणको दृष्टिकोणबाट हेर्नु आजको आवश्यकता हो।

४.५.२ वर्तमान अवस्था

हाल कार्यान्वयनमा रहेका विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका योजनाहरूले विद्यालय सुरक्षा, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता (resilience) लाई अन्तरसम्बन्धित विषयको रूपमा विशेष प्राथमिकता दिएका छन्। यस्ता योजनाहरूले सुरक्षित भौतिक संरचना निर्माण, मानव संसाधनको सबलीकरण र सरोकारवालालाई सैद्धान्तिक तथा व्यावहारिक रूपमा सक्षम बनाउनेतर्फ ध्यान केन्द्रित गरेका छन्। विद्यालय सुधार योजनामा पनि विपद् व्यवस्थापनको

पूर्वतयारी, प्रतिकार्य, पुनःस्थापना तथा उत्थानशीलताको पक्ष समेट्ने अभ्यास भइरहेको छ। साथै, शिक्षा मन्त्रालयबाट जारी विभिन्न नीतिगत दस्तावेजहरूमार्फत विपद्को समयमा समेत शिक्षालाई निरन्तरता दिने संरचनात्मक र प्रणालीगत व्यवस्था गरिएका छन्। उदाहरणस्वरूप, भयरहित शिक्षण सिकाइ निर्देशिका, २०६७ ले बालबालिकालाई सजाय, उत्पीडन र यौन दुराचारबाट मुक्त वातावरणमा सिक्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गरेको छ। विद्यालय शान्ति क्षेत्र कार्यान्वयन निर्देशिका, २०६८ ले विद्यालयलाई सशस्त्र गतिविधि, हिंसा, भेदभाव र राजनीतिक हस्तक्षेपबाट टाढा राखी शिक्षणलाई सुरक्षित बनाउने व्यवस्था गरेको छ। बालमैत्री विद्यालय प्रारूप, २०६७ ले समावेशी, लैङ्गिक समानता, स्वास्थ्य, सुरक्षा र आपतकालीन शिक्षाको मापदण्डहरूलाई विद्यालयको अनिवार्य पक्षका रूपमा स्थापना गरेको छ। बृहत् विद्यालय सुरक्षा गुरुयोजना, २०१७ तथा कार्यविधि, २०१८ ले शिक्षाका माध्यमबाट विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता विकासमा बल दिएको छ। दिगो विकास लक्ष्य (SDG-4), १५औँ योजना, विद्यालय क्षेत्र विकास योजना र राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ जस्ता रणनीतिहरूले सुरक्षित विद्यालय निर्माण, आपतकालीन अवस्थाको तयारी र शिक्षाको निरन्तरता सुनिश्चित गर्ने लक्ष्य लिएका छन्।

यद्यपि नीतिगत रूपमा स्पष्ट व्यवस्था भए पनि स्थानीय तहमा विशेष गरी यस गाउँपालिकामा शिक्षा क्षेत्रमा देखिएका केही चुनौती र अवसरहरू विद्यमान छन्।

चुनौतीहरू:

- आपतकालीन अवस्थामा पनि सिकाइको निरन्तरता सुनिश्चित गर्न सक्ने पूर्वतयारीको अभाव।
- संकटकालीन अवस्थामा आवश्यक पर्ने स्रोतसाधनको अभाव।
- वैकल्पिक सिकाइका प्रणालीहरूको कमजोर प्रयोग।
- कोभिड-१९ महामारी तथा २०७२ को भूकम्पको समयमा वैकल्पिक सिकाइ सञ्चालनमा कठिनाइ, कतिपय अवस्थामा कुनै माध्यम प्रयोग गर्नै नसकिएको अवस्था।
- प्राकृतिक प्रकोपहरू जस्तै हिमपात, पहिरो, हुरी, चट्याङ, आगलागी तथा संक्रामक रोगहरूले आवधिक रूपमा विद्यालय र सिकाइमा असर।

अवसरहरू:

- भूकम्पपछिको समयमा अल्पकालीन सिकाइ केन्द्रहरूको सफल सञ्चालन र बालमैत्री मनोसामाजिक कार्यक्रमहरूको अभ्यास।
- महामारीका समयमा वैकल्पिक सिकाइका प्रारम्भिक अभ्यासहरू जस्तैः सिकाइ सामग्री वितरण, समुदाय स्तरमा साक्षरता सहयोग, अनलाइन शिक्षण विधि आदि।
- राष्ट्रिय नीतिगत दस्तावेजहरूसँगको सहकार्य गर्दै विपद् व्यवस्थापन शिक्षालाई विद्यालय सुधार योजनामा समावेश गर्ने अभ्यास।
- खराब मौषममा बर्षमा ४/५ महिना प्रदेश राजधानी मा विद्यार्थीलाई लगेर पठनपाठन गराउने परम्परागत अभ्यास।

४.५.३ उद्देश्यहरू

यस योजनाले यस क्षेत्रसँग सम्बन्धी निम्न लिखित उद्देश्यहरू राखेको छः

- विपद् व्यवस्थापन प्रतिकार्यको संयन्त्र र कार्यढाँचा विकास गर्नु
- सम्भावित विपद्को व्यवस्थापन तथा उत्थानशीलता प्रणाली विकासका लागि भौतिक, मानवीय तथा आर्थिक स्रोतको व्यवस्थापन गर्नु।

- आपतकालीन अवस्थामा वैकल्पिक सिकाइका विधि प्रयोग गरी बालबालिकाको सिक्न पाउने अधिकारको सुनिश्चित गर्नु ।
- विपद् व्यवस्थापन प्रतिकार्यको योजना विकास गर्नु ।

४.५.४ रणनीतिहरू

आपत्कालिन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा सम्बन्धमा मुख्य रणनीतिहरू निम्नानुसार हुनेछन् ।

- शिक्षा क्षेत्रमा प्रत्यक्ष रुपमा आईपर्ने विपद् व्यवस्थापनको मुल्याङ्कन एवम विश्लेषण गर्दै विद्यालय तथा पालिका स्तरीय प्रतिकार्य योजना तयार गर्ने ।
- संकटको बेलामा पनि शिक्षणसिकाइ सञ्चालन गर्न पालिका स्तरमा एक छुट्टै योजना तयार गरी नियमित विद्यालय सञ्चालन गर्ने वातावरण मिलाउने ।
- विपदमा सिकाइ निरन्तरता कायम गर्न वैकल्पिक सिकाइ सहजीकरणका लागि तत्कालीन आवश्यकता र परिस्थिति अनुसार वडा वा पालिका मार्फत उपयुक्त किसिमको वैकल्पिक माध्यम छनौट गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने ।
- पालिका तथा विद्यालयको विपद् व्यवस्थापनका लागि तयारी, रोकथाम, प्रतिकार्य र पुनस्थापना लक्षित क्षमता विकास गर्ने ।
- विपद् व्यवस्थापन तथा तयारिका लागि एक कार्यविधि मार्फत पालिका स्तरीय विद्यालय शिक्षा सहयोग विपद् कोष खडा गर्ने ।
- विपद् अवस्थाको शिक्षाका लागि नीति, कार्यविधि र मार्गदर्शन तयार गर्ने ।
- सम्भावित प्रकोप तथा जोखिमबारे पूर्वसावधानी र सुरक्षा उपायहरूको जानकारी दिने ।
- महामारी (जस्तै कोभिड-१९) सन्दर्भमा रोकथाम र उपचारको तयारी गर्ने ।
- महामारीका बेला शिक्षण सिकाइ निरन्तरता दिन वैकल्पिक उपाय तयार गर्ने ।
- सम्भावित संकटको पूर्वानुमान, मूल्याङ्कन र विश्लेषण गर्ने ।
- विद्यालयस्तरीय आपतकालीन प्रतिकार्य योजना तयार गर्ने ।
- स्थानीय शिक्षा समूह (Education Cluster) गठन र परिचालन गर्ने ।
- शैक्षिक सेवा निरन्तरताका लागि आवश्यक सामग्रीको व्यवस्था गर्ने ।
- विद्यालय र स्थानीय तहको विपद् व्यवस्थापन क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- विद्यालय पूर्वाधार निर्माणमा नवीन मापदण्डअनुसार समिति गठन गरी समावेशी, सुरक्षित र विपद्मैत्री संरचना विकास गर्ने ।
- सरकारी तथा अर्धसरकारी निकायबीच समन्वय संयन्त्र निर्माण गर्ने ।
- हरित विद्यालय, जलवायु परिवर्तन तथा दिगो विकास शिक्षाका कार्यक्रम लागु गर्ने ।
- मौषमानुकुल कक्षा कोठाहरुको व्यवस्थापन मा जोड दिने ।

४.५.५ उपलब्धि, नतिजा र प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू

उपलब्धि

- आपत्कालीन तथा संकटपूर्ण परिस्थितिमा पनि बालबालिकाको सुरक्षा सहित शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारमा सुधार आउने छ ।
- विपद् प्रतिकार्य योजना तयार हुने ।
- विद्यालय तथा पालिकाको विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी क्षमता विकास हुने ।

- विपतको समयमा पनि शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप निरन्तर सञ्चालन हुने ।
- हरेक बर्षको ४/५ महिना प्रदेश राजधानी झारेर पठनपाठन गर्नुपर्ने समस्याको समाधान भएको हुने ।

४.५.६ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य ३ वर्ष			कैफियत
			२०८३	२०८४	२०८५	
१	विपद् सम्वन्धी विद्यालय तथा पालिका स्तरीय विपद् प्रतिकार्य योजना निर्माण	पटक	०	१	०	
२	पालिका स्तरीय विद्यालय शिक्षा सहयोग विपद् कोष कार्यक्रम	पटक	१	१	१	
३	वडास्तरीय प्रतिकार्य कार्यदलको गठन र परिचालन	निरन्तर	१	१	१	
४	संकटका बेलामा शिक्षा सम्बन्धी क्षमता विकास कार्यक्रम	पटक	१	१	१	
५	बाल क्लब, राष्ट्रिय सेवा परिषद, स्काउट तथा जुरेस जस्ता समूह गठन तथा परिचालन	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	
६	विपद् सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम	पटक	१	१	१	
७	मौषमअनुकुल कक्षाकोठा तथा विद्यालय पूर्वाधार निर्माण	विद्यालय	१	२	३	

४.६ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास

४.६.१ परिचय

विद्यालयमा भर्ना भएका बालबालिकाहरूको लागि सुरक्षित विद्यालयमापढ्नका लागि कक्षा कोठा, खेल्नका लागि खेल मैदान, शौचका लागि शौचालय, सरसफाइ र पिउनकोलागि खानेपानी जस्ता भौतिक पूर्वाधार विद्यालयका आधारभूत नभई नहुने संरचना हुन् । एकविद्यार्थीका लागि सुविधाजनक रुपमा पठनपाठनमा सहभागी बन्न प्रारम्भिक बालविकास तथाआधारभूत तह प्रारम्भिक कक्षाका लागि प्रति विद्यार्थी ०.७५ वर्ग मिटर र उच्च आधारभूततह तथा माध्यमिक तहका लागि प्रति विद्यार्थी १.०० वर्ग मिटर बराबरको क्षेत्रफलको मापदण्डशिक्षा नियमावली, २०५९ मा तोकिएको छ । राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ ले विद्यालयहरूमा भवन, कक्षा कोठा, फर्निचर, प्रयोगशाला, शौचालय, पिउने पानी, पुस्तकालय, बुक कर्नर जस्ता भौतिकपूर्वाधार तयार गर्ने विद्यालय भवन लगायत सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधार विपद जोखिममुक्त बनाउँदै सबै विद्यालयलाई सुरक्षित एवं बालमैत्री हरित विद्यालयको रुपमा विकास गर्नेलगायतका नीतिगत व्यवस्थापन गरेको छ ।

४.६.२ वर्तमान अवस्था

यस गाउँपालिकाभित्रका सबै सामुदायिक तथा धार्मिक विद्यालयहरूमा पुस्तकालय, सामान्य ल्यापटव वा कम्प्युटरको सुविधा, विद्युत तथा इन्टरनेटको सुविधा विस्तार भएको भएता पनि विज्ञान प्रयोगशाला, गणित, भाषा र सामाजिक विषयको प्रयोगशाला भने कुनै विद्यालयमा छैन । शौचालय सुविधाको अवस्था हेर्दा विद्यालयमा छात्र-छात्रा अलग शौचालय, भएता पनि अपाङ्गमैत्री शौचालय अभाव रहेको छ । स्वच्छता र पानीको सुविधाको अवस्था हेर्दा, विद्यालयमा सफा पिउने पानी रहेको पाइन्छ ।

समग्र भौतिक अवस्थाको सन्दर्भमा, खेलकुद, स्वास्थ्य कक्ष, सभा हल, मञ्च, बगैँचा लगायतका पूर्वाधारहरूको अभाव छ । यस विषय क्षेत्रमा पनि समस्याहरू रहेका छन् । अपाङ्गता भएका धेरै विद्यालयमा विद्यार्थीका लागि अलग्गै शौचालय नहुनु, साबुन स्यानीटरी प्याड डिस्पोज गर्ने व्यवस्थासहितको शौचालयको व्यवस्था नहुनु, केही विद्यालयहरूमा फिल्टरयुक्त पिउने पानीको व्यवस्था नहुनु, अधिकांश विद्यालयमा आराम कक्षको व्यवस्था नहुनु, केही विद्यालयमा बालमैत्री धारा नहुनु, धेरै विद्यालयमा खेलमैदान र घेराबाराको व्यवस्था नहुनु, केही विद्यालयमा फर्निचर नपुग हुनु आदि यस पालिका मुख्य समस्या तथा चुनौतीहरू हुन् ।

राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ अनुसार, तहगत विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा निर्माण गर्नुपर्ने शिक्षण सिकाइ कक्ष, प्रयोगशाला, पुस्तकालय, अतिरिक्त क्रियाकलाप कक्ष, कम्प्युटर कक्ष, शिक्षक र प्रशासनिक कक्षहरू निर्माण तथा व्यवस्थापन गर्नु यस पालिकाको प्रमुख प्राथमिकता रहेको छ ।

अवसरहरू: सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबाट भौतिक पूर्वाधार सुधारमा निरन्तर सहयोग । विभिन्न परियोजना तथा सङ्घ-संस्थाहरूको सहयोग सक्रिय रूपमा भइरहेको अवस्था ।

चुनौतीहरू: भौतिक निर्माणमा गुणस्तर, पारदर्शिता र जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्नु । मापदण्डअनुसारको पूर्वाधार निर्माण । विद्यालयहरूमा आवश्यक पर्ने सबै सुविधायुक्त पूर्वाधारको विकास । भौतिक संरचनाको लागि पर्याप्त स्रोत-साधनको अभाव । उपलब्ध संरचनालाई समावेशी र पहुँचयुक्त बनाउने आवश्यकता ।

४.६.३ उद्देश्यहरू

यस योजनाले भौतिक निर्माण सम्बन्धी निम्न लिखित उद्देश्यहरू राखेको छः

- विद्यालयमा न्यूनतम भौतिक संरचनाको सुनिश्चित गर्नु ।
- मापदण्ड अनुसारको भौतिक निर्माण गर्नु ।
- भौतिक निर्माण कार्यलाई गुणस्तरीय तथा पारदर्शी बनाउनु ।
- सबैलाई पहुँच हुने भौतिक संरचनाहरू तयारमा सुधार ल्याउनु ।

४.६.४ रणनीतिहरू

यस योजनाले भौतिक निर्माण सम्बन्धी निम्न लिखित रणनीतिहरू राखेको छः

- शुरुमा सबै विद्यालयहरूको भौतिक संरचनाको अवस्था विश्लेषण गरी विद्यालयलाई आवश्यक भौतिक संरचनाको सूची र प्राथमिकता निर्धारण गरी सोही अनुरुप योजना बनाउने ।
- विद्यालयमा निर्माण हुने भौतिक संरचना व्यवस्थित बनाउन पालिका स्तरीय एक कार्यविधि बनाइ लागु गर्ने ।
- पुराना भौतिक संरचनाहरूलाई सुधार गरी र नयाँ बन्ने संरचनामा सबैको पहुँच सुनिश्चित हुने गरी संरचनाहरू बनाउने ।
- भौतिक निर्माणको कार्यलाई लागत बोर्ड राख्ने, सार्वजानिक सुनवाइ गर्ने, स्थलगत प्राविधिक र जनप्रतिनिधि मार्फत अनुगमन गर्ने, जस्ता कार्यलाई जोड दिई गुणस्तरीय तथा पारदर्शी बनाउने ।
- विद्यालय पूर्वाधार विकासका लागि विकास साझेदार तथा विभिन्न सङ्घ संस्था तथा दातृ निकायहरूसँग लागत साझेदारी तथा स्रोत व्यवस्थापन गर्ने ।
- विद्यालय तथा अभिभावकको सहभागितामा 'हामी बनाउँछौं, हाम्रो विद्यालय' कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- नछोडौं विद्यालय परिसर खाली, बनाऔं बगैचा हरियाली कार्यक्रम लागु गर्ने ।

४.६.५ उपलब्धि, नतिजाहरू र प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू

उपलब्धि

- सबै विद्यालयमा मापदण्ड पुरा भएको सिकाइका लागि न्यूनतम आवश्यक भौतिक संरचना सुनिश्चित भएको हुनुका साथै भौतिक अवस्थामा सुधारमा भएको हुने ।
- भौतिक संरचना निर्माणको लागि विद्यालयको अवस्थाको नक्साङ्कन तथा विश्लेषण भएको हुने ।
- सबै विद्यालयमा मापदण्ड पुरा भएको सिकाइका लागि न्यूनतम आवश्यक भौतिक संरचना सुनिश्चित भएको हुने ।
- भौतिक संरचना निर्माण प्रक्रिया थप गुणस्तर तथा पारदर्शी भएको हुने ।
- भौतिक निर्माण कार्यमा सङ्घसंस्थाको सहभागितामा वृद्धि भएको हुने ।

४.६.६ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य ३ वर्ष			कैफियत
			२०८३	२०८४	२०८५	
१	विद्यालयको भौतिक अवस्थाको विश्लेषण तथा प्रतिवेदन तयार	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	
२	नयाँ भौतिक संरचना निर्माण (भवन, शौचालय, घेराबारा, छात्रावास)	विद्यालय	२	२	२	
३	शुद्ध खानेपानीको व्यवस्था	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	
४	विज्ञान प्रयोगशालाको व्यवस्था	विद्यालय	०	१	२	
५	ICT ल्याबको व्यवस्था	विद्यालय	१	१	१	
६	खेल पूर्वाधार विकास	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	

४.७ विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

४.७.१ परिचय

सूचना र प्रविधिलाई अङ्ग्रेजीमा Information Technology (IT) भनिन्छ । सूचना भन्नाले सन्देश, घटना, तथ्याङ्क, संकेत आदिलाई जनाउँछ भने प्रविधि भन्नाले कार्य सम्पादनमा सहजता ल्याउन प्रयोग गरिने वैज्ञानिक सामग्री वा साधनलाई जनाउँछ । यस्ता साधनहरूमा कम्प्युटर, ल्यापटप, ट्याब्लेट, प्रोजेक्टर, मोबाइल आदि पर्छन्, जसको माध्यमबाट सूचना आदान–प्रदान गरिन्छ र यही प्रक्रिया सूचना तथा प्रविधिको प्रयोग हो । शिक्षामा सूचना र प्रविधि भन्नाले शिक्षण–सिकाइ प्रक्रियामा प्रविधिको प्रयोग गरी सूचना आदान–प्रदान गर्नु हो । वर्तमान समयमा रेडियो, टेलिभिजन, मोबाइल, टेलिफोन, कम्प्युटर, ल्यापटप, ट्याब्लेट, आइप्याड, प्रोजेक्टर, सीडी, पेनड्राइभ, डाटा कार्ड आदि उपकरणहरू सूचना प्रविधिका साधनको रूपमा शिक्षामा प्रयोग भइरहेका छन् । त्यस्तै, इन्टरनेट र विविध वेबसाइटहरू, युट्युब, फेसबुक, विभिन्न एपहरू, विभिन्न एआई टुल्सहरू, श्रव्य–दृश्य सामग्रीहरू तथा माइक्रोसफ्ट अफिस प्याकेज लगायतका सफ्टवेयरहरूले पनि शिक्षामा सूचना प्रविधिको प्रयोगलाई अझ प्रभावकारी र सहज बनाएका छन् ।

सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको कुशल र प्रभावकारी प्रयोगले सिकाइ सुधार गर्न, सिकाइलाई सान्दर्भिक बनाउन, विद्यार्थीहरूलाई सिकाइप्रति अभिप्रेरित गर्न तथा शैक्षिक व्यवस्थापन सुधार गरेर सुशासन कायम गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास र प्रयोगले सबै विद्यार्थीहरूका लागि यसको आधारभूत पहुँच सुनिश्चित गरी डिजिटल भिन्नता घटाउन सहयोग पुऱ्याउँछ । साथै, यस प्रविधिलाई शिक्षण–सिकाइको साधनको रूपमा प्रयोग गरी सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ । सबैका लागि शिक्षामा पहुँच विस्तार हुन्छ र व्यवस्थापकीय तथा शासकीय पद्धतिहरूलाई कुशल र पारदर्शी बनाई सुशासनको प्रत्याभूति दिलाउन टेवा पुऱ्याउँछ ।

कोभिड–१९ को महामारीले शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रभावकारी प्रयोगको आवश्यकतालाई थप पुष्टि गरेको छ । यस्ता विभिन्न प्रकारका विपद् तथा महामारीका अवस्थामा पनि शिक्षण–सिकाइलाई निरन्तरता दिन सूचना तथा सञ्चार प्रविधिले महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउन सक्छ । यस सन्दर्भमा उपलब्ध स्रोत र क्षमताका आधारमा अनलाइन तथा अफलाइन माध्यमबाट भर्चुअल शिक्षण सिकाइको प्रयास गरिएको भए पनि पर्याप्त संरचना र दक्ष जनशक्तिको अभावले सबै विद्यार्थीलाई समेट्न सकिएको छैन । यस्तो परिस्थितिमा सबैका लागि सहज पहुँच सुनिश्चित हुने गरी शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास गर्नु एक चुनौतीपूर्ण कार्य रहँदै आएको छ ।

४.७.२ वर्तमान अवस्था

नेपाल सरकारले २०७६ सालमा स्वीकृत राष्ट्रिय शिक्षा नीति र विज्ञान तथा प्रविधि प्रवर्धन नीतिमा शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग सम्बन्धी स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ । नीति अनुसार विद्यालयहरूमा सूचना प्रविधिसम्बन्धी संरचना निर्माण, इन्टरनेट कनेक्टिभिटीको व्यवस्था, जनशक्ति र सामग्रीको उपलब्धता तथा क्षमता अभिवृद्धि आवश्यक मानिएको छ । नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणले ग्रामिण दूरसञ्चार विकास कोषमार्फत विद्यालयहरूमा कनेक्टिभिटी तथा पूर्वाधारको सहयोग गर्दै आएको छ । नेपाल सरकारको पहलमा अधिकांश माध्यमिक विद्यालयहरूमा निःशुल्क इन्टरनेट जडान गरिएको छ । अवसरका रुपमा सङ्घीय सरकारबाट वार्षिक रूपमा ICT ल्याब स्थापनाको लागि बजेट प्राप्त हुनु, शिक्षक तालिम कार्यक्रमहरू मार्फत प्रविधि प्रयोग सम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धि हुनु, विभिन्न निकाय तथा संस्थाहरूबाट सहयोग प्राप्त हुनु, स्थानीय सरकार स्वयंले पनि सूचना प्रविधिमा जोड दिनु रहेका छन् भने चुनौतीहरूका रुपमा अधिकांश विद्यालयहरूमा बिजुलीको स्थायी व्यवस्था गर्न कठिनाई हुनु, सूचना प्रविधिका सामग्री र इन्टरनेट कनेक्टिभिटी सुनिश्चित गर्न कठिनाइ, उपलब्ध सामग्रीहरूको प्रभावकारी प्रयोगमा कठिनाइ, निर्धारित मापदण्ड अनुसार उपकरण व्यवस्थापनमा चुनौती, आवश्यक स्रोत र बजेट सुनिश्चित गर्न समस्या, दक्ष जनशक्तिको अभाव रहेका छन् । यी

अवस्थाहरूको समाधान खोज्दै शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रभावकारी प्रयोगलाई अघि बढाउन आवश्यक छ।

४.७.३ उद्देश्यहरू

यस योजनाले सूचना प्रविधिसँग सम्बन्धी निम्न लिखित उद्देश्यहरू राखेको छः

- विद्यालयमा सूचना प्रविधिको व्यवस्थापन र प्रयोगमा सुधार ल्याउनु।
- सुचना तथा प्रविधिको पहुँचलाई विस्तार गर्नु।

४.७.४ रणनीतिहरू

- एक विद्यालय सुचना प्रविधिको न्यूनतम प्याकेज (एक ल्यापटप, एक प्रिन्टर, एक प्रोजेक्टर र इन्टरनेट) को प्रबन्ध क्रमशः गर्ने।
- माध्यमिक विद्यालयमा आइसीटी ल्याबको सुनिश्चित गर्ने।
- सूचना तथा प्रविधिको प्रयोग गर्ने सक्ने क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने।
  सुचना तथा प्रविधिको प्राविधिक सहयोगमा लिडर विद्यालय तथा क्लस्टर स्तरीय फोकल पर्सनको विकास गरी त्यस मार्फत सहयोग हुने प्रबन्ध गर्ने।
- विभिन्न कक्षा र विषयका लागि तयार गरिएका अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीको प्रयोग गर्ने।
- शिक्षक सहायता र पृष्ठपोषण प्रणालीमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्ने।
- शैक्षिक स्रोत सामग्रीमा इन्टरनेटको सुविधामार्फत विद्यालय, शिक्षक र विद्यार्थीको पहुँच विस्तार गर्ने।
- कम्प्युटर लाइब्रेरी तथा डिजिटल पुस्तकालयको माध्यमबाट दृष्टिविहीन तथा सुनाइ क्षमता कमजोर भएका बालबालिकालाई लक्षित गरी दृश्य तथा श्रव्य सामग्रीको उचित प्रबन्ध र प्रयोग गर्ने।

४.७.५ उपलब्धि, नतिजा र प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्यहरू

उपलब्धि

- प्रत्येक विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विस्तार भई सिकाइ प्रभावकारी, गुणस्तरीय र सान्दर्भिक हुनुका साथै विद्यालय शिक्षाको व्यवस्थापनमा सुधार तथा सुशासनमा सुधार आउने।
- विद्यालय शिक्षणसिकाइमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार हुने।
- विद्यालयको व्यवस्थापन तथा प्रशासनिक कार्यमा सुचना प्रविधिको प्रयोगमा सुधार आउने।
- विद्यालय स्तरमा सुचना प्रविधिको सिप भएको जनशक्तिमा वृद्धि हुने।
- समयमा नै प्रभावकारी रुपमा IEMIS अद्यावधिक हुने।

४.७.६ प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्यहरू

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य ३ वर्ष			कैफियत
			२०८३	२०८४	२०८५	
१	एक विद्यालय सुचना प्रविधिको न्यूनतम प्याकेज (एक ल्यापटप, एक प्रिन्टर, एक प्रोजेक्टर र इन्टरनेट) कार्यक्रम	सङ्ख्या	२	२	२	
२	ICT Lab को स्थापना	सङ्ख्या	२	२	२	
३	शिक्षण सिकाइमा आइसीटी सम्बन्धी शिक्षक तालिम	पटक	१	१	१	
४	विद्यालय सञ्चालनमा आइसीटीको प्रयोग सम्बन्धी तालिम	पटक	१	१	१	
५	सूचना प्रविधिमा आधारित शिक्षक सहायता प्रणालीको विकासको क्लस्टर स्तरीय जनशक्तिको पहिचान, क्षमता विकास तथा परिचालन	पटक	१	१	१	
६	एक शिक्षक एक ल्यापटप सहयोग कार्यक्रम	विद्यालय	१	१	१	
७	आइसीटी सम्बन्धी शिक्षक तथा विद्यार्थीको नवप्रवर्तनात्मक क्षमता सम्मान कार्यक्रम	पटक	१	१	१	

परिच्छेद - ५: सुशासन तथा व्यवस्थापन

५.१ शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास

५.१.१ परिचय

शिक्षा क्षेत्रलाई सबल, सेवामुखी र परिणाममुखी बनाउने क्रममा सुशासन र व्यवस्थापनको भूमिका अत्यन्तै महत्वपूर्ण हुन्छ । सुशासन भन्नाले उत्तरदायित्व, पारदर्शिता, जवाफदेहिता, विधिको शासन, समावेशिता र सहभागी निर्णय प्रक्रियालाई बुझिन्छ, जसले शिक्षामा नीतिगत निर्णयदेखि कार्यान्वयनसम्म प्रभावकारी योगदान दिन्छ । शिक्षा क्षेत्रमा सुशासन कायम गर्न तीनै तहका सरकार (सङ्घ, प्रदेश, स्थानीय), विद्यालय तथा समुदाय, गैरसरकारी निकाय र विकास साझेदारहरूको सक्रिय भूमिका अनिवार्य हुन्छ । नेपालको संविधानले शिक्षालाई साझा अधिकारको रूपमा परिभाषित गर्दै तीन तहका सरकारबीचको शक्तिको बाँडफाँटलाई संस्थागत गरेको छ ।

शिक्षा व्यवस्थापनको सन्दर्भमा निर्णय तथा कार्यान्वयन सहभागिता र सहमतिमा आधारित हुनुपर्छ । कार्यप्रणाली उद्देश्यप्रति केन्द्रित, उत्तरदायित्वपूर्ण र पारदर्शी हुनुपर्छ । प्रभावकारिता, कार्यकुशलता तथा विधिको सर्वोच्चता सुनिश्चित गरिनुपर्छ । शिक्षण–सिकाइप्रति जवाफदेहिता कायम गरिनुपर्छ । विद्यालय तहमा, सुशासनले विद्यालयको समग्र सुधारमा केन्द्रिय भूमिका खेल्दछ । विद्यालय व्यवस्थापन, पारदर्शिता र नेतृत्वका पक्षमा स्पष्ट रणनीति बनाइनु आवश्यक छ । विद्यालय शिक्षा योजना कार्यान्वयन गर्न संस्थागत संरचना निर्माण, मानव संसाधनको क्षमता विकास, सक्रिय अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रणाली आवश्यक हुन्छन् । शिक्षामा सुशासनको प्रत्याभूतिले शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धि, विद्यार्थी सिकाइमा सुधार र सबैका लागि समान अवसर सुनिश्चित गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । अत सबै सरोकारवालाको समन्वय, योगदान र उत्तरदायित्व सहितको सहभागिताले मात्र सुशासन सम्भव हुन्छ ।

५.१.२ वर्तमान अवस्था

नेपालको सङ्घीय संरचना अनुसार सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह तीनै तहमा शिक्षा क्षेत्रको व्यवस्थापन प्रणाली क्रियाशील छ । सङ्घमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्र, राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड, शिक्षक सेवा आयोग जस्ता निकाय छन् । प्रदेशमा सामाजिक विकास मन्त्रालय, शिक्षा विकास निर्देशनालय, शिक्षा तालिम केन्द्र, सामाजिक विकास कार्यालय छन् । स्थानीय तहमा शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा र शिक्षा समिति रहेका छन् । यहाँका प्रत्येक संस्थामा विद्यालय व्यवस्थापन समिति (एसएमसी) गठन गरिएको छ ।

पालिकाले शिक्षा ऐन जारी गरेको छ, जुन विद्यालय तहमा सुशासनको आधार बन्न सक्छ । साथै, पालिकाबाट विविध कार्यविधि र क्षमता विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहेका छन् । यद्यपि, विद्यालय सुधार योजना, सामाजिक परीक्षण र लेखापरीक्षण अझै प्रभावकारी बन्न सकेका छैनन् । शिक्षा शाखा र विद्यालयहरूमा प्राविधिक र दक्ष जनशक्तिको अभाव देखिन्छ । इमिस (IEMIS) अद्यावधिकमा समस्या, शिक्षकहरूको क्षमता अभाव, विद्यालय नेतृत्वमा अपेक्षित दक्षता र दूरदृष्टिको कमी प्रमुख समस्याका रूपमा छन् ।

हालका विद्यालय व्यवस्थापन समितिहरू मुलतः शिक्षक अभिभावक सङ्घहरू क्रियाशील छैनन् । विद्यालय सुधार योजना कार्यान्वयनमा कमजोरी, पाठ्यक्रम र सरकारी कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा समस्या, नेतृत्व क्षमताको अभाव विद्यालय व्यवस्थापनमा मुख्य चुनौती बनेको छ । विद्यालयहरूमा उपलब्ध स्रोत साधनको उपयुक्त परिचालन हुन नसकेको पाइन्छ । लेखापरीक्षण र सामाजिक परीक्षण प्रणाली प्रभावकारी छैन, ICT सामग्री, शिक्षक तालिम, व्यवस्थापन पक्षमा स्रोतको उपयोगमा समन्वय र दक्षता अभाव छ । पालिकाले केही तालिम र क्षमता विकास

कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरे पनि ती कार्यक्रमहरू निरन्तर, लक्ष्यमुखी र आवश्यकतामा आधारित छैनन्, विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षकहरूलाई नेतृत्व विकास गर्ने कार्यक्रमहरू अझै सशक्त र व्यावहारिक रूपमा संस्थागत हुन बाँकी छ।

सङ्घीय शिक्षा संरचना स्पष्ट भए पनि कार्यान्वयन तहमा (विशेष गरी पालिका स्तरमा) नेतृत्व, स्रोत व्यवस्थापन, क्षमता विकास र सुशासनमा गम्भीर सुधारको खाँचो छ। स्थानीय तहले नीति कार्यान्वयन र संस्थागत समन्वयमा बल दिएर विद्यालय तहमा नेतृत्व सुधार, स्रोत परिचालन र समुदाय सहभागिता बढाउन आवश्यक छ। त्यसरी मात्र सामुदायिक विद्यालय सुधारको अपेक्षा साकार हुन सक्छ।

५.१.३ उद्देश्यहरू

यस योजनाले सुशासनसँग सम्बन्धी निम्न लिखित उद्देश्यहरू राखेको छः

- स्थानीय तहमा आवश्यक पर्ने जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्नु
- जनशक्तिका लागि संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्नु
- आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्थापन गर्नु

५.१.४ रणनीतिहरू

यस योजनाले सुशासनसँग सम्बन्धी निम्न लिखित रणनीतिहरू राखेको छः

- स्थानीय तहमा शिक्षाको व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन आवश्यक नीति तर्जुमा गर्ने
- संस्थागत संरचनाअनुसार जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने
- कार्यरत जनशक्तिको क्षमता विकास गर्ने
- स्थानीय तहमा शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली स्थापना गर्ने
- प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति अध्यक्षलाई थप जिम्मेवार बनाई क्षमता विकास गर्ने
- कार्यक्रमको प्रभावकारी ढङ्गबाट कार्यसम्पादन गर्न आवश्यक स्रोत साधनहरूको व्यवस्थापन गर्ने
- सबै सामुदायिक विद्यालयका प्रअको नियुक्त एक कार्यविधि तयार गरी खुल्ला प्रतिस्पर्धाबाट गर्ने र हरेक पाँच वर्षमा प्रअको कार्यसम्पादनको मूल्याङ्कन गरी करार सम्झौता हुने व्यवस्था गर्ने।
- पालिकाले वार्षिक रुपमा विद्यालयको प्रअसँगको कार्यसम्पादन करार सम्झौता गरी कार्यान्वयनमा लाने। उक्त सम्झौता अनुसारको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा वार्षिक रुपमा प्रअलाई थप प्रोत्साहन भत्ता प्रदान गर्ने।
- वडास्तरीय अनुगमन समितिले विद्यालयलाई निकासा गरिएको बजेट तथा कार्यक्रमको कार्य सम्पन्न प्रगतिको स्थलगत अनुगमन गरी उक्त कार्यक्रमको मूल्याङ्कन गर्ने।
- शिक्षक सङ्ख्या कम भएका विद्यालयहरूमा स्वयम्सेवक शिक्षकको व्यवस्था गरी विद्यालयहरूमा आवश्यक शिक्षक व्यवस्थापन क्रमशः गर्दै लाने।
- गाउँ शिक्षा समितिले एक निश्चित मापदण्ड तयार गरी वार्षिक रुपमा पालिकास्तरीय उत्कृट विद्यालय, शिक्षक, प्रअ, विव्यस र विद्यार्थीको घोषणा गरी पुरस्कृत गर्ने।
- विद्यालयको समग्र शिक्षा प्रणालीलाई थप सहयोगका लागि कम्तिमा "एक विद्यालय एक अक्षयकोष" र शैक्षिक गुणस्तर सुधार पूर्व विद्यार्थी सञ्जाल निर्माण गरी स्रोतको खोजी गर्न अभिप्रेरित गर्दै स्रोत व्यवस्थापन गर्ने रणनीति लिने।
- विद्यालयको सुशासन, जवाफदेहिता तथा व्यवस्थापनमा प्रभावकारिता थप तलका अन्य रणनीतिहरू कार्यान्वयन गर्ने

- विद्यालयको नेतृत्वको क्षमता विकास कार्यक्रम
- विद्यालय आचारसंहिता निर्माण र कार्यान्वयन
- हरेक वर्ष विद्यालयको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन
- सरकारले तोके बमोजिम नै विद्यालय सुधार योजना, सामाजिक परीक्षण, लेखा परीक्षणलाई पूर्ण रुपमा कार्यान्वयन गरिने। उक्त कार्यको सघन रुपमा शिक्षा शाखाबाट मूल्याङ्कन गरी गुणस्तर एकिन गरिने र उक्त कार्यलाई विद्यालयमा जाने निकासासँग जोडिने अभ्यासलाई कार्यान्वयन

- समयमा तथ्याङ्क अद्यावधिक नगर्ने तथा प्रभावकारी अभिलेख नराख्ने कार्यलाई कम गर्न उक्त कार्यलाई विद्यालयमा जाने निकासासँग जोड्ने।

५.१.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप

उपलब्धि

- विद्यालयको सुशासन क्षेत्रमा देखिने परिवर्तन आउने छ र विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिमा वृद्धि हुने।
- विद्यालयको विब्यस अध्यक्ष तथा प्रअको नेतृत्वमा परिवर्तन हुने।
- विद्यालयमा आचारसंहिता निर्माण र कार्यान्वयन हुने।
- विद्यालय सुधार योजना तोकिएको ढाँचा प्रकियामा तयार भई समयमा पालिकामा पेश हुने।
- सामाजिक परीक्षण तथा लेखापरीक्षण तोकिएको प्रक्रिया अनुरुप भएको हुने।
- पालिकास्तरीय उत्कृट विद्यालय, शिक्षक, प्रअ, विव्यस र विद्यार्थीको घोषणा गरी पुरस्कृत भएको हुने।
- हरेक वर्ष विद्यालयको कार्य सम्पादन परीक्षण गरिएको हुने।
- समयमा तथ्याङ्क अद्यावधिक भएको तथा प्रभावकारी अभिलेख राख्ने प्रणालीको अभ्यास हुने।
- वार्षिक रुपमा प्रअसँगको करार सम्झौता तथा समीक्षा भएको हुने।
- विद्यालयको आर्थिक स्रोतमा वृद्धि भएको हुने।
- विद्यालयले शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूलाई परिचयपत्र अनिवार्य रुपमा वितरण गरी प्रयोगमा ल्याउने।
- प्रअ, शिक्षक र कर्मचारीले पदीय जिम्मेवारी प्रभावकारी रुपमा बहन नगरेमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति र वडा कार्यालयको सिफारिसको आधारमा सचेतीकरण, स्पष्टीकरण, पालिकाभित्र सरुवा, सेवा करार रद्द जस्ता अभ्यासहरू पालिकाले कार्यान्वयनमा ल्याउने।
- गुणस्तर सुधारका लागि लिडर विद्यालयको अवधारणालाई कार्यान्वयन गरिने र उक्त अवधारणा मार्फत अन्य आधारभूत विद्यालयहरूको क्षमता विकास र प्राविधिक सहयोग गर्ने।

५.१.६ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुखक्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य ३ वर्ष			कैफियत
			२०८३	२०८४	२०८५	
१	गाउँपालिकाको शिक्षा ऐन संशोधन	पटक	०	१	०	
२	कार्यविधि निर्माण गरी विद्यालय विकास प्रस्तावनाको आधार खुल्ला प्रतिस्पर्धाबाट प्रअको छनोट र नेतृत्व सम्बन्धी तालिम	जना	१	१	१	
३	विव्यस तथा प्रअको क्षमता विकास कार्यक्रम	जना	सबै	सबै	सबै	
४	आचारसंहिताको निर्माण र कार्यान्वयन	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	
५	प्रधानाध्यापकसँग कार्य सम्पादन करार सम्झौता	पटक	१	१	१	
६	विद्यालय सुधार योजना निर्माण र कार्यान्वयन	पटक	१	१	१	
७	सामाजिक परीक्षण तथा लेखा परीक्षण	पटक	१	१	१	
८	कार्यविधि तयार सहित उत्कृष्ट विद्यालय, शिक्षक, प्रअ, विव्यस र विद्यार्थीको घोषणा तथा पुरस्कार वितरण	पटक	१	१	१	
९	वार्षिक विद्यालयको कार्यसम्पादन परीक्षण सञ्चालन	पटक	१	१	१	
१०	वडाको संयोजकत्वमा विज्ञ समूहबाट विद्यालय अभिलेखीकरण तथा सुशासनको अनुगमन तथा निरीक्षण	पटक	१	१	१	
११	विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक व्यवस्थापनको लागि पूर्व विद्यार्थी समाज गठन तथा अक्षयकोष एवम् आर्थिक स्रोत सङ्कलन	पटक	१	१	१	
१२	शिक्षा समितिको नियमित बैठक	पटक	६	६	६	
१३	विब्यसशिअस परिचालन सहयोग कार्यक्रम	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	
१४	प्रअको नियमित मासिक बैठक	पटक	१०	१०	१०	

५.२ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध

५.२.१ परिचय

योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध अन्तर्गत वार्षिक योजना तथा बजेटको तर्जुमा, क्रियाकलापको निर्धारण र कार्यान्वयन, वित्तीय व्यवस्थापन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनजस्ता पक्षहरू समावेश हुन्छन् । यी कार्यहरू प्रभावकारी रूपमा सम्पन्न गर्न आवश्यक संरचना, जनशक्ति, प्रक्रिया, जिम्मेवारी तथा उत्तरदायित्व स्पष्ट रुपमा निर्धारण गर्नुपर्छ । कार्यान्वयनको प्रबन्ध तयार गर्दा योजनाको दिगोपन, प्रभावकारिता र कार्यकुशलतालाई विशेष प्राथमिकता दिनुपर्छ । गाउँपालिका शिक्षा योजना निर्माण भइसकेपछि यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि उपयुक्त जनशक्ति व्यवस्थापन, आवश्यक कानुन र कार्यविधिको निर्माण तथा बजेटको सुनिश्चितता अनिवार्य हुन्छ । साथै, सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय र सहकार्य अत्यावश्यक हुन्छ ।

योजनालाई सफलतापूर्वक कार्यान्वयन गर्न वार्षिक रणनीतिक योजना, कार्यान्वयन योजना, अनुगमन योजना र कार्यक्रम कार्यान्वयन पुस्तिका तयार पारिनु जरुरी हुन्छ । यस्ता तयारीपछि कार्यक्रमका सरोकारवालाहरूलाई आवश्यक जानकारी र बुझाइ प्रदान गर्न प्रबोधीकरण कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु आवश्यक छ, जसले योजना कार्यान्वयनमा सहजीकरण र सहभागिता सुनिश्चित गर्छ ।

५.२.२ उद्देश्य

- शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता गर्नु ।

५.२.३ रणनीति

- कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यकताअनुसार कानुन, कार्यविधि तथा निर्देशिका विकास गर्ने ।
- सङ्घीय तथा प्रदेश तहबाट वित्तीय हस्तान्तरणमार्फत् प्राप्त सशर्त अनुदान तथा अन्य अनुदान र गाउँपालिकाको आफ्नै स्रोतको बजेटसमेत संलग्न गरी वार्षिक शिक्षा बजेट तथा कार्यक्रम तयार गर्ने ।
- योजना कार्यान्वयनका लागि वार्षिक कार्ययोजना निर्माण गर्ने ।
- गाउँपालिकाको संयोजकत्वमा योजना कार्यान्वयन सहजीकरण समिति गठन गर्ने ।
- कार्यक्रम कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन तथा स्थलगत सहजीकरण गरी विद्यालयका कार्यक्रमहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुने सुनिश्चितता गर्ने ।
- शिक्षा योजनाका आधारमा विद्यालयहरूले विद्यालय सुधार योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने र आवश्यकताअनुसार सहजीकरण गर्ने ।
- विद्यालय व्यवस्थापनलाई सशक्तीकृत र सुदृढ गरी निर्धारित कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि प्रधानाध्यापकलाई जिम्मेवारी प्रदान गरी उत्तरदायी बनाउने ।
- वित्तीय व्यवस्थापन, खरिद प्रक्रिया र शिक्षक व्यवस्थापनसम्बन्धमा आवश्यक मापदण्ड तयार गरी लागु गर्ने ।
- सरोकारवालाहरूको भेला गरी कार्यक्रमको प्रबोधीकरणका साथसाथै कार्यक्रमको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा पृष्ठपोषण प्राप्त गर्ने ।
- सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई पनि साक्षरता, वैकल्पिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइका लागि जिम्मेवार बनाउने ।
- योजना शुरु भएको १.५ वर्षमा मध्यावधि समीक्षा र ३ वर्षमा पूर्णावधि मूल्याङ्कन गर्ने ।

५.२.५ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

- शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता भएको हुने छ ।
- शिक्षाका सबै निकाय तथा विद्यालयमा सुशासन प्रवर्धन भई बालबालिकाको सिकाइ प्रति उत्तरदायी प्रणालीको विकास हुने छ ।

५.२.५ प्रमुख क्रियाकलाप र परिमाणात्मक लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य ३ वर्ष			कैफियत
			२०८३	२०८४	२०८५	
१	वडा शिक्षा समिति गठन र परिचालन	वडा	५	५	५	
२	वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम निर्माण	पटक	१	१	१	
३	एकीकृत शैक्षिक सूचना प्रणाली सुदृढीकरण	पटक	१	१	१	
४	योजनाको समीक्षा तथा पुर्न योजना	पटक	१	१	१	
५	योजना कार्यान्वयनको आन्तरिक तथा बाह्य अनुगमन	पटक	१	१	१	
६	योजना कार्यान्वयनका लागि अन्य सङ्घ सस्थासँग समन्वय साझेदारी र सहकार्य गर्ने।	पटक	१	१	१	
७	कार्यक्रम कार्यान्वयन मार्गदर्शन, कार्यविधि र निर्देशिका तयार	पटक	१	१	१	
८	वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन	पटक	१	१	१	
९	शैक्षिक तथ्याङ्कको विश्लेषण गरी शैक्षिक स्मारिका प्रकाशन	पटक	१	१	१	

परिच्छेद - ६: लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

६.१ परिचय

आर्थिक तथा सामाजिक परिवर्तनमा शिक्षाको अहम भूमिका हुन्छ । यस गाउँपालिका ले बालबालिकाको शिक्षामा प्राथमिकताका साथ लगानी गर्नु आवश्यक छ । दक्ष, सिपयुक्त र गुणस्तरीय मानव संसाधनको विकास गर्न नै शिक्षामा लगानी गरिएको हो । शिक्षामा गरिने लगानीले व्यक्ति, समाज र राष्ट्रको दीर्घकालीन विकासका लागि सहयोग गर्दछ । गाउँपालिकाले शिक्षामा लगानी गर्दा बालबालिकाको शैक्षिक अवसर गुणस्तरीय शिक्षा र स्रोत साधनको समतामुलक वितरणमा ध्यान दिनु पर्दछ ।

राष्ट्रिय आकांक्षालाई मध्यनजर गर्दै यस गाउँपालिका र समुदायबाट विगत केही वर्षदेखि शिक्षा क्षेत्रमा लगानीलाई विस्तार गरिएको छ । शिक्षामा गरिने लगानीले समाजको आकांक्षा, आवश्यकता, मान्यता र दीगो विकासको लक्ष्यका लागि कार्य गर्नु पर्दछ । संवैधानिक व्यवस्था बमोजिम विद्यालय शिक्षा सञ्चालनको मूल जिम्मेवारी स्थानीय तहको भए तापनि शिक्षा साझा सूचीको विषय रहेकोले शिक्षाको वित्तीय व्यवस्थापनमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका साथै समुदाय र नीजिक्षेत्रको समेत साझेदारी आवश्यकता पर्दछ । शिक्षामा आवश्यक पर्ने स्रोत पहिचान गरी तिनलाई एकीकृत गर्नु र उपयुक्त तरिकाले वितरण तथा उपयोग गर्नु शिक्षामा लगानीको प्रवन्धका लागि ध्यान दिनु पर्दछ ।

यस सन्दर्भमा शिक्षा क्षेत्रको यो योजना कार्यान्वयनका लागि लगानी तथा स्रोत व्यवस्थापन सम्बन्धमा वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरी यसमा देखिएका चुनौतीहरू उल्लेख गरिएको छ । पहिचान गरिएका चुनौतीहरूको सामना गर्दै वित्तीय व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि यसका उद्देश्य तथा रणनीतिहरू प्रस्तुत गरी स्रोतको आंकलन तथा लगानीका क्षेत्र र लागत अनुमान गरिएको छ ।

६.२ वर्तमान अवस्था

गाउँपालिका को लागि आ.व.२०८२/८३ लागि रु. ३४०००००० बजेट विनियोजन भएको छ । त्यसमा पनि सङ्घीय सरकार प्रदेश सरकारबाट पनि बजेट तथा कार्यक्रमहरू प्राप्त भइरहेको अवस्था छ । त्यसैगरी अभिभावकहरूको पनि त्यतिकै लगानी भइरहेको अवस्था छ । शिक्षामा लगानी बढाउनु पर्छ भन्ने विषयमा सैद्धान्तिक रूपमा राजनीतिक तहमा र नेपालका नीतिगत दस्तावेजहरूमा सहमति देखिन्छ । आर्थिक स्रोतलाई एकीकृत नगर्नु, कार्यक्रमा दोहोरोपन हुनु, कार्यक्रम कार्यान्वयनलाई नतिजामूलक बनाउन नसक्नु तथा गैर बजेटरी क्रियाकलापहरूमा जोड दिन नसक्नु, धेरै बजेट व्यवस्थापन तथा प्रशासनीय क्षेत्रमा सकिनु लगायतका धेरै समस्याहरू रहेकाछन् ।

६.३ अवसर तथा चुनौतीहरू

विद्यालय शिक्षाका लागि सङ्घीय सरकार तथा प्रदेश सरकारबाट नियमित बजेट प्राप्त हुनु, पालिकाबाट पनि शिक्षा क्षेत्रमा पनि बजेट विनियोजन हुनु, विभिन्न परियोजनाहरू लागु हुनु यस क्षेत्रका प्रमुख अवसरहरू रहेकाछन् । यस्ता अवसरहरू भएता पनि यस क्षेत्रका देखिएका प्रमुख चुनौतीहरूलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

- विद्यालय शिक्षा क्षेत्रमा लगानी वृद्धि र दीगो स्रोत व्यवस्थापनमा वृद्धि गर्ने ।
- वित्तीय गतिविधिलाई पारदर्शी, जवाफदेही, सरलीकृत गरी वित्तीय सुशासन कायम गर्ने ।
- कार्यक्रममा दोहोरोपन नहुने तथा पालिकाको प्राथमिताामा आधारित भई योजना बनाउने कुराको अभ्यास गर्ने ।
- मौषम प्रतिकुलता ले विद्यार्थीहरुले एकै स्थानमा रहेका पठन पाठन गर्न नपाउने ।

६.४ उद्देश्य

योजनाको वित्तीय व्यवस्थापनका प्रमुख उद्देश्यहरू देहायबमोजिम रहेका छन्:

- योजना अवधिका लागि आवश्यक आवश्यक स्रोतको प्रक्षेपण गर्नु।
- विद्यालय शिक्षाका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वित्तीय स्रोत पहिचान गर्नु।
- विद्यालय शिक्षाको बजेटमा वृद्धि गर्नु।

६.५ रणनीतिहरू

योजनाको वित्तीय व्यवस्थासम्बन्धी रणनीतिहरू देहायबमोजिम हुनेछन्:

- पालिकाले शिक्षा क्षेत्रलाई प्रमुख प्राथमिकता बनाई शिक्षा क्षेत्रको बजेटमा क्रमशः वृद्धि गरिने छ।
- कार्यविधि मार्फत पालिका स्तरीय शिक्षा सुधारका लागि एक शैक्षिक कोष निर्माण गरी स्रोतमा वृद्धि गरिनेछ।
- कम्तिमा "एक विद्यालय एक अक्षयकोष" र शैक्षिक गुणस्तर सुधारका लागि पूर्व विद्यार्थी मञ्च वा सहयोग पहल मार्फत विद्यालयको वित्तीय स्रोतमा वृद्धि गरिनेछ।
- गैरसरकारी निकायसँग पहल समन्वय गरी बढी भन्दा बढी परियोजनाहरू लागु गरिनुका साथै उक्त निकायहरूका कार्यक्रमहरू शिक्षा योजनाले प्राथमिकता दिएका क्षेत्रमा हुने कुराको सुनिश्चित गर्न पहल गरिने छ।
- कार्यक्रमको योजना र कार्यान्वयन त्यसको प्राथमिकता र आवश्यकताको आधारममा दोहोरोपना नहुने व्यवस्था मिलाइने छ।
- निकासा गरिएको बजेटको स्थलगत निरीक्षण मार्फत प्रगतिको प्रमाणिकरणको गर्ने अभ्यासको सुरुआत गरिनेछ।
- विद्यालय शिक्षामा अभिभावकको मानवीय तथा वित्तीय सहभागितामा वृद्धि गरिनेछ।

६.६ प्रस्तावित कार्यक्रम तथा बजेट अनुमान:

यस गाउँपालिकाले ३ वर्षका लागि तयार गरेको शिक्षा क्षेत्रको योजना मा शिक्षा क्षेत्रलाई प्राप्त हुने बजेटलाई आधार बनाइएको छ। त्यसैगरी बजेटको प्रमुख स्रोतहरूमा तलका निकायहरू रहने अनुमान गरिएको छ ।

- सङ्घीय ससर्त
- प्रदेश बजेट
- स्थानीय तहको बजेट
- विभिन्न सङ्घसंस्था तथा परियोजनाहरू
- अभिभावकहरू

यो शिक्षा योजना तिन वर्षलाई लक्षित गरिएता पनि ५ वर्षसम्म निरन्तर सञ्चालन गर्ने गरी क्रियाकलापहरू तय गरिएकाले बजेटको अभाव हुने देखिन्छ। यो योजना अनुरुप पालिकाले हरेक वर्ष वार्षिक कार्ययोजना बनाई बजेटको व्यवस्थापन पुनरावलोकन गर्न सक्नेछ। तर पनि हाल पालिकाको स्रोतलाई आंकलन गर्दै यस शिक्षा योजनालाई प्रस्तावित बजेट अनुमान गरिएको छ।

६.७ बजेट रू. लाखमा

क्र.स.	शिर्षक वा क्षेत्र वा क्रियाकलाप	अनुमानित कुल आवश्यक बजेट- अनुमानित	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	बजेट स्रोत				
						सङ्घीय सरकार	प्रदेश सरकार	स्थानीय सरकार	गैसस	जनसहभागिता
१	प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षा	६८१.६४	१२९.५१	१२९.५१	१२९.५१	५११.२३	६८.१६	३४.०८	३४.०८	३४.०८
२	आधारभूत शिक्षा	७०४३.१९	१५४९.५०	१४०८.६४	१२६७.७७	५२८२.३९	७०४.३२	३५२.१६	३५२.१६	३५२.१६
३	माध्यमिक शिक्षा	५९५४.१०	१३०९.९०	११९०.८२	१०७१.७४	४४६५.५७	५९५.४१	२९७.७०	२९७.७०	२९७.७०
४	प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम	५२१.००	११४.६२	१०४.२०	९३.७८	३९०.७५	५२.१०	२६.०५	२६.०५	२६.०५
५	अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ	१३४.५०	२९.५९	२६.९०	२४.२१	१००.८८	१३.४५	६.७३	६.७३	६.७३
६	पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन	१७७.९८	३९.१५	३५.६०	३२.०४	१३३.४८	१७.८०	८.९०	८.९०	८.९०
७	शिक्षक व्यवस्थापन र विकास	१२९.३५	२८.४६	२५.८७	२३.२८	९७.०१	१२.९४	६.४७	६.४७	६.४७
८	शिक्षामा समता र समावेशीकरण	२००.२०	४४.०४	४०.०४	३६.०४	१५०.१५	२०.०२	१०.०१	१०.०१	१०.०१
९	विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम	२९३.२१	६४.५१	५८.६४	५२.७८	२१९.९०	२९.३२	१४.६६	१४.६६	१४.६६
१०	विद्यालय सुरक्षा, विपत् न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता	३२.७५	७.२१	६.५५	५.९०	२४.५६	३.२८	१.६४	१.६४	१.६४

क्र.स.	शिर्षक वा क्षेत्र वा क्रियाकलाप	अनुमानित कुल आवश्यक बजेट-अनुमानित	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	बजेट स्रोत				
						सङ्घीय सरकार	प्रदेश सरकार	स्थानीय सरकार	गैसस	जनसहभागिता
११	विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास	६०८.७८	१३३.९३	१२१.७६	१०९.५८	४५६.५८	६०.८८	३०.४४	३०.४४	३०.४४
१२	विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि	२०८.५०	४५.८७	४१.७०	३७.५३	१५६.३८	२०.८५	१०.४३	१०.४३	१०.४३
१३	शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास	७६.५५	१६.८४	१५.३१	१३.७८	५७.४१	७.६६	३.८३	३.८३	३.८३
१४	स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध	२८.५०	६.२७	५.७०	५.१३	२१.३८	२.८५	१.४३	१.४३	१.४३
१५	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	१०.९५	२.४१	२.१९	१.९७	८.२१	१.१०	०.५५	०.५५	०.५५
	कुल	**१६१०१**	**३५२२**	**३२१३**	**२९०५**	**१२०७६**	**१६१०**	**८०५**	**८०५**	**८०५**

परिच्छेद - ७: अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

७.१ परिचय

स्थानीय स्तरमा सञ्चालित शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा स्रोत र साधनहरूको विनियोजन र वितरण के कसरी भइरहेको छ ? शैक्षिक क्रियाकलापहरू निर्धारित कार्यतालिका अनुसार समयमै कार्यान्वयन भई लक्षित उपलब्धि हासिल गर्न सफल भएका छन् वा छैन भन्ने सुनिश्चितताको लागि एउटा संयन्त्र निर्माण गरी कार्यकम कार्यान्वयनको लक्ष तथा प्रगतिका बारेमा समयतालिका अनुसार निरीक्षण, पर्यवेक्षण, निगरानी, पूर्णनिरीक्षण, रेखदेख, जाँचबुझ भौतिक रुपमा वा अन्य कुनै साधनको प्रयोग गरी गर्ने गराउने काम अनुगमन हो। यसले कार्यक्रमको प्रगति तथा वर्तमान अवस्थाको जानकारी गराउँछ। यसरी नै मूल्याङ्कनले शैक्षिक कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिता, उपयुक्तता, सान्दर्भिकताको, लेखाजोखा तथा जाँचबुझ गरी उक्त कार्यक्रमहरूको प्रतिफल तथा प्रभावको बारेमा जानकारी प्राप्त गरिन्छ। अनुगमन कार्यक्रम कार्यान्वयनको चरणमा गरिन्छ भने मुल्यांकन सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको सञ्चालनका चरणहरू साथसाथै कार्यसम्पन्न भएपछि पनि गरिन्छ। स्थानीय स्तरमा सञ्चालन भएको शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा भएको लगानीलाई जवाफदेही, पारदर्शी, नतिजामुखी र उत्तरदायीपूर्ण बनाउनको लागि अनुगमन तथा मूल्याङ्कन अनिवार्य छ।

यसमा लो- घेकर दामोदरकुण्ड गाउँपालिकाको तीन वर्षे शैक्षिक योजनाहरूको निर्माण तथा कार्यान्वयनका क्रममा आवश्यक ऐन तथा नियमावलीका आधारमा अनूगमन तथा मूल्याङ्कनको वर्तमान अवस्था, चुनौती तथा समस्याहरू, उद्देश्य, रणनीति एवं यस शिक्षा क्षेत्रको योजनामा स्थानीय स्तरमा अनुगमन तथा मुल्याङ्कन प्रणालीको विकासका लागि गाउँपालिका भित्रका सबै वडाहरूमा सञ्चालित सामुदायिक विद्यालय, धार्मिक तथा निजी विद्यालयहरू, बालविकास तथा सिकाइ केन्द्रहरूमा सञ्चालित सबै कार्यक्रमहरूको कार्यक्रम अनुगमन, ढाँचा, साधन, विषय र प्रतिवेदन प्रस्तुत गरिएको छ।

७.२ वर्तमान अवस्था

अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलाई योजनाको अभिन्न अंगका रुपमा लिँदै हाल विद्यमान अवस्थामा रहेको गाउँ शिक्षा संयन्त्रलाई आवश्यकता अनुसार चुस्त र दुरुस्त बनाउँदै वडा कार्यालय तथा गाउँपालिकाको शिक्षा शाखा,गाउँपालिका शिक्षा समिति तथा निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूबाट समयसमयमा अनुगमन तथा समीक्षा हुने गरेको भएता पनि अनुगमनलाई नतिजामूलक तथा योजनाबद्ध एवम् व्यवस्थित गर्नु पर्ने देखिन्छ। यसको साथै विभिन्न परियोजना तथा सङ्घसंस्थाहरूको कामको पनि अनुगमन तथा सहजीकरण गर्ने गरिएको छ।

७.३ अवसर र चुनौतीहरू

सङ्घीय संरचना अनुरुप स्थापना भएका वडा कार्यालयहरू तथा स्थानीय सरकारको व्यवस्था भए पश्चात् विद्यालय तहको अनुगमन तथा निरिक्षणको कार्यको निरन्तर हुनु, विभिन्न परियोजनाहरूले वार्षिक संयुक्त अनुगमनको अभ्यास गर्नु, यस क्षेत्रका प्रमुख अवसरहरू हुन्। तरपनि यी क्षेत्रमा यस योजनामा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धी निम्नलिखित चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ।

- विद्यालय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यलाई कार्यतालिका अनुसार हुने वातावरण बनाउने।
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कन पश्चात् समीक्षा गरी आवश्यक सुधार सहितको नतिजामूलक बनाउने।
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धी क्षमता विकास गर्ने।
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलाई निष्पक्ष, नियमित, भरपर्दो र विश्वसनीय बनाउने।

७.४ उद्देश्यहरु

यस योजनाले अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धी निम्न लिखित उद्देश्यहरू राखेको छः

- शैक्षिक कार्यक्रमहरूको स्रोत साधनको उपयुक्त प्रयोग तथा त्यसको प्रतिफल नियमित मापन गर्नु ।
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलाई नियमित तथा नतिजामुखी बनाउनु ।

७.५ रणनीतिहरू

यस योजनाले अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धी निम्न लिखित रणनीतिहरू राखेको छः

- शिक्षा क्षेत्रको प्रगति तथा अनुगमन मूल्याङ्कनको लागि एक छुट्टै योजना तयारी लागु गरिने छ ।
- विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक सङ्घले कम्तिमा हप्ताको एक पटक समय तालिका निर्माण गरी विद्यालयको प्रशासनिक तथा शैक्षिक गतिविधिहरूको बारेमा अनुगमन गर्ने र सोको अभिलेख विद्यालयमा राखी विव्यसको वैठकमा त्यसको समीक्षा गरिने अभ्यासलाई कार्यान्वयन गरिनेछ ।
- अभिभावकले पनि नियमित रुपमा विद्यालय भम्रण गरी आफ्ना बालबालिकाहरूको सिकाइ अवस्थाको बारेमा छलफल गर्ने । उक्त उपस्थितिको विद्यालयमा रेकर्ड पुस्तिका जनाउने र उच्च सहभागिता भएका अभिभावकलाई वार्षिक रुपमा सम्मान गरिने अभ्यासको सुरुआत गरिने छ ।
- वडास्तरीय अनुगमन समितिले विद्यालयलाई निकासा गरिएको बजेट तथा कार्यक्रमको कार्य सम्पन्न प्रगतिको स्थलगत अनुगमन गरी उक्त कार्यक्रमको मूल्याङ्कन गरिने अभ्यासलाई कार्यान्वयनमा लगिनेछ ।
- विद्यालयको गतिविधिहरूको समग्र पक्षको अनुगमनका लागि शिक्षाको प्राविधिक जनशक्ति र जनप्रतिनिधि सहित रहने गरी पालिका स्तरीय एक अनुगमन सयन्त्र तयार गरी उक्त सयन्त्रका सदस्यहरूबाट कम्तिमा दुई महिनामा एक पटक एक विद्यालयमा अनिवार्य रुपमा अनुगमन गरी सोको प्रतिवेदन शिक्षा समितिमा छलफल गरिने छ ।
- हरेक वर्ष विद्यालयको कार्य सम्पादन परीक्षण गरिनेछ ।
- शिक्षण सिकाइ समन्वयकर्ता मार्फत नियमित अनुगमन तथा निरीक्षण हुने व्यवस्था मिलाइने छ ।

७.६ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

उपलब्धि

- शिक्षा क्षेत्रको नियमितता तथा योजनाबद्ध रुपमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली लागु भई विद्यालय शिक्षामा सुधार आउने ।
- शिक्षा क्षेत्रको प्रगति तथा अनुगमन मूल्याङ्कनको लागि एक छुट्टै योजना तयार भएको हुने ।
- विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक सङ्घबाट नियमित अनुगमन भएको हुने ।
- अभिभावकबाट विद्यालयको नियमित अनुगमन भएको हुने ।
- वडास्तरीय अनुगमन समितिबाट स्थलगत अनुगमनको अभ्यास कार्यान्वयनमा भएको हुने ।
- पालिका स्तरीय एक अनुगमन संयन्त्र तयार भई नियमित अनुगमन भएको हुने ।
- वार्षिक रुपमा विद्यालयको कार्य सम्पादन परीक्षण भएको हुने ।

७.७ प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य ३ वर्ष			कैफियत
			२०८३	२०८४	२०८५	
१	अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको योजना तयार र कार्यान्वयन	पटक	१	१	१	
२	विव्यस शिअसंबाट विद्यालयको तालिका बमोजिम नियमित अनुगमन तथा निरीक्षण	पटक	१	१	१	
३	अभिभावकबाट नियमित विद्यालय भ्रमण र उत्कृष्ट अभिभावक छनोट	पटक	१	१	१	
४	वडास्तरीय अनुगमन समितिबाट मासिक अनुगमन	पटक	१	१	१	
५	पालिका स्तरीय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन संयन्त्रको गठन र कम्तिमा २ महिनाको एक पटक एक विद्यालयको अनुगमन	पटक	१	१	१	
६	नियमित अनुगमन तथा निरीक्षण	निरन्तर	१	१	१	
७	शिक्षा योजनाको प्रगतिको वार्षिक प्रगति तयार तथा छलफल कार्यक्रम	पटक	१	१	१	
८	कार्यक्रम कार्यान्वयनको चौमासिक तथा वार्षिक समीक्षा प्रतिवेदन	पटक	१	१	१	

अनुसूची

अनुसूची – १: योजना निर्माणका केही झलकहरू

\